

I.S.I.S.P.

11
28/45

BIBLIOTEC
O. C.
P. M. R.

Vr. _____

NEOLIBERALISMUL

I.S.I.S.P.

1 9 2 7
BUCUREȘTI

Adolf H. H. H.
2678

8762

NEOLIBERALISMUL

Lucrări de acelaș autor:

Filosofice :

1. **Persönlicher Idealismus gegen absoluten Idealismus in der englischen Philosophie der Gegenwart.** Berlin, 1914.
2. **Evangelia Naturii**, Iași, 1915.
3. **Sextus Empiricus : Scurtă expunere a filosofiei sceptice** (trad. din grecește), Edit. Cultura Națională, 1923.

Sociologie :

1. **Burghezia Română, origina și rolul ei istoric.** Edit. Cultura Națională, 1925.
2. **Naționalizarea Scoalei.** In colecția „Cartea Vremii”, Edit. Fundației Culturale Principele Carol, 1926.
3. **Istoria Socială.** Edit. „Pagini agrare și sociale”, 1925.

Literare :

1. **Insemnări**, București, 1916.
2. **Retragerea**, Edit. „Pagini agrare și sociale”, 1926.

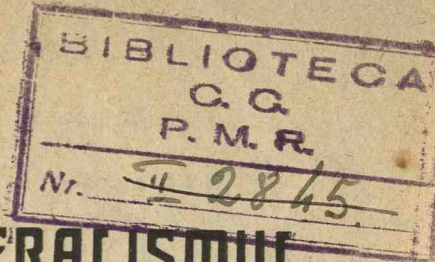
Didactice :

1. **Economie Politică și Instrucție civică** (manual aprobat de onor. Minister al Instrucției pentru ultimul an de liceu; apare în curând).

Studii :

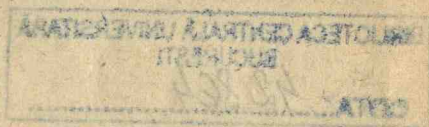
1. **Tărănism și Marxism**, Arhiva, V, 1—2.
2. **Începuturile Individualismului: încercare de psihologie socială a culturii elene din a doua jumătate a veac. V a C.** Arhiva, V, 3—4.
3. **Nouii Principii de Reformă a Învățământului; ce este școala unitară a muncii?** Arhiva, IV, 6.
4. **Marea Finanță în Economia și Politica actuală a României: un războiu național, ce trebuie descoperit și scris de acum înainte.** Independența Economică, VIII, 2.

ST. ZELETIN

NEOLIBERALISMUL

Studii asupra istoriei și
politicii burgheziei române

278573
LEG

Editura „PĂGINI AGRARE ȘI SOCIALE”

București

Strada N. Goleșcu No. 2

1937

1932
168

331.912(R) ✓
330.17(R) [Capitalismul național] ✓
33(∞)-017(R) ✓
333(R) [Capitalismul la noi] ✓
333(R) [Narodnicism] ✓
321(R)-012 [Neoliberalism] ✓
32(R)-34(0.01) ✓
31.914(R) ✓
331(R): 323.1 ✓
331.1(R) [Legiferare] ✓
23.1(R) [Naționalismul] ✓
34(R) (01)
675(R)

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 42864

624/04

DK 90/09

B.C.U. București

C20043406

Editura „PAGINI AGRARE ȘI SOCIALE“

București

Strada N. Gheorghe 2

1927

CUPRINSUL

Cuvânt Înainte

I

	Pag.
Origina și formația burgheziei române	3
Desvoltarea Capitalului național	33
Agonia tradiționalismului rural	57

II

<i>Neoliberalismul</i>	72
Renășterea Națională	101
„Pseudo-burghezie”	112
Finanță și Antisemitism	127
Plutocrația	139
„Acumularea primitivă” în România	157
Fortă și Constituție	169
Politica muncii	185
Naționalismul	199
Naționalizarea Școalei	213

III

Cooperație română ?	229
Socialism reacționar și socialism revoluționar	249
Un cuvânt de lămurire	271

Am numit această doctrină „neoliberalism”. Căci politica intervenționistă este locuina creșterii caracterizată în timpul de față liberalismului — „neoliberalismul” — burgheziei europene, în opinii cu caracterul liberalismului clasic. Acest din urmă se naște dintr-o stare primitivă de libertate socială, nou liberalism însăși interzice orice, spre a împiedica conflictele, a armoniza —

CUVÂNT ÎNAINTE

E de necrezut câtă cerneală se varsă la noi, spre a dovedi publicului român, lesne crezător, că guvernarea intervenționistă și centralizatoare a României este reacționară. Dacă ar fi să credem ceea ce cetim zilnic în organele noastre de publicitate, nu ar exista sub soare un sistem mai înapoiat de guvernare, decât acel cu care cerul a năpăstuit sărmana noastră țară.

Impotriva acestei înclinări de a lupta noi cu noi înșine, de a ne găsi singuri mai înapoiți, decât suntem în realitate, am crezut că trebuie să luăm o atitudine hotărât ostilă. Sunt câțiva ani, de când prin articole, studii sau conferințe am încercat să punem în lumină această idee de temelie: că politica actuală a României, de centralizare și intervenționism, este rezultatul necesar al structurii de azi a societății noastre. Pe această idee s'a încheat treptat o doctrină politică, care se află expusă în deosebitele ei laturi în lucrarea de față. Unele capitole aruncă temeliile științifice, altele trag încheerile, altele luptă cu prejudecăți obștești sau cu doctrine dușmane: toate însă sunt străbătute de aceeași idee, pe care am enunțat-o mai sus.

Am numit această doctrină „neoliberalism“ căci politica intervenționistă este tocmai ceea ce caracterizează în timpul de față liberalismul nou — „neoliberalismul“ — burgheziei europene, în opunere cu vechiul liberalism clasic. Acest din urmă se mărginea a sta privitor pasiv al vieții sociale, noul liberalism însă intervine energic, spre a împacă conflicte, a armoniza interese, a înlătura risipe, a alina suferințe — scurt, spre a organiza. Organizarea este flămura, sub care militează liberalismul nou al zilelor noastre.

Unele din cercetările prezente au apărut în deosebite reviste, altele sunt inedite. De câteori ne referim în ele la alte cercetări, fără a le numi, cetitorul va ști că este vorba de scrierea noastră asupra „Burgheziei Române“, pe care o întregește lucrarea de față.

PARTEA I

Origina și formația burgheziei române

I. Evoluția burgheziei române este normală

A vorbi astăzi despre formația burgheziei în România, înșamnă un act de curaj: specialistul, care va atinge această problemă, va întâlni încă multă vreme din partea publicului român o hotărâtă ostilitate. Nu trebuie să ne facem iluzii: aici terenul este cucerit, și convingerile deplin formate. Sunt vreo șapte decenii, de când se face la noi o sociologie caracteristică a burgheziei române: am putea să o numim în modul cel mai potrivit „sociologie beletristică”. Autorii acestei sociologii sunt fără excepție critici literari — și vom vedea în curând, că aceasta nu e simplă întâmplare.

Ce susține această sociologie? O știm toți: ea afirmă, că burghezia română își datorește existența unui proces de imitare superficială a formelor exterioare ale civilizației apusene; că o mână de oameni, contagiați de ideile liberale din Apus, au transplantat instituțiile burgheze moderne în țara noastră, unde nu exista nici-o pregătire pentru ele. Astfel, dacă ar fi să credem sociologia beletristică, burghezia română este un produs artificial, ieșit dintr-o evoluție anormală: ea se reduce la un complex de

forme goale, fără nici un conținut în societatea noastră.

Succesul acestei sociologii a fost desăvârșit — și se va vedea că nici aceasta nu e o întâmplare. Azi nu se găsește român cult, care să nu rostiască cu adâncă convingere vorbele lui Eminescu, că la noi „totul e spoeală, tot e lustru fără bază“.

* * *

Impotriva acestei păreri am susținut, în studii urmărite neîntrerupt în acești patru ani din urmă, că burghezia română are o dezvoltare *normală*. Discuțiile urmate de atunci nu m'au sdruncinat în această convingere. Dar spre a preîntâmpina neînțelegerile, la care a dat naștere această părere în publicistica noastră, voiu lămuri dela început ce trebuie să se înțeleagă prin *evoluție normală*.

Este un adevăr stabilit în cercetarea specială, că nașterea societăților burgheze moderne e un efect al dezvoltării capitalismului. În adevăr, capitalismul european se înfiripează de prin veacul XVI; pe el se altoește o clasă burgheză, care printr'o serie de mișcări revoluționare sfarmă vechile societăți agrare feudale, și întemeează pe ruinile lor societățile burgheze moderne. Cea dintâi societate burgheză, care a intrat în ființă, este cea engleză la sfârșitul veacului al XVII (1688); urmează apoi cea franceză un veac mai târziu (1789), și după ea celelalte burghezii europene.

Așa dar, când vorbim de „evoluția normală“ a României moderne, trebuie să se înțeleagă că și societatea noastră modernă este un efect al dezvoltării capitalismului, întocmai ca și societățile europene. *Plămădirea României moderne se contopește în unul și acelaș proces cu plămădirea capitalismului român.*

Cu aceasta însă nu *am înaintat* mult. Căci sociologia beletristică are și aici răspunsul gata. Capitalismul român — așa glăsuște ea — este o formație artificială; el este o simplă improvizație a politicei noastre de stat, și nu are rădăcini în mediul nostru social. Impotriva acestei păreri am restabilit iarăș faptul istoric că: *capitalismul român are o dezvoltare analoagă cu aceea a capitalismului apusan.*

Deci dezvoltarea burgheziei române este normală în sensul, că are drept cauză dezvoltarea capitalismului, și anume a unui capitalism ce străbate aceleaș trepte de evoluție, ca și cel apusan. (Dezvoltarea capitalismului alcătuește osatura dezvoltării burgheziei române; pe această osatură, singura analoagă cu aceea a burgheziilor apusene, se grefează amănunte deosebite, specific române. Nu mi-a trecut niciodată prin minte — și nu poate trece nici unui om serios — să susțin că evoluția burgheziei române este analoagă până în amănunte cu aceea a burgheziilor apusene. Acest lucru nu ar avea sens, căci nu există nici în Apus un tip unic de evoluție a burgheziei. Evoluția burgheziei engleze, ca și aceea a burgheziei franceze, este normală: ambele se ridică pe o osatură capitalistă analoagă. Și totuș ce imensă deosebire între una și alta. Anglia modernă dă pilda tipică a evoluției unei societăți descentralizată, pe când Franța modernă dă iarăș pilda tipică a unui stat centralizator. De aceea, când e vorba de o evoluție normală a burgheziei române, de o analogie între burghezia noastră și cea apuseană, nu trebuie să se înțeleagă o analogie de amănunte, căci asemenea analogie nu există nici între burgheziile apusene. Analogia există numai cu privire la ceea ce alcătuește substratul oricărei burghezii, anume la dezvoltarea capitalismului.

Aceasta ne va da și indicațiile, după care vom urmări formarea burgheziei române. *A urmări origina și desvoltarea burgheziei noastre, însemnă a urmări origina și desvoltarea capitalismului român.* Ceeace înseamnă: desvoltarea burgheziei române trebuie pusă în cadrul burgheziei mondiale. Capitalismul nu rămâne țărnut într'un anumit loc; el seamănă unei ființe uriașe care, din locul unde e fixată, întinde imense tentacule peste toată suprafața globului. De unde au venit la noi aceste tentacule capitaliste, care au aruncat în vechea noastră societate agrară fermentul revoluției burgheze? Din Apus.

Se știe că în decursul secolului XVIII se desfășură duelul între cele două țări capitaliste de frunte din acel timp: Anglia și Franța. Acest duel are drept țintă cucerirea pieților din lumea nouă și din India; el se termină la 1814 cu victoria definitivă a capitalismului englez. De atunci și până la 1914 se deschide o eră de preponderență mondială nediscutată a burgheziei britanice. Expansiunea acesteia e ceea ce a dat naștere și burgheziei române. Să vedem cum.

Pe la sfârșitul secolului al XVIII, și începutul celui următor, Anglia împărtășește soarta oricărei țări industriale în continuă desvoltare: populația muncitoare se îngrămădește dela țară în centrele industriale dela orașe, și ca urmare, agricultura engleză nu mai poate satisface nevoile consumului intern. Anglia trebuie să importe grâu din afară, și spre acest scop își aruncă privirile spre țărmurile Mării Negre, care au servit încă din antichitate ca grănarul lumii. Nu vom descrie aici toate eforturile — eroicele eforturi — diplomatice ale Angliei, spre a-și deschide drumul către văile mănoase ale Principatelor române. Destul să spunem că dela 1829, când

Turcia este silită să acorde Principatelor române libertatea comerțului, mărfurile engleze invadează treptat pământul nostru, cerându-ne în schimb produsele acestuia: cereale. Cu aceasta țările noastre sunt smulse în vultorea vieții burgheze europene: fermentul revoluției era aruncat, trebuia numai puțin timp, pentru ca să'și arate roadele.

Prin urmare îmboldul dezvoltării burgheziei noastre a venit din afară. Așa este pretutindeni: orice țară agrară intră în prefacere, și se îndrumează spre viață burgheză modernă prin influența unei țări capitaliste înaintate. În această privință sunt și sociologii beletriști de acord. Și ei admit că burghezia română s'a plămădit sub influența burgheziei apusene, dar susțin că această influență s'a exercitat prin importul *ideilor* burgheze, nu a *mărfurilor* burgheze.

Oceartă de doctrinari, se va zice. Căci dacă toți teoreticienii admit, că burgezia română modernă s'a plămădit sub influența burgeziei apusene, ce rost mai are discuția, dacă această influență creatoare s'a exercitat pe calea importului de idei, ori a importului de mărfuri? Din nenorocire, nu este așa; departe de a fi o simplă gâlceavă scolastică, această chestiune are imense urmări practice. Să privim bine: dacă admitem că burghezia română este ecoul ideilor importate din Apus, atunci societatea noastră burgheză devine ceva artificial: creația unor spirite contagiate de idei exotice, fără nici o legătură cu mediul nostru. Și atunci se întâmplă ceea ce vedem astăzi: sufletele noastre se înstreinează de asemenea societate, care nu pare a fi isvorât din nevoile noastre reale. Dacă însă admitem — cum este și adevărul — că principiul creator este expansiunea iresistibilă a burgheziei apusene spre țările noastre, atunci societatea noastră modernă se prezintă ca rezultat al

unei necesități, am putea zice chiar fatalități istorice. În acest caz, sufletul nostru este silit să se plece înaintea realității, și să se împace cu ea: critica devine de prisos.

Să ne închinăm și noi înaintea realității, și să urmărim procesul ei de dezvoltare din originile indicate.

II. Procesul de naștere a burgheziei române naționale

De la 1829, în urma libertății comerțului român și a expansiunii burgheziei engleze spre gurile Dunării, Principatele române au de suferit o invazie din ce în ce mai pronunțată de mărfuri și negustori streini. Cei dintâi reprezentanți ai burgheziei pe pământul nostru sunt streini: ei reprezintă expansiunea capitalismului apusan la noi. Așa este peste tot: în orice țară burghezia e la început streină. Însă burghezia engleză e o creație a streinilor.

Odată cu acești înaintași ai burgheziei sosi la noi și umbra lor firească: ideologia burgheză, liberală și democratică, din care câteva raze izolate răzbatuse pe aici încă dela revoluția franceză. De astă dată însă ideile liberale cereau să devină neîntârziat realitate. Căci comerțul e un act liber, și nu se poate dezvolta decât în societate liberă. De aceea privilegiile vechiului nostru regim trebuiau desființate, spre a netezi calea pentru înaintarea triumfală a comerțului. Democrația română a fost, cum este peste tot, o creație a streinilor.

Acești soli streini ai capitalismului au câștigat repede credincioși și din propriile noastre straturi sociale. Pe atunci boerimea română era sfâșiata în două tabere: una, boerii mari, care acaparase toate drepturile politice; alta, boerii mici, care era redusă

la rolul de fiu desmoștenit. Prin însăși situația lor socială, boerii mici deveniră apostolii firești ai intereselor și ideilor burgheze. Ei îmbrățișară interesele capitalismului și cauza ideilor democrate, și începură lupta pentru desființarea vechilor privilegii. Astfel din sânul acestor mici boeri se alcătui nucleul unui partid liberal, democratic și revoluționar. La rândul lor, boerii mari deveniră un grup conservator, reacționar: pe când grupul liberal apăra interesele capitalismului, grupul conservator apăra interesele marelui proprietăți de pământ; cel dintâi năzuia la răsturnarea revoluționară a vechii ordine privilegiate, cel din urmă apăra starea de fapt bazată pe tradiție.

Ciocnirea între aceste două forțe sociale, puse în luptă de capitalism, a fost hotărâtă în cele din urmă tot prin înrăurirea treptată a capitalismului. Se știe, în adevăr, că în momentul trecerii unei țări de la economia agrară la economia bănească, cea dintâi victimă sunt marii stăpânitori de pământ: aceștia sunt prada legitimă a mănuiitorilor de bani. Sub invazia mărfurilor streine, marii proprietari nu pot rezista ispitelor numeroase spre risipă: ei cheltuiesc pe nesăbuite, își ipotecă pământul, și în cele din urmă îl pierde cu totul. Astfel s'a întâmplat și marilor noștri boeri: în curs de vreo trei decenii, de la 1830 până pe la 1860, sub asalturile capitalismului ei dispar ca clasă.

Și iată-ne astfel pe la 1866 fără clasă cârmuitoare: capitalismul distrusese pe marii boeri, dar nu plămădisese o burghezie, care să le ia locul în conducerea statului. (Căci nașterea clasei burgheze e un proces treptat și anevoios, care se încheie abea când se desvoltă o puternică industrie națională. Aici se ridică întrebarea: ce formă de cârmuire trebuia să-și alcătuiască țara noastră, în lipsă de o clasă cârmuitoare?)

Istoria arată că în asemenea împrejurări, când capitalismul distruge vechea nobilime agrară, dar nu creează încă o burghezie orășenească; când societatea nu are nici o clasă stăpânitoare, fiindcă vechea clasă e în ruine, iar cea nouă e abea în germene — în asemenea condiții, ce caracterizează începuturile oricărei burghezii, se alcătuește o forță centrală, care guvernează în mod absolutist. De fapt, asemenea societate haotică, fără clase mature, a fost — cum a observat Tocqueville pentru Franța — vremea de aur a absolutismului.

Și în România s'a alcătuit, în aceste împrejurări, o forță centrală, căci altă formă de cârmuire nu era cu putință. Dar la noi această forță nu mai putea fi reprezentată de un individ, sub forma absolutismului monarhic, din pricină că revoluționarii români dăruiseră României o constituție democratică. Deaceia la noi forța centrală a trebuit să se formeze în afară de cadrul legal al constituției; ea nu s'a mai întrupat într'un individ, ci într'un grup de indivizi, anume în grupul liberal revoluționar, care apăra interesele capitalismului. Forța centrală astfel alcătuită a primit mai târziu numele puțin simpatic de *oligarhie*: aceasta guvernează în acelaș spirit, și cu aceleaș mijloace, ca și absolutismul zis „luminat” dela începuturile burgheziei europene.

Cum se vede, *oligarhia care ne stăpânește din a doua jumătate a veacului din urmă s'a luat ființă din această nevoie istorică, de a găsi o formă de cârmuire într'o societate, care nu are clasă cârmuitoare*. Ea împlinește acelaș rol, ca și absolutismul din perioada de naștere a burgheziei apusene.

In ce constă acest *rol istoric*? L'am putea limpezi astfel: forța centrală — fie monarhie sau oligarhie —

este chemată a *ține* tutela burgheziei, atâta vreme cât aceasta este încă minoră. În această calitate, puterea centrală ia toate măsurile de natură a servi interesele burgheziei în proces de naștere. Mai întâi, ea distruge regionalismul medieval și pe ruinile sale aduce treptat la îndeplinire unificarea juridico-politică, căci dezvoltarea comerțului este stânjănită de barierele vechiului regim. Paralel cu aceasta, o întreagă serie de măsuri urmărește scopul: de a desvolta căile de comunicație, institutele de credit și în cele din urmă a ocroti industria națională de concurența streină. Asemenea politică de tutelă a burgheziei, pe care o face „absolutismul luminat” în Apus, o face și oligarhia română din a doua jumătate a sec. XIX: ea poartă numele de *mercantilism*.

Mai mult, oligarhia noastră face această politică cu acelaș aparat, ca și absolutismul apusan: cu o îndoită armată de funcționari și militari. Ca orice forță centrală, oligarhia are nevoie de un aparat de execuție, și acesta constă din *biurocrație* și *militarism*. Nașterea pletorei de funcționari și militari este peste tot urmarea firească a disolvării vechiului regim sub invazia capitalismului. Din moment ce capitalismul distruge toate deosebirile regionale ale vechiului regim, și plămădește pe ruinile sale statele moderne unitare, se simte nevoe de un instrument de unificare și coeziune, iar acest instrument îl alcătuiesc pretutindeni funcționarii și militarii: ei stau la ordinele forței centrale, și execută măsurile acesteia dela centru spre periferie.

Se înțelege că și în România, pararel cu procesul de disolvare a vechiului regim și de plămădire a unei forțe centrale unificatoare, trebuia să se nască urmarea firească: biurocrația și militarismul. Ambele își iau ființă, cum e de așteptat, de la 1830

înainte, adică dela invazia capitalismului strein în Principate. Pe măsură ce edificiul vechiului regim agrar pârâe din toate încheeturile și se prăbușește, biurocrația română și militarismul român se dezvoltă, alcătuind pedestalul de mai târziu a puterii politice a oligarhiei. Acest regim, pe care-l are România de la începuturile dezvoltării sale burgheze, constând din trinitatea: dictatură centrală — biurocrație — militarism, nu are nimic anormal. El se naște peste tot în faza de tranziție dela vechiul regim agrar la noul regim burghez, fiindcă problemele, pe care le ridică aceste timpuri, nu pot fi rezolvate decât cu un asemenea mijloc de guvernare. În anul 1866, noul nostru regim oligarhic, biurocratic și militarist poate fi considerat ca intrat definitiv în viață.

Dela 1866 până în prezent, dezvoltarea burgheziei române se confundă cu prefacerile acestei forțe centrale, pe care capitalismul a ridicat-o în fruntea țării noastre. Până pe la 1880, oligarhia se mărginește a face tutela burgheziei, fără a fi ea însăși burghezie: ea se pune fără rezervă în serviciul intereselor capitaliste, fiindcă acestea sunt și interesele ei proprii. În adevăr, pentru a întreține întinsul aparat biurocratic și militarist, era nevoie de bani, iar acești bani se percepeau în primul loc din negoțul de cereale. Pentru aceasta însă era nevoie de a sprijini burghezia, care tocmai întreținea acest negoț.

Dela 1880 puterea noastră centrală părăsește atitudinea ei pasivă, și intervine ea însăși în întreprinderi capitaliste. Primul pas în această direcție este întemeierea Băncii Naționale, desigur cel mai de seamă eveniment în dezvoltarea burgheziei române moderne. Sub imboldul acestei instituții începe să

se dezvoltă o întreagă serie de întreprinderi naționale, pe care trebuia să se altoiască treptat o burghezie română națională. Și astfel apar în dezvoltarea României moderne două serii de evoluție burgheză: una este reprezentată de burghezia streină, care vine la noi odată cu invazia capitalismului strein și e alcătuită mai mult din evrei; alta este seria dezvoltării burgheziei române naționale. Astăzi încă burghezia română este împărțită în aceste două lagăre dușmane, și viața noastră publică răsună de strigătele lor de luptă.

De altfel așa s'a întâmplat peste tot: în orice țară burghezia este la început streină, și după un timp, când indigenii își fac educația economică sub conducerea streinilor, începe al doilea proces istoric: lupta de alcătuire a unui capitalism național, care are menirea de a absorbi pe cel strein. Cu aceasta burghezia streină dispăre în masa burgheziei naționale. Tot astfel se întâmplă și la noi. Sub presiunea întreprinderilor naționale au început să și naționalizeze capitalul și cele streine. Acest proces de naționalizare a burgheziei streine este încă în curs, și făgăduiește a ajunge curând la sfârșit. Peste câțva timp nu vom mai avea în România decât o singură burghezie: națională română; cele două tabere dușmane tind să se contopiască în una singură.

În perioada dela 1880—1905 burghezia națională română se mărginește a mânui un capital de bancă, de altfel destul de redus, și a alimenta un slab început de industrie, înfiripat în urma legii de ocrotire a industriei naționale dela 1886. Dar iată că o instituție bancară streină, întemeiată la 1897 de două grupuri bancare din Berlin, vine să arunce și la noi sămânța dezvoltării imperialiste a finanții germane. E fosta „Bancă Generală”. După un timp

de activitate pur bancară, ea se avântă pe la 1905 în întreprinderi industriale, și pilda ei devine și pentru băncile române extrem de contagioasă: era în nevoile vremii. Astfel toate băncile noastre, mari și mici, încep să fondeze, sau să ia parte la întreprinderi industriale, mai întâi șovăitor, după războiu însă cu o adevărată febrilitate. Tendința de plasamente industriale a băncilor române e tocmai ceea ce dă nota specifică economiei noastre actuale. Urmările acestei noi evoluții sunt imense. Mai întâi, din moment ce oligarhia noastră isbutește să subjughe industria, ea se ridică la o adevărată dictatură economică; apoi, industria ce se dezvoltă sub egida finanței, nu mai samănă cu ceea ce era industria apusană la începuturile ei; aici deosebitele întreprinderi industriale nu mai sunt izolate, nici nu luptă una cu alta ca concurente, pe viață și moarte: ele sunt puse dela început în armonie, în conexiune organică, alcătuind un tot unitar, după un plan conceput la centru și executat spre periferie. Finanța română *desvoltă* industria, și în acelaș timp o *organizază*. Ceea ce a visat Marx că va realiza proletariatul — organizarea producției — la noi se îndeplinește azi sub ochii noștri prin acțiunea oligarhiei financiare.

Am dat o schiță sumară a procesului de dezvoltare a clasei noastre burgheze naționale, dela forma embrionară a grupului liberal revoluționar, până la actuala fază, de hotărîtă supremație a oligarhiei financiare. Din această schiță rezultă cât e de superficială părerea comună, cum că oligarhia română nu are rădăcini istorice, și nu îndeplinește nici un rol istoric. Dezvoltarea oligarhiei se confundă în unul și acelaș proces cu dezvoltarea României moderne; ea e ca o plantă, a cărei rădăcini sunt solid

înfipite în solul nostru, și a cărei nesfârșite ramificații cuprind și înviorează întreaga noastră viață socială. Misiunea istorică, pe care ea o împlinește în timpul de față, și de care depinde însăși soarta noastră între țările civilizate, se rezumă după cele spuse mai sus în aceste trei puncte: a) *naționalizarea capitalului*, adică crearea unui capitalism român național, care să ne emancipeze de tutela finanții streine; b) *desvoltarea producției naționale*, spre a satisface nevoile interne, și a ne emancipa de piața străină, și c) *organizarea producției după un plan unitar*, spre a scuti risipa de materie și energie, pe care o pricinuește o industrie în formă haotică. Cele dintâi două puncte alcătuiesc „independența economică”, condiția neapărată a independenței politice; cel din urmă aruncă temeliile viitorului, întrucât e neîndoelnic că societatea viitoare va fi o societate organizată.

Precum se vede, rezolvarea acestei misiuni istorice impune și un regim politic corespunzător, anume *un regim de dictatură centrală*. De aceea azi, și pentru multă vreme, va trebui să ne resemnăm de a vedea democrația rămânând în România literă moartă. O economie orientată dela centru spre periferie, cum e economia noastră actuală, nu se poate împăca cu un regim politic orientat invers, dela periferie spre centru, dela voința națională spre aparatul de guvernare, cum cere democrația modernă. Astfel la noi regimul democratic vine în conflict direct cu realitatea socială, cu nevoile vitale ale momentului de față, de aceea rămâne numai pe hârtie. Și când spun aceasta, nu spun ceea ce doresc eu să fie, ci ceea ce este de fapt. Despre aceasta ne vom convinge îndată, întorcând foaia, și privind a doua latură a desvoltării burgheziei române. Până acum, ca să întrebuițăm o

figură, ne-am învățat numai în bel-étage-ul edificiului nostru burghez; acum trebuie să ne coborâm în încăperile de jos, până la subsol, și să vedem care e soarta claselor agrare, pe care le-a strivit capitalismul, aruncându-le la fundul societății, și ce fel cearcă aceste clase să lupte împotriva năvălitorului.

III. Procesul de prefacere a vechilor clase agrare; a) țărănimea

Capitalismul se ridică peste tot pe ruina claselor agrare, țărănimea și boerimea. Cauza e limpede: baza economică-socială a vechiului regim agrar este pământul, pe când baza noului regim capitalist este banul. Astfel, în trecerea dela vechiul la noul regim, pământul se transformă în ban sunător, se prefacă în capital, și cu aceasta vechile clase agrare se prăbușesc în neantul neînființării. Felul acestei pustiiri variază dela țară la țară. În Anglia capitalismul a distrus țărănimea, dar a cruțat nobilimea; în Franța s'a întâmplat invers: aici a fost desființată nobilimea, însă țărănimea a rămas în viață, deși cu rolul redus al oricărei clase țărănești în cadrul unei societăți capitaliste. O evoluție analoagă cu cea franceză s'a întâmplat la noi: capitalismul a desființat vechea boerime, dar a lăsat țărănimea în viață, de și a însângeraț-o adânc.

Soarta țărănimii, într'o societate burgheză modernă, trebuie înțeleasă din prefacerile, la care o supune regimul capitalist. Mai întâi, capitalismul se bazează pe schimbul de mărfuri, de aceea tinde a prefăce totul în marfă, și înainte de toate pământul. Din nevoea de a prefăce pământul în marfă, ca să circule liber din mână în mână, rezultă o răsturnare totală a vechilor raporturi agrare.

2222 C20043406

În vechiul regim nu avea nici țăranul, nici boerul proprietate liberă de pământ. Boerul era obligat să dea țăranului așezat pe moșia sa atâtă pământ, cât cereau trebuințele gospodăriei țărănești: deci el nu putea dispune în mod liber de moșia sa, cum negustorul dispune de orice marfă. Cu atât mai puțin avea acest drept de proprietate țăranul; acesta nu avea asupra pământului primit spre cultură decât un drept de folosință.

Asemenea raporturi de proprietate vin în directă contradicție cu nevoile unei societăți burgheze. Aici fiecare individ trebuie să fie deplin stăpân pe petecul său de pământ, ca să-l poată preface după voie în marfă vagabondă, întrucât elementul de viață al burgheziei este schimbul de mărfuri. De aceea burghezia luptă pretutindeni, după puteri, să scoată pe țăran din vechea sa așezare socială, și să-l prefacă în proprietar liber, pe un colț de pământ liber. Această prefacere are și pentru boer un rezultat analog: ea îl scutește de orice obligații față de țăranul așezat pe moșia sa, și-l lasă proprietar liber, pe un pământ liber de orice sarcină. În acest chip burghezia impune pământului modul de proprietate, care e cerut de interesele ei de mînuitoare de marfă. Acest mare act istoric a fost înfăptuit la noi prin legea dela 1864: ea înseamnă desființarea juridică a vechiului nostru regim. De atunci înainte țăranii se prefac din iobagi așezați pe moșii streine în proprietari liberi pe pământul lor propriu.

Emanciparea țăranimii se petrece peste tot într-o atmosferă de entuziasm nedescris. Trecerea dela iobăgie la libertate pare o trecere dela întunecet la lumină, dela letargie la viață adevărată. Dar în curând se descopere, că acest act e departe de a duce țăranimea la paradisul făgăduit; sfârșitul e cu totul potrivnic așteptărilor: e mizeria, foametea, și

ca încununare vine și o iobăgie deghizată, mai apăsătoare decât iobăgia fățișă de mai înainte. Toate acestea fac ca starea țăranimii emancipate dela începuturile burgheziei să fie inferioară situației, pe care o avea țăranul în vechiul regim.

Să privim lucrurile de aproape. În vechiul regim țăranul avea dreptul să primească dela boer atâta pământ, cât cereau nevoile sale. Dar din moment ce el devine proprietar liber pe un colț de pământ al său, acest drept încetează: el trebuie să se mărginească la ceea ce are. Decât, petecul său de pământ se fărâmițează mereu prin împărțirile succesive la urmași, așa că în a doua sau a treia generație țăranimea emancipată ajunge muritoare de foame. În ceea ce privește țăranimea română, cu toate împrietăririle succesive dela 1864 până la 1907, statistica făcută în acest an de jale arată rezultatul următor: dintr'un milion și jumătate de țărani români capi de familie, abea vre-o două sute de mii, adică 15%, pot trăi din pământul lor; restul trebuie să se hrănească sub nevoile lor, căci proprietatea ce au este neîndestulătoare.

Dar ca și cum aceasta nu ar fi de ajuns, paralel cu asemenea tragedie rurală altă calamitate vine să se abată peste capul țăranimii. De și prin emancipare țăranul trece din vechiul în noul regim, el nu-și părăsește deodată vechile sale apucături rurale, căci acestea nu se desrădăcinează atât de ușor. Anume, țăranul muncește pe apucate, intermitent, numai atât cât cer nevoile sale restrânse. Această deprindere este însă desăvârșit potrivnică spiritului societății burgheze, care nu trăește decât din mânăuirea mărfurilor. Aici țăranul trebuie să muncească continuu, și să producă cât mai mult peste nevoile sale, pentru ca ceea ce-i prisosește să fie transformat în marfă. Și fiindcă la început ță-

ranul nu este în stare să depună această muncă continuă de voe, burghezia îl face s'o depună de nevoie : ea îl *forțează* la muncă. Cu aceasta, iobăgia ia din nou ființă sub o formă deghizată. De astă dată noua iobăgie are rolul de a face educația țărănimii spre muncă continuă, așa cum cer nevoile burgheziei ; ea nu încetează decât atunci, când acest scop a fost atins — în Apus a durat veacuri dearându-l. La noi noua iobăgie a luat ființă prin seria legilor zise a tocmelilor agricole, ce începe de la 1866 ; de acum țăranul abea liberat, țăranul flămând și gol, poate să fie forțat de proprietar la munca câmpului cu jandarmul și dorobanțul.

Această concepție despre *miseria țăranimii române* și așa zisa ei *neoiobăgie*, stabilită acum vreo trei ani, a fost combătută cu hotărîre, aş putea zice cu pasiune. Dar tocmai acest sentimentalism, ne la locul său într'o chestie de știință, îmi dă convingerea că am nimerit calea dreaptă. În adevăr, atât miseria rurală, cât și *neoiobăgia*, sunt *fenomene naturale*, ce apar în mod necesar la începuturile capitalismului. Nimeni nu e vinovat de ele : nici așa zisele păcate ale legii de împroprietărire dela 1864, nici pretinsa nepricepere a oamenilor noștri de stat ; oricum s'ar fi făcut împroprietăririle, tragedia rurală ar fi apărut mai curînd sau mai târziu, căci ea urmărește începuturile capitalismului ca umbra. E de ajuns să ne aruncăm privirile la începutul capitalismului european — și ce vedem aici ? E plină Europa apuseană de țărani flămânzi, goi, vagabonzi, mânați din urmă la muncă cu mijloace mult mai drastice, decât acelea pe care le-a întrebuintat burghezia noastră. În această privință am adus altă dată dovezi destule, de aceea e de prisos să mai stăruesc.

E acum întrebarea : cum se poartă țăranul în această tragică situație ? Ce fel luptă el împotriva

autorilor acestui dezastru? Țăranul se mișcă ca orice forță naturală, oarbă: el ia bâta și coasa, și *se răscoală* — nici el nu știe bine împotriva cui, și cu ce anume scop. Dar el se răscoală, luptă, până ce furia lui este înăbușită în sânge. La noi, răscoalele țărănești se urmează până la 1907 cu o periodicitate desnădăjduitoare, făcând întotdeauna obiectul groazei oamenilor noștri de stat. S'a pretins și aici că răscoalele țărănești sunt fenomene specifice românești, și-și au pricina în vitregia, cu care cârmui orii noștri ar fi tratat țărănimea. Asemenea părere este tot atât de puțin întemeiată, ca și aceea asupra mizeriei rurale, sau asupra neoiobăgiei. Căci ajunge și aici să ne aruncăm privirile asupra începuturilor capitalismului apusean, spre a găsi țările europene înaintate pline de răscoale rurale. Jacquerie-ile din Franța, războiul țărănesc din Germania, răscoala țăranilor englezi din sec. XIV, sunt cunoscute și celui ce numai a frunzărit istoria începuturilor vremurilor moderne. Răscoalele rurale sunt fenomene naturale la începuturile burgheziei, și apar oriunde pătrunde capitalismul.

Pricina acestei ridicări în masă a țărănimii nu e numai mizeria, ci și starea de prefacere continuă a acestor vremuri, care pune pe țăran într-o dispoziție sufletească de extremă înăsprire. Căci țăranul este personificarea însăși a principiului inerteției: el vrea să fie așa cum au fost părinții săi. Pentru el tradiția e sfântă: cel ce o schimbă devine un păgân. Dar la începuturile burgheziei, când întreaga viață a țăranului este scoasă din vechea ei așezare, când toate datinile sale sunt nesocotite și călcate în picioare, când — peste toate — reprezentanții burgheziei sunt exclusiv streini, atunci furia țăranului împotriva pângăritorilor este neînfrănată. Și el îi face vânt luând bâta și plecând la luptă.

Ne rezumăm. Toate neajunsurile, de care a suferit țărănimea noastră în a doua jumătate a veacului trecut — mizeria, neoiobăgia, și efectul acestora: răscoalele — sunt fenomene naturale la începuturile burgheziei. Ele dispar iarăși în mod natural, pe măsură ce burghezia se dezvoltă, și intră în stadiul industrializării. Atunci calvarul țăranului încetează. Industria înrăurește în bine starea țăranimii pe căi multiple. Ea pompează prisosul populației de la sate în fabrici, și cu aceasta dă celor ce rămân la căminurile lor puțința unui trai omenesc; ea ușurează sarcinile fiscale ale țăranimii, aruncând o parte din ele pe umerii burgheziei; în fine, ea revoluționează felul de muncă al pământului, introducând și aici producția cu muncitori salariați, ceea ce face din țăran un lucrător în sens burghez: un om liber. Numai cu dezvoltarea industriei intră țăranul cu adevărat în noul regim, și acest proces se află la noi abea în curs. De aceea soarta țăranimii române, ridicarea ei materială și socială, atârnă de rezolvarea acelor probleme, pe care le urmărește burghezia în timpul de față.

IV. Procesul de prefacere a vechilor clase agrare: b) boerimea.

Soarta boerimii române în era de plămădire a burgheziei a fost, dacă e cu puțință, încă mai tragică decât aceea a țăranimii: în scurt timp burghezia a desființat-o ca clasă. Atât de repede a fost agonia vechei noastre boerimi, în cât ea n'a avut nici timpul, nici puțința de a opune năvălitorului vreo împotrivire de fapt: ea n'a putut lupta nici cu bâta, ca țăranul, nici cu tunul, cum au făcut alte aristocrații rurale în aceleași împrejurări. Vechea noastră clasă stăpânitoare s'a stins pe neprinsse de veste, într'un

mod foarte puțin glorios: zugrumată în ghiarele cămătarilor.

Inseamnă aceasta, că boerimea română s'a dat obștescul sfârșit, fără a opune nici un fel de împotrivire dușmanului? Nu; o clasă socială, ca și un individ, nu moare fără a încerca să se apere împotriva cauzei, care-i pricinuește moartea. Dar boerimea noastră a întrebuintat arme mai nobile, mai eterice, de cât cele obișnuite: în calitatea ei de clasă stăpânitoare, ea era depozitara culturii, a inteligenței, de aceea a îndreptat împotriva burgheziei armele subtile ale științei. Cu alte cuvinte, lupta ei a fost o luptă culturală.

O ciudată luptă, veți zice: căci ce rost are să ataci cu armele teoriei un dușman, care la nevoie te poate strivi cu tunul?

Și cu toate astea, nu este astfel. În realitate rar a fost în istoria militară un războiu, care să se încheie cu așa completă capitulare a dușmanului, cu așa totală ocupare a câmpului de luptă, ca acest războiu teoretic al reacțiunii române împotriva burgheziei noastre naționale. Reacțiunea boerimii conservatoare a isbutit să mobilizeze în jurul ei tot ceea ce a fost inteligență de elită în mișcarea noastră culturală și politică. S'a stabilit astfel un fel de tradiție, ca oamenii de acțiune, înzestrați cu simțul realității, să treacă în lagărul burgheziei, iar oamenii de gândire, cu cultură teoretică sau daruri literare, să treacă în lagărul reacțiunii. Și astfel, pe când burghezia mobiliza de partea ei fapta, reacțiunea mobiliza de partea ei teoria. În asemenea condițiuni, războiul teoretic al reacțiunii s'a încheiat cu o victorie pe întreaga linie.

De unde s'au importat acești gânditori arsenalul lor de arme teoretice, pe care le-au îndreptat împotriva burgheziei? Din Germaia. Și e aproape

picant de a observa, că pe când burghezia importa din Germania tunuri Krupp, spre a ținea în frâu masele reacționare, reacțiunea importa tot din Germania — nu tunuri Krupp, căci pentru aceasta nu avea putința: ea importa „adevăruri științifice“, pe care însă le întrebuința tot ca o specie de tunuri Krupp: le năpustia împotriva burgheziei, spre a o strivi sub greutatea și autoritatea „științei“.

Între aceste arme teoretice este însă una formidabilă: un fel de „dicke Bertha“, pe care reacțiunea o pune în bătae, de câte ori deslănțue un nou atac împotriva mult detestatei burghezii. Aceasta se numește *principiul continuității*, și e de obârșie romantică germană. Totdeauna, în greul luptei, reacțiunea operează cu această armă, care în ochii ei pare a trece drept irezistibilă. Atunci ea strigă reprezentanților burgheziei cam astfel: „Sunteți niște streini de firea neamului nostru; ați sfărâmat legătura între trecut și prezent, ați *rupt continuitatea* dezvoltării noastre!“ Apoi adaogă: „Noi, reacționarii, vom restabili legătura între prezent și trecut, vom clădi prezentul din tradițiile trecutului, din datinele străvechi!“ Și în urmă vine încheerea: „Ceeace ați făcut voi, burghezii, e un progres fals, un lustru fără bază, o simplă spoeală; abea noi, reacționarii, vom îndeplini un progres real, printr'o prefacere treptată a instituțiilor trecute, prin derivarea lor din rădăcini proprii naționale; nu prin salturi brusce, prin ruperi revoluționare cu trecutul“.

Lupta teoretică împotriva burgheziei române este deschisă de societatea Junimea din Iași. Acest cerc literar, a cărui spirit străbate întreaga noastră viață culturală din a doua jumătate a veacului din urmă, aduce în România principiul filosofiei romantice germane, cum că prezentul se dezvoltă în mod organic din rădăcinile naționale ale trecutului. Această faptă

nu ar fi ceva nou; după arătările d-lui Iorga, Kogălniceanu adusese încă înainte acest principiu al evoluției organice, treptate, și l adusese desigur din aceeaș sursă romantică germană. Dar Junimea — și aici stă inovația ei, care a făcut pârție în cultura română — pentru întâia oară a întrebuițat acest principiu ca armă de luptă împotriva burgheziei române. Ea a ridicat acuzația, că burghezia română a călcat principiul continuității, rupând legătura cu trecutul nostru național, și anume aducându-ne din Apus instituțiile moderne burgheze, care nu aveau nici o legătură cu trecutul și cu nevoile noastre. Aceeaș luptă e continuată apoi de curentul naționalist, cu mult mai multă cunoștință a trecutului nostru național, de cât aveau membrii Junimii.

Paralel cu aceste două curențe se dezvoltă, din aceeaș necesitate și cu acelaș scop, alte două: socialismul și poporanismul. Acelaș spirit rural, reacționar, și de aici ostil inovațiilor burgheze, atrăbate și aceste două curențe. Dar ele îmbracă spiritul lor reacționar în altă haină, de altfel o haină tot de împrumut. Socialismul luptă împotriva burgheziei noastre cu frazeologia lui Marx — de spiritul lui Marx au fost socialiștii români totdeauna streini; iar poporanismul întrebuițează în acelaș scop frazeologia narodnicilor ruși. Atâtea arme teoretice deosebite, spre a servi aceeaș cauză: reacțiunea rurală, și a doborî acelaș dușman: burghezia.

Aceste patru curențe reacționare sunt tot ceeace avem noi drept cultură din a doua jumătate a veac. XIX până în prezent. Ele au aceste trăsături comune: *a)* se clădesc pe acelaș miez sufletesc: dușmănia împotriva burgheziei noastre; *b)* justifică această dușmănie pe acelaș temei: că burghezia a rupt continuitatea istorică, sădind pe pământul nostru niște instituții streine, fără legătură cu trecutul român;

c) astfel ajung la aceeaș încheere, că edificiul nostru social burghez este artificial, o formă goală, sortită la o prăbușire sigură. Concluzia vine dela sine; ea sună: să luptăm împotriva burgheziei noastre, care în loc de civilizație apuseană ne-a adus aici un simplu lustru extern.

Așa dar cultura română actuală este pe dea-ntregul creația reacțiunii. Ea poartă în mod foarte fericit numele de cultură „critică”; căci în ea sufletul se desprinde de mediul social, se înstreinează de dânsul, și apoi se năpustește împotriva acestui mediu cu atacuri: îl „critică”. Cu alte cuvinte, cultura „critică” reprezintă sfășierea între societatea română și sufletul român în actuala fază de evoluție. În realitate această cultură, prin însăș esența ei, este o simplă propagandă politică, întreprinsă cu teorii sociologice, și îndreptată împotriva burgheziei. Așa se face că ea se prezintă sub forma unei sociologii, anume a unei sociologii a burgheziei române. Dar această sociologie nu are nimic comun cu sociologia, pe care o fac oamenii de știință. Ea nu este un complex de cercetări obiective, desinteresate, ci o *sociologie tezistă*, isvorâtă dintr'o anumită nevoie, și făcută într'un anumit scop: acela de a lupta împotriva burgheziei. Dacă e adevărat ceea ce spune Juvenal, că indignarea face versul, privind reacțiunea română trebuie să zicem, că ura face sociologia. Căci sociologia tezistă a culturii noastre reacționare este pe dea-ntregul copil al urei, rod al răsvrătirii. E o profanare numai gândul, de a împodobi asemenea sociologie în numele științei.

În adevăr, care e teoria ultimă, la care ea se reduce? Această teorie sună astfel: „În Apus, burghezia s'a dezvoltat de jos în sus, dela fond spre formă; la noi dimpotrivă, burghezia s'a dezvoltat

de sus în jos, dela forme spre fond". Această teorie apare mai întâi la Carp și Maiorescu, apoi într-o formă mai precisă la Xenopol, și în urmă într-o formă pretențioasă la Dobrogeanu-Gherea. A zice despre asemenea teorie că e un neadevăr, este puțin lucru. Căci oricine cunoaște de aproape istoria dezvoltării societăților burgheze moderne, știe că asemenea evoluție deandoasele, cum se pretinde că a avut România modernă, este peste putință. Dar această teorie nici nu trebuie privită sub raportul logic al adevărului sau al erorii: ea e o simplă construcție tendențioasă, isvorâtă anume din nevoea reacțiunii de a discredita burghezia. Căci a zice că burghezia română se dezvoltă de sus în jos, aceasta înșamnă — cum reacțiunea a și tras concluzia — că societatea noastră burgheză este artificială, fără un conținut propriu, deci fără putere de viață. Spiritul tendențios e evident. A face știință în acest fel, înșamnă a lua știința din locul ei august, de cercetare obiectivă, și a o pune în vârful săbiei de atac.

Acum se înțelege de ce criticii noștri literari, cei din vechea ca și cei din noua generație, au făcut și fac sociologia burgheziei. Acești critici, îndeletnicindu-se cu analiza culturii române, s'au pomenit deadreptul în cadrul sociologiei. Și de aceea au făcut și ei sociologie, se înțelege aceeași sociologie tezistă reacționară, pe care o găsim în curentele noastre culturale. Am numit această sociologie — singura pe care am avut-o până dăunăzi — „beletristică“.

Cultura critică a sărbătorit, cum am spus, o isbândă desăvârșită. Astăzi întreaga noastră mișcare a spiritului, ca și educația oficială, este copleșită de spirit critic, reacționar, ostil burgheziei. Pricină nu e temeinicia acestei culturi, căci s'a văzut cât e de șubredă; trebuie să coborâm ceva mai adânc, ca să

găsim pricina reală a acestui succes. Adevărul e că sufletul nostru—sufletul român național—are încă o structură arhaică, rurală, ostilă vieții burgheze. Și astfel cultura noastră reacționară, ea însăși produsul unor suflete rurale, căzu pe un teren înrudit, nespus de prielnic: ea se adresa unui suflet național, care n'a desbrăcat încă mentalitatea rurală. De aici această isbândă fără pereche a culturii române critice. Rezultatul este, că azi la noi tot ceea ce e suflet cult, este dușmanul burgheziei.

V. Incheiere și privire spre viitor

Am desfășurat, într'o schiță sumară, tabloul întreg al desvoltării burgheziei române moderne, urmărind ambele sale lature: pe deoparte, procesul treptat de naștere a clasei burgheze române; pe de alta, procesul de prefacere și de reacțiune a vechilor clase agrare împotriva burgheziei. Situația actuală, rezultată din această dublă evoluție, este următoarea: astăzi burghezia este deplin stăpână pe economia și politica română, iar reacțiunea deplin stăpână pe sufletul și pe cultura română; una dictează în sfera realităților, cealaltă în sfera ideilor. Și astfel între societatea română și sufletul român este azi o prăpastie: cea dintâi a devenit burgheză modernă, cel din urmă a rămas rural medieval. A serie azi despre burghezia română, înșamnă a desfășura această priveliște absurdă, a luptei noastre împotriva noastră.

În adevăr, o situație ce nu e lipsită de tragic! Cel ce e contagiat de spirit critic, poate găsi aici prilejul să exclame: „mergem cu pași siguri la prăpastie! E peste putință să mai facem un pas înainte, când toate instinctele noastre rurale se răs-

vrătesc împotriva aspirațiilor noastre burgheze! Vom cădea în dezagregare socială!"

Dar să lăsăm sentimentalismul la o parte, și să privim realitatea în față. Sfășiarea lăuntrică a societății noastre burgheze nu e un fapt unic și anormal, cum se grăbesc să afirme beletristii despre tot ceea ce se întâmplă în dezvoltarea burgheziei române. Asemenea situație se găsește peste tot la începutul burgheziei europene. Totdeauna, când capitalismul invadează o țară agrară, atunci clasele rurale strivite sub călcăile sale gigantice cearcă să se apere cu mijloace violente. Iar după ce aceste mijloace sunt nimicite, după ce clasele rurale sunt reduse la neputință, nu le mai rămâne decât un mijloc de luptă: ura. Ele urăsc pe uzurpatorul victorios, și nascocesc tot soiul de legende pe sama sa, spre a-l discredita în fața lumii, și a-i nimici astfel terenul de sub picioare. De aceea ura claselor agrare împotriva burgheziei străbate toată perioada de plămădire a capitalismului european. Pe această ură se altoește în sec. XVIII o întreagă literatură sociologică, ca armă de luptă împotriva capitalismului; ea se compune din așa zise romane de stat, și plutește în același spirit, ca și sociologia urei, pe care ne-a făurit-o reacțiunea română. Mai mult încă: aceste timpuri au avut și țăraniștii lor, adică un grup de teoreticieni, care luptau împotriva politicei mercantiliste burgheze, susținând că adevăratul izvor de bogăție este pământul, și preconizând o politică de stat în interesul claselor rurale. Acești teoreticieni purtau numele de fiziocrați: fiziocrații sunt țăraniștii veac. XVIII. Țărănismul este un fenomen, ce caracterizează pretutindeni faza primitivă a capitalismului. Tot astfel s'a întâmplat și la noi în faza actuală de plămădire a burgheziei noastre. Să ne gândim

bine. Noi românii suntem un popor, cu un trecut milenar de păstori și muncitori de câmp. Această îndelungă viață pastorală rurală ne-a dat și deprinderi corespunzătoare, un anumit fel de a gândi și a lucra. Și acum, când într-o carieră cu adevărat vertiginoasă capitalismul ne-a distrus viața noastră rurală, contemplativă, toate deprinderile noastre pastorale agrare se răsvrătesc împotriva distrugătorului. Căci se știe de mult în sociologie: sufletul se schimbă cu mult mai greu, decât organizarea socială. De aceea trebuie vreme îndelungată, pentru ca sufletul să se poată adapta la o nouă formă de viață, și să realizeze echilibrul psihologic între viața internă și viața externă. Până atunci, societatea trebuie să se sbuciume în acest conflict, între instituțiile ei înaintate, și sufletul retrograd.

* * *

Suntem la capătul expunerii noastre: ce concluzie finală putem trage din ea? S'a zis cu tot dreptul, că o teorie științifică nu are valoare, decât atât cât poate fi pusă în practică și prefăcută în pârghe de acțiune, în unealtă de îmbunătățire a soartei noastre pe pământ. Să privim deci tragedia sfâșierii interne, în care se frământă România de azi, și să ne întrebăm ce atitudine trebuie să luăm față de ea.

Această tragedie va dispărea pe încetul și la noi, cum a dispărut peste tot. Căci pe măsură ce capitalismul înaintează, el desrădăcinează deprinderile agrare ale sufletului, și-i imprimă o structură modernă. Astfel însuș poporul englez, care se crede a personifica astăzi spiritul modern capitalist, a avut prin veacul al XV un suflet contemplativ, indolent, cu totul potrivit nevoilor vieții burgheze. Dar după veacuri de evoluție sub presiunea capitalismului,

acest suflet s'a remodelat, și a luat actuala structură capitalistă. Astfel se va întâmpla și la noi.

Se ridică însă întrebarea: vom sta noi cu mâinile cruciș, un deceniu, două, ori poate mult mai multe, până ce acest sfârșit va veni dela sine, prin desfășurarea firească a lucrurilor? Nu avem oare un mijloc de a interveni în sensul evoluției naturale, spre a grăbi adaptarea sufletului român la noua sa organizare socială modernă, și a stabili astfel acea armonie, fără care nu se poate viață socială normală, și fără care ne sbatem mereu în primejdia dezagregării?

Un asemenea mijloc există, căci societatea ne oferă un punct, unde putem influența sufletele în sensul voinței noastre. Acest punct este școala.

În dezvoltarea burgheziei române școala este un jalnic episod, și o spun aceasta nu numai ca om de teorie, ci și de practică. Școala română este covârșită, ca întreaga noastră cultură, de spirit critic, ostil societății în care trăim. Ceeace ea făurește și trimite în lume, sunt spirite deșterate, înstreinate de nevoile societății noastre moderne; mai mult încă: ostile acestor nevoi. Aici ar trebui ca forța de stat să intervină cu energie: ea ar trebui să revoluționeze spiritul de astăzi a școalei, să introducă un sistem de învățământ, care nu va mai crea suflete arhaice, ca până acum, ci va plămădi o mentalitate nouă, modernă, așa cum o reclamă societatea de azi. Anul trecut, în fața secțiunii sociologice a Institutului nostru, am avut prilejul de a schița un plan de învățământ, care ne-ar duce la acest scop: ne-ar da spirite moderne, contopite în acelaș gând și aceleaș aspirații cu burghezia noastră națională. Am numit acest plan de învățământ „*naționalizarea școalei*”, fiindcă el face în domeniul didactic prima încercare analoagă cu aceea din

domeniul economic: de a alunga spiritul strein și materia streină din școala noastră, și a-l înlocui cu un spirit român național, așa cum cer nevoile noastre de astăzi. In seria continuă de naționalizări, care alcătuiesc procesul de formație a burgheziei române naționale, „naționalizarea școalei” este de natură a forma ultima etapă: ea este puntea, pe care putem trece dela teorie la faptă, spre a realiza cu o oră mai de vreme armonia între sufletul român și societatea română.

Conferință ținută la „Institutul Social Român” în
Aula Fundației Carol, la 1
Martie 1925.

Desvoltarea Capitalului Național

Capitalism și Tradiționalism

I. Introducere

Dintre toate problemele, pe care le ridică desvoltarea României moderne, nici una nu a fost privită cu atâta patimă, ca aceea a capitalului național. Nicăiri nu au risipit românii atâta spirit, spre a se critica și desfigura pe ei înșiși, ca în privința capitalului național.

Putem declara fără nici o exagerare: sub raport teoretic, istoria plămădirii capitalului național este istoria noastră împotriva noastră.

Lămurirea acestei triste anomalii stă în aceea, că tot ceea ce știm noi până în timpul de față asupra capitalului național, întreaga ideologie pusă în circulație în această privință, derivă dela adversarii capitalului nostru: dela junimiști, poporaniști, socialiști — deci tot oameni, ce nu aveau deloc înclinarea, nu zic de a pune capitalul național într'o lumină trandafirie, dar nici cel puțin de a'l pune în lumina sa reală. S'a acumulat astfel în acest domeniu prejudecăți peste prejudecăți, erori peste erori, în cât viitoarea cercetare științifică va avea aici o muncă foarte ingrată. N'aș da chiar în-

dărat de la o expresie brutală: în ținutul cercetării capitalului național, știința va avea să curățe grajdurile lui Augias.

Trebue să declar dela început, împotriva prejudecăților obștești, că dezvoltarea capitalului național în România nu e o chestiune de cifre, ci ceva mai mult: o chestiune de *logică a istoriei*. Zadarnic ne-am adresa statisticeii, cerându-i lumină în acest domeniu. Pentru aceasta trebue să apucăm altă cale: *să ne evocăm în minte procesul istoric al dezvoltării capitalismului român, și în cadrul acestuia, să fixăm locul și sensul capitalului național.*

Cel ce apucă această cale are o îndoită mulțumire sufletească: el surprinde la lucru acea *logică, care străbate fiecă etapă a dezvoltării noastre moderne*; și apoi, capătă deslușire la întrebarea, care ne frământă pe toți:

Incotro merge România modernă!

* * *

II. Prima etapă a capitalismului român: invazia străinilor și distrugerea tradiționalismului.

Este îndeobște cunoscut, că orice capitalism se dezvoltă pe ruinele unei societăți agrare.

Este iarăș îndeobște cunoscut, că o societate agrară este aceea, în care axa vieții sociale este pământul, spre deosebire de societatea capitalistă, în care axa vieții sociale este banul. De aici însă putem trece la altă caracterizare.

În adevăr, omul care trăiește în sânul naturii, mărgininu-se a-și duce viața din rodul pământului, nu simte nevoea unei schimbări. Cum au muncit

moșii și strămoșii săi pământul, așa îl muncește și el. Mai mult încă: agrarianul își face o mândrie de a trăi în spiritul datinelor străbune, a le păzi cu sfințenie de orice atingere. Pentru agrarian datina, tradiția ia o aureolă de sfințenie: a sdruncina o tradiție, e pentru el o adevărată nelegiuire. E de ajuns a ne gândi, ce se întâmplă azi la noi cu schimbarea unei tradiții de o însemnătate secundară: a calendarului.

De aceea societatea agrară este o lume osificată în tradiții de veacuri, poate chiar de milenii, cum a fost China. Agrarianism și tradiționalism înseamnă același lucru.

Spre deosebire de aceasta, omul care trăiește din mănuierea banului simte nevoia unei neconținute schimbări. El se gândește zi cu zi, cum să desăvârșască metodele de întrebuințare a banului, spre a-l face să aducă cât mai bogate beneficii. De aceea societatea capitalistă este pătrunsă de un spirit calculator, raționalist, ce veșnic tinde să schimbe, să innoveze, să revoluționeze.

Așa dar, trecerea dela agrarianism la capitalism este un salt din imperiul tradiționalismului în imperiul veșniciei nestatornicii.

Dar cine săvârșește această rupere cu tradițiile agrare seculare? Unde trebuie căutată pârghia acestei schimbări?

Nu înăuntru, ci în afară. Tradițiile clasicismului francez, spre a lua o pildă mai cunoscută, nu au fost distruse de francezi, ci de germani. Cu drept cuvânt observă Brandes în această privință, că Voltaire, care pentru puține lucruri între cer și pământ avea respect, s'a plecat totuși în fața regulei celor trei unități.

În adevăr, bășinașul este nedestoinic să părăsească tradiția, în care au trăit strămoșii săi: el

nu iese singur, ci este scos, și scos în mod violent din tradițiile pământului. Autorii ruperii cu tradiția sunt totdeauna streini. Oriunde și ori-când apare capitalismul pe ruinele unei lumi agrare, se poate striga fără greș: căutați streinul!

În România invazia streinilor, care au năruit vechea lume agrară, începe dela 1830. Cercetarea specială a izbutit să stabilească pe deplin, dece invazia a început la această dată, și nu mai înainte. Deaceea trecem peste această chestiune.

Toți acești streini, ce veneau la noi de peste hotare cu bani și mărfuri, au avut, de altfel ca peste tot în asemenea împrejurări, un rol curat distructiv. Această epocă de distrucție durează vre-o jumătate de veac, dela 1830 până pela 1880. Caracteristic pentru starea actuală a cercetării societății noastre moderne, este amănuntul, că toată această perioadă economică plutește în cel mai adânc întuneric. Știm sigur, că în acest timp negustorii și camatarii streini au lucrat viguros la distrugerea vechilor moșii, a vechilor familii boeresti, și cu aceasta a întregului complex de datini altoite pe această bază agrară. Dar nu știm nimic precis asupra operațiilor, prin care acești herolzi străini ai capitalismului au dus la capăt opera lor de distrucție. Cunoștințele noastre în această chestiune nu trec peste indicațiile sumare, prea sumare, pe care ni le dă o disertație de doctorat asupra Băncii Naționale, scrisă în limba germană de d-l A. Cercel. Ce-i drept, în timpul din urmă au apărut două întinse opere de istorie economică română, una tratând istoria Băncii Marmorosch Blank, alta istoria Băncii Naționale. Dar cu toată competența autorilor, asupra acestei palpitante chestiuni ei nu aduc nici o lumină nouă.

Dintre toți acești streini, distrugători de datini,

massa cea mai numeroasă o alcătuiesc evreii. Rolul distrugător al evreilor, la începutul capitalismului european, este pe deplin stabilit. La noi însă, când am stabilit acelaș lucru, s'au ivit interpretări false, care au ajuns chiar să pună la îndoială nepărtinirea autorului. De aceea mă văd silit să adaog următoarea lămurire: evreii nu au ruinat vechiul nostru regim în calitate de evrei — aceasta nu ar avea sens. Ei l'au ruinat în calitate de streini și alături de ceilalți streini. Dar fiindcă dintre toți streinii, evreii sunt totdeauna cei mai numeroși, opera lor de distrugere este mai isbitoare. În orice perioadă turbure, de năruire a vechilor instituții de baștină, evrei joacă un rol de primul rang. Israel este azi rege la Moscova, și în genere oriunde se deslănțue un atac împotriva tradițiilor, fie pe teren economic sau cultural, nu va fi nimenea surprins, de a găsi pe Israel luptând în primele rânduri, dacă nu având singur inițiativa.

III. A doua etapă a capitalismului : reacțiunea băștinașilor împotriva streinilor și crearea capitalului național.

În această primă etapă de distrugere, ce fac băștinașii? Ei stau la început privitori pasivi la această cascadă a tradițiilor și par convinși, că odată cu vechile tradiții moare și neamul însuș. Plângerea împotriva străinilor este cunoscută îndeajuns și la noi. Ea ș'a găsit expresia tipică în creațiile poetului Eminescu, cea mai măreață figură a reacțiunii române. Dar după un timp de reculegere, instinctul de conservare națională se deșteaptă și deslănțue lupta împotriva streinilor.

La această răspântie, băștinașii se despart în două tabere. Una e alcătuită din vechii agrarieni,

cari nu pot uita vremea lor de strălucire. De aceea ei năzuesc să reînvie ceea ce au distrus străinii: vechea societate, cu vechile tradiții. Ei vor deci să întoarcă roata vremii înapoi și să învie morții. Acești agrarieni alcătuiesc tabăra conservatoare reacționară, care luptă în numele tradiționalismului. Adăogăm că în practică tradiționalismul lor suferă o jalnică catastrofă, pe când în teorie — în cultură — el sărbătorește un strălucit triumf.

A doua tabără nu vrea să desființeze opera începută de streini, ci să o continue pe baze naționale, constructive. Taina forței streinilor este capitalul. Dar în mâna streinilor capitalul, el însuș strein, este o pârghie de distrugere și de subjugare națională. De aceea această tabără vrea să opună capitalului strein distrugător un capital român național, și să prefacă prin aceasta capitalul dintr'o pârghie de apăsare și aservire națională, într'o pârghie a independenței naționale. *Aceasta este origina capitalului național, acesta e sensul său istoric.* Cea dintâi manifestare în această direcție este întemeierea Băncii Naționale, care trebuie privită ca întâia expresie a instinctului de conservare națională.

Această diferențiere a băștinașilor, într'o tabără agrariană, conservatoare, care luptă împotriva capitalismului și într'o tabără liberală, care luptă pentru capitalism, dar pentru un capitalism pe temelii naționale, e de natură a da loc la unele interpretări greșite. S'ar putea crede — și s'a crezut — cum că liberalii au avut o pricepere superioară a pulsului vremii, și de aceea au apucat calea cea dreaptă; conservatorilor însă le-a lipsit această pricepere, de aceea au vâslit mereu împotriva vremii, până ce au dispărut. Chiar și cercetările mele au fost înțelese în acest fel.

În realitate, se știe că inteligența și cultura s'au concentrat aproape exclusiv în gruparea conservatoare, pe când cea liberală nu s'a bucurat de simpatia intelectualilor, nici n'a jucat vreodată un rol în cultura națională.

Adevărul e că soarta celor două tabere nu trebuie înțeleasă din gradul lor de inteligență, ci dintr'o forță mult mai elementară: din puterea biologică de adaptare. Când organismele dau de împrejurări noi — arată Darwin — cele care se pot adapta supraviețuiesc, cele care nu se pot adapta dispar. Tot astfel s'a întâmplat și cu cele două tabere sociale în dezvoltarea noastră. Streinii au adus la noi economia bănească, și prin aceasta au creat împrejurări noi de viață. Conservatorii, prinși în interesele lor sociale și în tradițiile agrare, nu s'au putut adapta la noile împrejurări și au plătit această neadaptare cu viața; liberalii s'au adaptat însă, și au rămas azi singura forță socială.

Filosoful englez D. Hume declară că viața s'ar distruge, dacă s'ar călăuzi de rațiune; siguranța vieții se bazează pe ceva mai adânc și mai temeinic: pe instinct. În aceeași lumină trebuie judecate și cele două grupări social-politice române. Conservatorii au fost capete abstracte, ce au trăit mai mult prin rațiune; de aceea ei au greșit calea vieții și au perit. În schimb, liberalii nu și-au prea supus creierul la tortura de a gândi; ei au trăit numai prin instinctul realității și de aceea au mers cu siguranța unui automat.

Banca Națională, întâiul așezământ economic național, a fost tot odată imboldul întregii serii de evoluție a capitalului nostru național. La început mișcarea a fost înceată și anevoioasă, dar în cele din urmă a căpătat o rară vigoare. În adevăr, în primele două decenii după întemeierea Băncii Nați-

onale, se nasc abea 14 bănci cu capital național; în al treilea deceniu, numărul noilor bănci se ridică la 57, pentru ca apoi, numai în trei ani — între 1910 și 1913 — numărul acestora să salte deodată la 152. Caracteristic pentru această mișcare bancară națională, e că forța capitalului nu creștea în aceeaș proporție cu numărul băncilor. Astfel pe când numărul băncilor, în cei trei ani de care am vorbit, a crescut dela 57 la 152, capitalul s'a ridicat de la 152 milioane, în cifră rotundă, abea la 179 milioane. Aceasta arată un lucru, desigur înbucurător: anume, că ceea ce se lătea în populația noastră băștinașă, era mai mult *spiritul de întreprindere capitalistă*, de și acestui spirit nu-i stătea la îndemână o forță capitalistă corespunzătoare.

În desvoltarea capitalului nostru național, anul 1900 este o însemnată dată. De atunci începe să se pronunțe dominația băncilor noastre atât la sate, cât și la orașe: la sate prin întemeierea întinsei rețele de bănci populare, la orașe prin tendința de absorbire a întreprinderilor industriale, fie pe calea participărilor cu capital, fie prin întemeierea de industrii proprii. Prin aceasta capitalul nostru de bancă se prefăce în așa numitul *capital financiar* adică în capital bancar, care alimentează deopotrivă atât comerțul, cât și industria. Această prefăcere urmează în mod febril în primii ani după războiu, când băncile noastre, dintr'un capital de vreo șapte miliarde, acumulat în mod misterios într'o perioadă de complectă stagnare economică, întrebunțează peste două miliarde în plasamente industriale. De altfel, această politică de plasamente industriale a băncilor noastre continuă energie și astăzi, când ea dă, cum am relevat și cu alte prilejuri, nota dominantă economiei noastre actuale.

Trecerea directă dela capitalul de comerț și cămătă, așa cum l'au adus pe teritoriul nostru streinii, la capitalul național financiar, așa cum l'au dezvoltat în stil mare băncile române, a pricinuit în rândul cercetătorilor noștri multă nedumerire. S'a văzut, firește, și aici o anomalie. Căci dela un timp, în câmpul cercetării noastre economice sociale, se înmulțesc vânătorii de anomalii, ca nu știu ce plante după ploae.

Din nenorocire pentru amatorii de anomalii specific românești, trecerea directă dela capitalul comercial la capitalul financiar nu a fost stabilită de un român, cu privire la dezvoltarea României — țara care pare leagănul urgisit al tuturor anomaliilor — ci de un scriitor socialist german: R. Hilferding. Acest autor a arătat într'o operă renumită, „Das Finanzkapital“, că acest fenomen se găsește deopotrivă în dezvoltarea economică a Germaniei, ca și a Statelor Unite.

După Hilferding, saltul dela capitalul de comerț la capitalul financiar are următoarea pricină: în țările cu dezvoltare capitalistă întârziată, industria suferă de mare lipsă de capital. Căci aceste țări nu au mijloacele de jefuire a altor continente, de care s'au folosit țările înaintașe, Franța și Anglia; capitalul nu e împrăștiat în ele în masa populației. În asemenea împrejurări, țările întârziate întreprind o mobilizare a tuturor economiilor naționale, și organul, care împlinește această funcție de a strânge economiile națiunii, și a le pune la dispoziția industriei, este banca. Astfel aici drumul istoric, care duce dela comerț la industrie, trece prin lada de fier a băncilor; aceasta și explică supremația economică și politică a bancherilor în aceste țări.

Aceeaș lămurire am dat-o și eu nașterii capita-

lului financiar român, și anume cu expresă referință la cercetările lui Hilferding asupra dezvoltării economice în Germania și Statele Unite. Și totuș se pretinde, că băncile noastre naționale, și oligarhia noastră financiară, sunt o anomalie, dacă nu cea mai strigătoare. Să-mi fie îngăduit a răspunde printr'o reflexie generală.

Eu nu înțeleg, nu zic știința, dar înainte de toate nu înțeleg sufletul acestor vânători de anomalii. Aș înțelege ca cineva să ignoreze fapte istorice, pentru a servi o cauză națională. Căci din motive naționale, s'a recurs uneori chiar la falsificarea istoriei. Dar să ignorezi fapte istorice elementare, stabilite atât de știința streină, cât și de cea română, pentru a ajunge — la ce rezultat? Nu la o exaltare a sentimentului național, ci la o slăbire a sa, la pogrindirea și înjosirea țării proprii — în adevăr, aceasta e o procedare greu de înțeles. Din ce în ce mai mult mă conving, că spre a face istorie națională nu e nevoie numai de un cap, ci și de o inimă. Cu atât mai trist, când istoricul nu are nici una, nici alta.

IV. Starea actuală: duelul economic

Față de această mobilizare a forțelor economice naționale, așa cum am cunoscut-o în dezvoltarea capitalului bancar național, ce se petrece dincolo de baricadă? Ce fac acei agenți ai capitalismului strein, care au transplatat economia bănească pe pământul românesc?

La rândul lor, aceștia își strâng rândurile, se grupează și primesc lupta. Astfel se face, că băncile din România sunt în timpul de față împărțite în două mari constelații, de origine și caracter deosebit. Una din constelații cuprinde băncile, ce

s'au dezvoltat din afară înăuntru, cu capital de proveniență streină; alta cuprinde băncile ce s'au dezvoltat dinăuntru în afară, prin mobilizarea economiilor naționale. Întăia constelație are în centru Banca Marmorosch Blank, cea din urmă se grupează în jurul Băncii Românești. Fiecare constelație are sfera ei de activitate proprie, atât industrială cât și comercială, așa că ele tind să absoarbă întreaga noastră viață economică. Duelul dintre aceste două constelații, foarte sgomotos în anii de după războiu, a luat în timpul din urmă o formă mai blândă.

Ar fi de prisos să înșirăm aici numărul băncilor din fiecare constelație, cu capitalul și întreprinderile respective, spre a arăta raportul de forțe dintre aceste două tabere capitaliste. Datele statistice, adunate de d. V. Slăvescu, în laborioasa sa scriere asupra organizării române de credit, arată că în prezent forțele sunt, deoparte și de alta, aproape egale. Dar nu în asemenea cifre moarte vom căuta noi lumină asupra viitorului. Pentru aceasta, trebuie să ne adresăm tot istoriei, anume să privim procesul istoric, în care acest duel e un simplu moment, și să vedem încotro merge acest proces.

E drept, străinii sunt încă în capitalismul român o forță, care e departe de a putea fi privită de sus. Ei au la noi pozițiuni cucerite, au legături internaționale, dar înainte de toate, au *spiritul capitalist*. Căci ei sunt depozitarii unei tradiții seculare, dacă nu chiar milenare, în mărirea afacerilor bănești.

Totuș, ca tot ceea ce există pe lume, au și streinii o anumită misiune, pe care o îndeplinesc în dezvoltarea capitalismului. Ei dau prima lovitură, pornesc primul asalt asupra societăților agrare, pe a căror ruină introduc economia bănească. După ce ș'au

îndeplinit această misiune distructivă, rolul streinilor încetează; atunci indigenii își adună forțele, cuceresc pozițiile economice ale streinilor, și continuă dezvoltarea capitalismului pe temelii naționale.

Astfel, dacă e să stabilim deosebirea reală între cele două tabere capitaliste, aceasta nu se va găsi în domeniul cifrelor, ci în domeniul istoriei. Și deosebirea istorică este următoarea: în dezvoltarea capitalismului, *streinii au de partea lor trecutul, iar românii au de partea lor viitorul.*

Astăzi românii au și câștigat cea mai mare victorie: ei au isbutit să imprime nota lor — nota națională — întregii dezvoltări a capitalismului nostru. Căci și întreprinderile de obârșie exotică, care s'au născut pe teritoriul nostru ca posturi înaintate ale capitalului străin, ș'au însușit tendința națională și plutesc în atmosfera creată de români. În adevăr, tendința de naționalizare este ceea ce caracterizează azi întreaga dezvoltare a capitalismului nostru.

Din acest punct de vedere, nimic nu e poate mai plin de învățăminte, ca istoria celui mai trainic dintre așezămintele de obârșie străină: Banca Marmorosch Blank. Ea a fost înființată la 1847, adică într-o vreme, când nu exista la noi, nu numai capital românesc, dar nici monedă românească. Capitalul băncii, de treizeci mii lei, era după toate semnele de proveniență ungară, căci istoria jubilară nu ne spune nimic în această privință. La 1865 banca se preface în societate în comandită; capitalul de 6 milioane e străin, în majoritate ungar, însă se face întâia spărtură: intră și doi români, vădit pentru fațadă, cu neînsemnate participări de câte 50 mii lei. În 1905, Banca Marmorosch Blank ia actuala formă modernă, de societate anonimă. De sigur că cu acest prilej capitalul național intră într-o

mai însemnată proporție, dar din nenorocire istoria băncii nu ne spune nimic nici în această privință. Iar astăzi? După informații obținute pe cale particulară — căci și aici istoria băncii păstrează aceiași tăcere — participările de capital străin sunt reduse la proporția neînsemnată de 11% din capitalul total. Față de această tendință atât de pronunțată de naționalizare, nu mai încapе îndoială, că această bancă va deveni în viitorul apropiat o instituție pur națională. Căci capitalul străin e redus de pe acum la un rol secundar, se înțelege în ipoteza, că informațiile noastre corespund realității.

Și aceeași tendință de naționalizare caracterizează și celelalte institute de obârșie asemănătoare.

Astfel băncile naționale au în timpul de față inițiativa dezvoltării: ele sunt modelul, celelalte le urmează pilda. Această isbândă devine încă mai strălucită, dacă ne gândim bine, cine și în ce împrejurări a câștigat-o. În adevăr, numai cu câteva decenii în urmă noi românii eram o națiune, care de milenii ducea viața ticnită de păstorit și muncă a câmpului. Sufletul român avea toate însușirile, ce decurg dintr'o asemenea viață pasivă, de culegere a darurilor pământului: nepăsarea, risipa, lipsa de sistem, de muncă metodică și încordată. Și dintr'o asemenea națiune de păstori și țărani, s'a ridicat numai în patru decenii o generație de oameni de afaceri, cari desigur nu se pot compara cu acei din City of London, dar care totuș își îndeplinesc în mod onorabil rolul lor de înaintași ai intereselor naționale.

Desigur că toate neamurile europene au trebuit să săvârșască această trecere, dela viața pastorală agricolă la viața capitalistă. Dar națiunile europene au săvârșit această tranziție în vre-o șapte veacuri, pe când românii au îndeplinit-o în patru decenii.

Trebue să fie cineva destul de ros la școala istoriei, spre a-și putea da bine seama, ce înseamnă asemenea bruscă adaptare la un mod diametral opus de viață. În adevăr, puterea noastră de adaptare la nevoile regimului capitalist este unică în desvoltarea statelor moderne: ea are toate proporțiile unui miracol psihologic.

Dacă victoria finală a forțelor capitaliste naționale stă în afară de orice îndoială, nu urmează totuși de aici, că reprezentanții capitalului național pot să aștepte cu brațele încrucișate, ca fatalitatea istorică să aducă singură acest sfârșit. Pentru moment, o luptă aprigă și tenace așteaptă pe acești pionieri. Alături de greutățile din România veche, plămădirea României Mari a creat o situație economică, care duce la desnădejde pe mulți patrioți sinceri, în a căror suflet n'a picurat balsamul istoriei. Orașele din provinciile alipite sunt străine: o burghezie română națională este aici cu desăvârșire inexistentă. Apoi, institutele bancare din aceste provincii gravitează încă către vechile metropole. Unitatea economică a României Mari e numai pe hârtie, în realitate ea e o problemă de viitor. Am declarat altă dată, și repet: sub raport economic, *noi românii ne aflăm în stare de legitimă apărare*. Aici politica de stat are misiunea, de a sta cu toată forța îndărătul intereselor naționale, și a nu depune armele, până ce nu va atinge țelul urmărit: ca românii să înceteze de a fi străini acasă la dânsii. Plămădirea, în orașele române, a unei burghezii naționale, este în prezent pentru statul român o problemă de viață.

În această ciocnire între cele două trusturi capitaliste, în acest haos de învinuiri reciproce — burghezia străină învinuind pe cea băștinasă de tiranie

și despotism, iar cea băștinașă învinuind pe cea străină de trădare a intereselor naționale — ce face reacțiunea agrară? Ce atitudine ia acea tabără, care apără tradițiile pământului împotriva clasei capitaliste?

Trebue să recunoaștem, că situația acestei reacțiuni este din cale afară de gîngășă. Orice reacțiune agrară este îndreptată împotriva capitalismului, și așa a fost, și este încă, a noastră. Dar azi reacțiunea noastră trebue să facă neplăcuta descoperire, ca fără o organizare financiară nici o grupare nu mai poate juca un rol în viața publică. De aceea ea trebue să aleagă între aceste două alternative: sau rămâne izolată de ambele trusturi capitaliste, după menirea ei reală, și atunci ea se vede osândită la veșnică neputință; sau își învinge antipatia capitalistă, și caută apropiere de unul din cele două grupuri bancare. Aceasta e ceea ce și face reacțiunea noastră agrară: ea își îndreaptă privirile într'acolo, unde ura ei e mai mică: spre burghezia exotică. Languroasele declarații de dragoste, pe care presa acestei burghezii le adresează zilnic reacțiunii agrare române, pe care o proclamă salvatoarea democrației, sunt pe cât de semnificative, pe atât de triste.

În adevăr, care e rolul unei reacțiuni agrare în viața unui stat? Ea are un rol național-ponderator: năzuinții de prea repede inovație a burgheziei, reacțiunea opune tradiția, datina, obiceiurile pământului, de care se simte legată cu evlavie. Din nenorocire, acest sentiment de evlavie față de glia românească nu l'a avut niciodată reacțiunea română: ea a fost mereu, dealungul timpurilor, tot ceea ce poate fi mai opus pietății față de tradițiile pământului. Despre vechia reacțiune agrară, alcătuită de boerimea conservatoare, a zis Xenopol, că ea era gata să se plece în fața streinilor, de câte ori își

vedea interesele amenințate înăuntru. Iar noua reacțiune agrară, în formă țărănească, pare a-și căuta isvorul forței oriunde: în burghezia română exotică, în organizațiile țărănești străine, numai acolo unde trebuie, nu: în vigoarea seculară a țăranului român. Privirile reacțiunii române, în trecut ca și în prezent, eri ca și azi, au fost atințite mai mult în afară, decât înăuntru.

Vor fi și explicații pentru acest trist fenomen, de sigur. Cred însă de prisos să le caut. Constat numai atât: când o reacțiune păcătuiește atât de grav împotriva a ceea ce face însăși rațiunea ei de a fi — a pietății față de pământul, pe care pretinde că-l apără — trebuie să înțeleagă toată lumea, că această reacțiune s'a născut moartă.

* * *

Acestea sunt faptele. Să poposim aici o clipă, și să reflectăm asupra lor. Am zis, că dezvoltarea capitalului național e o chestie de *logică a istoriei* și acum ne putem încredința că așa este. În adevăr, ce rezultă din cele zise?

Că am avut în România un tradiționalism agrar, și că au venit streinii și l'au distrus — cum se petrece peste tot. Ei bine, în această situație, nu era în însăși logica realității, ca românii să porniască la rândul lor ofensiva împotriva streinilor? Desigur. Din această ofensivă s'a și născut capitalul național.

Dar acest capital n'a făcut mare ispravă, întâmpina aici vânătorii de anomalii, cu tabelele statistice în mână.

Să fie pe pace acești teoreticieni, căci datele lor statistice — care cam știm și noi cum se adună — nu ne interesează. Ceea ce ne interesează, e *procesul istoric început, e deșteptarea instinctului de conservare națională*.

Că acest instinct nu a mers până acum prea departe, se poate. Dar nu aici stă miezul chestiunii, ci în faptul, că *acum în senzul său e orientată dezvoltarea noastră istorică*. Pe zi ce trece el va merge mai departe, până la izbânda finală, *care este a lui*.

V. Seria ideilor: prejudecăți asupra capitalului național

Am cercetat până acum dezvoltarea capitalului național, urmărind o singură latură a sa, anume *firul faptelor*. Dar încheerile noastre vor căpăta încă mai mare putere, dacă vom urmări și a doua latură: *firul ideilor*. Căci dezvoltarea capitalului național în România trebuia să nască — și a născut — un anumit răsunet în sufletul contemporanilor: un mod de a-l înțelege și de a-i explica cauzele; scurt, o întreagă ideologie privitoare la capitalism. Trebuie să constatăm însă dela început, că această ideologie în România e tot ceea ce poate fi mai ostil intereselor și spiritului capitalismului. Privind acest contrast, dintre capitalimul nostru, și ideile noastre relative la capitalism, e aproape vesel să ne amintim un cunoscut și des citat pasaj din „Manifestul Comunist”, în care Marx și Engels declară, că ideile domnitoare într’o epocă sunt ideile clasei stăpânitoare. Nimic nu adeverește această formulă, care seduce mereu spiritele prin caracterul ei lapidar; dimpotrivă, dezvoltarea istorică o răstoarnă.

Adevărul e că orice ideologie este produsul claselor de opoziție, și e îndreptată împotriva claselor stăpânitoare. Lămurirea acestei aparente anomalii este foarte ușoară: cultura este și rămâne o îndeletnicire aristocratică: ea cere răgaz, o viață de contemplație, ceea ce nu-și pot îngădui, decât oamenii excluși dela

faptă — opozanții. Clasele stăpânitoare, dimpotrivă, sunt totdeauna absorbite în faptă : pentru teorie ele nu prea au timp. Am stabilit acest fapt mai întâi în dezvoltarea societății române moderne, dar nu mi-a fost greu să mă încredințez, că este un fenomen general. Toate marile ideologii, care au făcut o lungă pârtie în istoria culturii, au ieșit din frământările sociale, ca produse a claselor desmoștenite, îndreptate împotriva claselor stăpânitoare.

Dar din lunga serie a dezvoltării sociale, să fixăm aici momentul care ne interesează : începuturile domniei clasei capitaliste. Situația atunci se înfățișează astfel : capitaliștii sunt stăpânitori de dată proaspătă, iar agrarienii sunt sfărâmați și aruncați în opoziție. Cine va purta deci grija culturii în asemenea împrejurări ? Desigur că nu capitaliștii, ci agrarienii ; căci acești din urmă au tot ceace trebuie pentru cultură : au viața de răgaz, de contemplație și meditație, dar înainte de toate, ei au în cultură cel mai formidabil mijloc de a discredita în fața poporului pe noii stăpânitori. Cât privește stăpânitorii însăș, aceștia nu se prea îngrijesc de gălăgia teoretică a adversarilor. Căci ei au de partea lor ceva mai bun : au forța.

De aici se înțelege lesne, care va fi caracterul acestei culturi dela începutul erei capitaliste : ea va fi hotărât tradiționalistă ; întâi, fiindcă tradiționalismul atcătuește felul de viață al agrarienilor ; aldoilea, fiindcă cu cât capitalismul calcă mai mult tradițiile în picioare, cu atât agrarienii simt nevoia să le ia apărarea. Așa se naște această situație ciudată în perioada de tinereță a capitalismului : tradiționalismul mort în practică, renaște viguros și tânăr în teorie ; în vreme ce tăvălugul capitalist strivește tradițiile una după alta în economie, ele vin să serbeze adevărate orgii în cultură. Tradiționalismul bântue

azi în cultura română, ca și în cultura japoneză, și spre a rămânea numai în cadrul actualității, dacă în Turcia de azi, unde tradiția are martirii ei, se va înjgheba o mișcare culturală, putem fi siguri că ea va fi de un tradiționalism feroce.

Aș îndrăzni să pun acest fenomen într'o formulă generală, ca să nu-i zic lege: *de câte ori capitalismul sfarmă tradițiile în viață economică, ele se refugiază în viața spiritului, unde trăesc încă veacuri de-a rândul ca cultură reacționară.*

Se înțelege dar, că ideile ce domină azi în cultura noastră tradiționalistă agrară, nu pot avea nici o înțelegere pentru capitalism, și nici nu le putem cere acest lucru. În adevăr, ce spun aceste idei, care au intrat azi în mentalitatea noastră obștească?

a) Ele afirmă, că în România capitalul nu are rădăcini istorice, ci e o simplă improvizație a politiceii de stat; de aceea la noi capitalismul nu are nici o trăinicie.

Cei ce afirmă acest lucru își închipue, că în România capitalismul începe abea cu capitalul național, la 1880; ei scapă din vedere întreaga pregătire anterioară, pe care au întreprins-o streinii. De fapt, aceștia încep în domeniul capitalismului *acțiunea*, iar băștinașii prin capitalul național pornesc împotriva lor *reacțiunea*. Sau într'o limbă mai abstractă: streinii făuresc teza, iar indigenii antiteza. Dar atât acțiunea cât și reacțiunea, atât teza cât și antiteza, sunt două faze necesare în dezvoltarea aceluiaș întreg.

Capitalul național este, la noi ca peste tot, o fază târzie a capitalismului: el se naște din nevoea unei lupte, a unei opoziții împotriva activității economice a streinilor. Și e numai lipsa de cunoștinți economice, ceea ce a făcut ca la noi capitalul național să fie luat ca întâia și singura fază a capitalismului.

b) S'a zis, mai departe, că de vreme ce capitalismul nostru a fost improvizat de politica de stat, el duce o viață artificială, datorită acestui sprijin: cu încetarea sa, ar înceta și capitalismul.

Această credință nesocotește adevărul istoric, că nicăeri și niciodată nu a existat capitalism, fără a avea la spate sprijinul puterii de stat.

Capitalism fără politică: iată o stranie iluzie. De fapt toți acei capitaliști streini, care au venit la noi de prin întâia jumătate a veacului trecut, au avut și au la spate politica de stat a țării lor. Ochii noștri sunt destul de ageri, spre a vedea legătura politice române cu capitalul român național, dar nu au aceeași agerime, când e vorba de a descoperi legătura între politica streină și capitalul, pe care ea îl sprijină pe teritoriul nostru.

e) Dar vine acum întâmpinarea cea mai tragică: capitalismul duce România la decadentă! Mergem cu pași siguri spre pieire!

E drept că această sinistă proorocie nu mă produce acum atâta frică și cutremur, cât produce pe vremea Junimei, când ea răsuna pentru întâia oară. Pricina e limpede: s'a proorocit de atâtea ori că ne prăbușim, și totuș din fericire am rămas mereu în picioare, în cât proorocirea și-a pierdut acum din efectul de odinioară.

Dar sunt încă și azi patrioți sinceri, care se uită cu îngrijorare la ceea ce petrece în jur, clatină din cap, și se întreabă: „încotro mergem?”

Față de aceasta, va fi poate o ușurare sufletească pentru noi, de a afla că totdeauna în cursul istoriei, când o societate agrară a intrat în proces de dizolvare, contemporanii au avut impresia că au intrat în decadentă. Sentimentul de decadentă socială este colorarea sufletească, care caracterizează tot-

deauna perioadele de tranziție de la agrarianism la capitalism. Din ce pricină?

Mai întâi, pricina este sfărâmarea vechilor tradiții naționale, prin care capitalismul își inaugurează viața. Un popor ce trăește veacuri dearândul în aceleași tradiții, este lesne adus să identifice existența societății cu existența tradițiilor. Atunci moartea tradiției pare moartea societății însăși.

Am amintit ce se petrece azi la noi cu schimbarea calendarului. Mai elocvent e însă ceea ce se petrece în Turcia, unde abea acum începe cascada în stil mare a tradițiilor. Veacuri după veacuri a trăit supusul turc zilele de mărire ale Semilunii cu fesul în cap, așa că el a ajuns să identifice fesul cu Semiluna. Iar azi, când primește ordin să părăsească fesul, preferă adesa să se lase împușcat, decât să pună în locul său pălăria.

Astfel se petrece peste tot în era de năruire a tradițiilor: oamenii nu pot vedea aici ceea ce este de fapt: tranziția de la o veche formă de viață socială la alta nouă. Ei cred a vedea năruirea societății însăși.

Dar la această pricină, să-i zicem negativă, se adaogă mai târziu alta, mai serioasă.

Capitalismul este la început—nu e nevoie denici un cuvânt de înfrumusețare—o specie de banditism; el își recrutează adeptii din tot ceea ce pleava morală a societății. Să ne amintim ce s'a petrecut la noi. De la 1829 începe economia bănească în Principatele române. Dar cine oare se putea ocupa pe atunci cu mănuierea banilor? Desigur că nu familiile boierești, care stăpâneau până la o sută cincizeci de sate. Căci aceste familii aveau tot ceea ce le trebuia, aveau chiar mai mult decât le trebuia. De aceea cu afaceri bănești nu se puteau ocupa decât oamenii de jos, care ne-

având moșii, nici rang de naștere, se vedeau nevoiți să-și creeze prin toate mijloacele o nouă bază de forță: banul.

Și l-au creat. Iar în cele din urmă noua forță a distrus cu totul pe cea veche: sub puterea distrugătoare a banului, n'au mai rămas din vechile moșii nici urme.

Iar azi, ce vede bunul român? În locul familiilor boierești, au ajuns în fruntea țării o mână de plutocrați de dată proaspătă. Boerii însă aveau și ei păcate multe și grele, dar acestea erau vechi și uitate. În schimb, păcatele plutocraților stau azi sub ochii tuturor: toată lumea știe din cine se trag acești oameni, și cum s'au adunat puterea lor — banul. Și atunci românul se întreabă: „aceștia să ne cârmuiască țara?” Și el răspunde singur: „mergem la pieire”.

Ce avem de răspuns la această teribilă constatare? Am răspunde cu cronicarul, că nu sunt vremurile sub om, ci e bietul om sub vremuri — sau pentru a fi în chestiune: nu e capitalismul sub om, ci e bietul om sub forța capitalismului.

În adevăr, capitalismul are în orice fază legile sale proprii de viață, care modelează oamenii în sensul lor. La început, în perioada de acumulare, capitalismul trăește în afară de lege și morală — și așa sunt și credincioșii săi în această epocă. Mai târziu, când capitalismul trece din faza de acumulare în aceea de fructificare — de industrializare — atunci el are nevoie de ordine, de cinste, de pace, căci altfel nu propășește industria. Și așa sunt și capitaliștii în această nouă epocă.

Astfel acelaș capitalism, care la început prefăce pe om într'o făptură certată cu legea și morala, mai târziu îl face un apostol al ordinii și moralei. Pildele sunt sub ochii noștri. Cine duce azi biblia

în toate colțurile lumii, și predică tuturor neamurilor ordinea și morala? Englezii. Dar ce erau englezii prin veac. XV—XVI, în perioada de acumulare a capitalului? O spun ei însăși: ei erau „frați ai coastelor“, sau cu un nume mai puțin poetic, erau pirații mărilor. Și ceea ce s'a întâmplat cu englezii, s'a întâmplat cu toate popoarele europene înaintate. Crimele și jafurile, pe care le-au comis europenii prin sec. XV—XVII în celelalte continente, alcătuesc cea mai tristă pagină în istoria dezvoltării civilizației moderne. Totuși mai târziu popoarele Europei au ajuns factorii de ordine și civilizație, ce stau în fruntea lumii.

Acelaș lucru se va întâmpla și cu noi românii. Nu e un paradox, ceea ce declarăm: feciorii capitaliștilor noștri de azi vor deveni mâne cei mai hotărâți sprijinitori ai ordinei. Nu se poate altfel, aceasta stă în firea lucrurilor.

VI. Incheiere

Am urmărit procesul de închegare a capitalului național în ambele sale laturi, atât seria faptelor, cât și seria ideilor, atât dezvoltarea sa reală, cât și răsunetul sufletesc, pe care l-a găsit în sânul națiunii. Aci trebuie să adaog o lămurire.

Deseori cercetările asupra capitalismului român au fost privite ca explozia unui entuziasm juvenil față de noii noștri stăpânitori; mi s'a imputat mie însumi, că tendința mea ar fi de a face „o apologie a oligarhiei“.

Ar trebui însă ca cineva să-și fi pierdut toată viața timpul, dacă n'ar fi învățat dela școala istoriei cel puțin atâta lucru: că capitalismul, mai ales la începuturile sale, a fost totdeauna odios

lumii; că a cerca să schimbi sentimentele oamenilor față de capitalism, aceasta e o iluzie naivă.

Dar înainte de toate, unui istoric nici nu e îngăduit a nutri asemenea sentimente față de obiectul său de cercetare. Un istoric este un *naturalist al societății*: orice formă de viață socială are pentru el un interes egal. Ceeace cere un fapt social dela istoric, nu e o declarație de iubire sau de ură, ci cu totul altceva: o *explicare cauzală*.

Aceasta e ceeace am vrut să fac altădată pentru burghezia română, și acum mai de aproape pentru capitalul național. N'am privit deci capitalismul sub raport etic, ci sub raport istoric-cauzal; n'am vrut să zic că el aduce o formă de viață *superioară*, ci o formă de viață *necesară*, adică: că el decurge cu necesitate din întreaga noastră dezvoltare istorică, și că e fază, prin care trebuie să trecem în mod necesar.

Concluzia? Fiecare poate să urască capitalismul, sau să-l iubiască: aceasta e afacerea sa particulară. Un lucru însă trebuie să știe orice român: că pentru moment, ca și pentru viitor, toate aspirațiile noastre: cultură națională, forță națională, și mai ales independență națională, se rezumă în aceste două cuvinte: *capital național*. Cândva un socialist german, examinând nedreptățile făcute de teoreticieni capitalismului, exclama astfel: să facem odată și dracului dreptate! Acest îndemn l'am putea adresa și noi românilor de azi.

Conferință ținută la „Institutul Social Român“, în Aula Fundației Carol, la 7 Februar 1926.

Agonia tradiționalismului rural

În Cultura Română

Romantismul culturii române. — Incercări zadarnice de luptă împotriva romantismului. — Prefacerea socială de după război : a) calvarul intelectualilor, b) înflorirea economică a satelor, c) ridicarea politică a țărănimii. Efectul sufletesc : amurgul sentimentalismului rural. Noul stuflet și noua cultură.

A fost odată — pare că ar fi un veac de atunci. A fost o vreme, de care numai un deceniu ne desparte. Pe atunci intelectualul român, deși într-o stare inferioară față de confratele său din Apus, ducea totuși o viață, de care nu prea avea temei să se plângă. Cărmuitorii noștri îi deschideau un colț destul de îmbelșugat în bugetul țării, spre a trăi omeneste în societatea noastră încă patriarhală. Și de aceea, după ce-și îndeplinea obligațiile sale profesionale, intelectualul își putea trece restul timpului în contemplație : el visa. Pentru aceasta avea răgaz, și avea și dispoziția ereditară. Căci el se trăgea din moși și strămoși cu o viață milenară de păstorit sau plugărit, o viață trăită în sânul naturii în contemplație și reverie.

Și ce visa intelectualul român?

Lumea în care trăia el nu-i plăcea. Această lume îi părea creația artificială a unor uzurpatori, străini sau înstrăinați, care spre a ajunge în fruntea țării,

aduseseră aici fără nici un rost așezămintele lumii civilizate. De aceea toate instituțiile noastre, cele politice ca și cele culturale, i se păreau o desgustătoare parodie. În credința sa, aceste instituții nu prilejiseră decât rău; căci ele veniseră să profaneze și să desrădăcineze vechile noastre tradiții, fondul real al sufletului român.

Astfel intelectualul își îndrepta gândurile dela odiosul prezent spre trecutul românesc îndepărtat: el se adância cu imaginația în acele vremuri, când strămoșii săi trăiau colindând codrii în urma turmelor de oi, sau coborau în câmpie, unde mânau boii și țineau coarnele plugului. Când intelectualul își întorcea privirile în prezent, el nu găsea aici decât oaze izolate, care păreau că merită să-l opriască: acestea erau satele. Țărănimea i se înfățișa ca singura populație curat românească, ce păstra cu sfințenie datinile străvechi, și stabilia legătura nemijlocită între trecut și prezent. De aceea el o iubia, și se socotea dator să lupte pentru ridicarea ei.

Și avea dreptate pe atunci intelectualul nostru. Căci țăărănimea română din acele vremuri juca în societatea noastră rolul fiului desmoștenit. Țăranul muncia mult și suferia mult, în vreme ce cârmuiitorii săi dela orașe risipeau mult, și munciau puțin. Și așa intelectualul se simțea pătruns deopotrivă de jale după trecutul românesc, și de duioșie față de populația sătească, ca singura rămasiță curată a acelui trecut. Țărănimea părea raza pură, pe care vechea lume o arunca în lumea nouă, coruptă și înstrăinată.

Aceasta e *romantismul rural*, în a cărui atmosferă plutește întreaga noastră mișcare culturală dinainte de războiu.

Ce-i drept, n'au lipsit unele încercări de luptă împotriva acestei atmosfere culturale.

Mai întâi, cel ce a ridicat pana împotriva culturii romantice, a fost un scriitor de origină străină. Lucru firesc: căci acest om nu avea la spate o viață cu tradiții rurale, ca românii de baștină; trecutul său cristaliza într-o tradiție milenară de viață orășenească. De aceea, în mijlocul atmosferii romantice rurale a culturii noastre, el simția că înăbușă, ca și un orășean răsfățat într'un bordeiu îmbâcsit cu miros de ceapă. Și a început lupta, nu atât pe baza unui principiu clar formulat, cât mai mult ca o reacțiune elementară a instinctului său de conservare, silit să trăiască într'un mediu ostil. Astfel lupta sa a fost luată ca un capriciu personal: în loc să producă un curent, a produs scandal.

Aceasta a fost soarta d-lui H. Sanielevici cu *Curentul Nou* în întâia sa ipostază.

Cu o tendință analoagă de luptă împotriva romantismului rural, de astă dată atât în politică, cât și în cultură, și pe baza unor principii cu funda rentare științifică, un mănunchiu de teoreticieni a dat ființă revistei *Dreptatea Socială*. Aici lupta nu mai era izbucnirea spontană a unui instinct, ci concluzia teoretică a unor premise științifice.

Dar vânturile vremii am împins acest organ pe alte căi, și după un an de viață nu prea stralucită s'a dat sfârșitul.

Hotărât, lupta teoretică împotriva romantismului rural tradiționalist nu a avut noroc: ea s'a încheiat cu o neisbândă deplină.

Totuși e limpede, că ceeace nu putuseră face teoreticienii, trebuia să facă evoluția de fapt a societății noastre. Căci dezvoltarea capitalismului român era menită să schimbe raportul dintre sate

și orașe: pe de-o parte, ea trebuia să smulgă orașele din viața lor parazitară; pe de altă parte, să ridice satele din starea de semibarbarie. În mod normal însă, această desvoltare ar fi cerut multe decenii, poate chiar veacuri; dar iată că vine războiul și deodată, ca o baghetă magică, el a schimbat fața lucrurilor.

Dacă ar fi să prindem într-o formulă scurtă urmările nemijlocite ale războiului, în ținutul ce ne interesează, am putea zice: el a nimicit pe intelectual, și a salvat pe țăran.

Viața intelectualului de după războiu este un necurmat calvar — aceasta o știm toți. O criză generală bântue azi în toate țările: e deconșiderarea muncii intelectuale, și supraprețuirea muncii manuale. Pare că la „*Reconștruția Europei*” vor avea să lucreze numai brațele; creerul nu trebuie să ia parte.

La această criză generală se adaugă criza noastră specială. Sacrificiile, pe care statul român înțelege să le facă pentru intelectualitatea și cultura țării, samănă mai curând o batjocură. Cu groază vede intelectualul nostru, că trebuie să se împovăreze cu două și trei servicii, totuși fără a fi în măsură să-și îndeplinească obligațiile elementare: acelea față de el însuș și de familia sa. Cum s’ar mai putea el gândi la obligații superioare, morale, față de altă clasă socială? Până și copiii de școală sunt prinși în acest vârtej de jale: ei trebuie să-și împartă ziua în două jumătăți, pe una o trec în clasă, iar pe cealaltă la serviciu. Unde mai e oare răgazul pentru vis?

Deodată, și în chip brutal, intelectualul român a fost smuls din lumea sa romantică, și isbit cu fruntea de realitate. Ce suflet nou se va plămădi la

această teribilă școală? Un lucru e sigur : acesta nu va mai fi un suflet romantic.

* * *

Față de această tragedie a intelectualilor noștri dela orașe, ce lume nouă a plămădit războiul la sate !

Târziu, când starea de azi va dispărea în trecut, și demagogia — cu tot cortegiul ei de patimi — nu va mai avea nici un interes să întunece adevărul, va trebui să se recunoască că dintre toți îmbogățiii de războiu, singurul îmbogățit în proporții imense — atât sub raport economic, cât și politic — este țaranul. Urmările grotești, care însoțesc totdeauna îmbogățirea peste noapte, au și început să se arate în rândurile țărănimii noastre.

Și nu ne gândim aici la împrumutarea țăranilor, deși aceasta e tot o urmare a războiului. Ne gândim însă, înainte de toate, la fenomenul inflației, care a căzut asupra satelor ca o adevărată mană cerească. Mulțămită inflației, țaranul a fost împrumutat aproape degeaba. Căci banul hârtie, cu care el ș'a plătit pământul, nu însemnă nimic față de valoarea reală a acestuia.

Apoi, întreaga gospodărie țărănească, dela războiu încoace, e înviorată de razele miraculoase ale inflației. Azi singur țaranul e în situația privilegiată, de a vinde mult și a cumpăra puțin : ridicarea fantastică a prețurilor îi aduce neasemuit mai mult câștig, decât daune. Căci nevoile gospodăriei le împlinește țaranul, în cea mai mare parte, prin munca sa proprie ; iar dările sale către stat s'au urcat abea de vre-o șase ori față de acelea dinaintea războiului, în vreme ce marfa sa se vinde pe piață cu un preț, ce variază între 60—100 ori acel din vremurile normale.

Și ce vinde țărănimea? Alimente! Ea vinde acele lucruri, a căror întrebuințare orășanul n'o poate restrânge, chiar în aceste timpuri de dureroasă restrângere a consumației.

Toate acestea au făcut, ca o bogată ploae de bancnote să se abată dela orașe spre sate, o ploae ce devenea cu atât mai îmbelșugată, cu cât inflația lua mai alarmante proporții. Cu îngrijorare a trebuit să se vorbească de *ruralizarea numerarului*, ca de unul din simptomele vremii. Și în adevăr, pe măsură ce numerarul iese din casa de fier a băncilor, spre a intra în ascunzișurile rurale, în fețe de saltea sau de perină, el e îndepărtat dela menirea sa reală: iese din circulație.

Ce abis a aruncat inflația între intelectualul dela orașe și locuitorul dela sate! În vremuri de bântuire cronică a inflației, cum e astăzi, cel mai nenorocit muritor e acel care nu produce nimic pentru trebuințele sale, și cumpără totul: acesta e intelectualul; cel mai fericit e însă acel care produce totul și nu cumpără nimic, sau aproape nimic: acesta e țăranul. Inflația a aruncat pe intelectual la polul mizeriei, iar pe țăran la polul beneficiului fără merit personal. Zadarnic își frământă intelectualul mintea ca să afle, de ce ar trebui să plătească chiar și roadele pomilor cu un preț de 40—50 ori mai mare ca altă dată. Căci doar acestea cer, ca să crească, aceleaș raze de soare, și aceiaș stropi de ploae, la a căror cădere țăranul nu contribue, cu nimic. Se va zice: e o lege economică, care ridică toate prețurile pieții la acelaș nivel.

Desigur că așa este; dar nu e mai puțin adevărat, că această nefericită lege strivește pe intelectual, iar pe țăran îl face să tragă foloase fără muncă.

Astfel și sentimentele intelectualilor față de țăran s'au schimbat, și se schimbă mereu. Țăranul era

simpatie atunci când suferea, și suferea pe nedrept. Acum însă intelectualii simt cu revoltă „tirania” satelor, care amenință să le facă viața cu neputință.

În adevăr, o schimbare a crângurilor vremii ca din poveste! Cine s'ar fi putut gândi, cu zece ani în urmă, că nefericitul exploatat de atunci se va preface peste noapte într'un tiran și un exploatator, împotriva căruia se cere adesea ocrotirea legii!

Cu ce sentiment de veselie amară trebuie să ne amintim doctrina poporanistă de pe vremuri, despre „obligația” intelectualilor de a-și închina viața ridicării țărănimii!

Iată tânărul intelectual, proaspăt ieșit de pe băncile universității, făcând primul pas în viață: el intră, să zicem, în unul din liceele bucureștene. Cu salariul său de 1600 lei pe lună și „accesorii”, nu-și poate plăti nici camera mobilată. De aceea trebuie să muncească, în afară de școală, de dimineața până seara, și nici astfel nu e în stare să înoade cele două capete ale prea modestului său budget. Alături de el strălucește în statele de plată numele lui Badea Ion, servitorul școlii, proaspăt sosit dela țară, ca aproape toți lucrătorii noștri dela orașe. Badea Ion n'a pus niciodată mâna pe condeiu, totuși primește un salariu de 2200 lei pe lună, pe lângă locuință, căldură și lumină, ceea ce face cam tot atât. De îndată ce vine primăvara, Badea Ion lasă măturoidul, ciocanul sau toporul, se întoarce înapoi la țară și pune mâna pe sapă. Iar de acolo trimete intelectualului nostru roadele muncii sale, pe care acesta trebuie să le plătească cu prețuri, ce-i opresc gândurile din mers. Și cu amară ironie se întreabă tânărul intelectual, dacă n'ar fi mai bine să schimbe soarta sa cu aceea a lui Badea Ion!

Dar nu numai în viața economică țăranul e un îmbogățit de război, ci și în viața politică: votul obștesc este iarăș un dar al războiului. Și dacă îmbogățirea economică i-a schimbat numai situația externă, îmbogățirea politică e pe cale să-i schimbe mințile, și să facă din el un tip foarte puțin simpatice.

Ca pasările de pradă se pornesc azi demagogii la sate. Și ce spun ei țăranilor noștri? Le spun că de acum înainte, adevăratul stăpân în această țară este țăranul; că el trebuie să sfarme domnia ciocoilor, că surtucarii sunt degenerați și putrezi, etc.

S'a întrebat oare cineva cu tot dinadinsul, ce fel se oglindesc asemenea idei în mintea primitivă a țăranului?

Adevărul e că astăzi tipurile lui Carageale, acelea în a căror creier ideile liberale apusene deveneau o veselă caricatură, ș'au luat sborul dela orașe spre sate. Acolo veți găsi duminica pe Badea Ion, în pantofi galbeni, uneori chiar de lac, făcând politică, punând țara la cale, în vreme ce din gură îi iese o pestilențială duhoare de rachiu. El vorbește de oligarhie și democrație, de „Voevodul Mihalache“, care va mânca ciocolii și va aduce domnia „opincarilor“. Așa e: oligarhia sfărâmată de un „Voevod“: aceasta e democrația lui Badea Ion — democrație cu voievozi, și cu opincari în pantofi galbeni. Unde ești tu, umbra lui Carageale?

Dar dacă votul obștesc s'ar fi mărginit a caricaturiza ideile țăranului, schimbându-l într'un tip humoristic, el ar fi rămas totuș o făptură nevino-vată. Din nenorocire, această nefastă înrâurire merge încă mai departe.

Se știe că o societate nu poate trăi fără o disciplină externă a cetățenilor. La popoarele inferioare, această disciplină se stabilește numai prin

constrângere fizică: acolo omul e cuviincios și disciplinat, de teama unei senzații neplăcute. La popoarele civilizate însă izvorul acestei însușiri este lăuntric: el stă în conștiința demnității și a datoriilor cetățenești, pe care o însuflă o educație seculară.

Dar țăranul român a ieșit din întâia fază în mod brusc: războiul l-a făcut peste noapte din semiobag stăpân, fără ca o cultură îndelungată să-i fi sădit, ca pregătire, calitățile sufletești ale stăpânului. Astfel s'a întâmplat ceea ce era firesc: frica—suportul extern al calităților civice la popoarele inferioare— a dispărut dela țăranul nostru, dar nu a fost înlocuită cu suportul intern, pe care-l dă cultura, adică cu conștiința demnității. Și de aceea, în lipsa barierelor externe, fondul sufleteș primitiv al noului nostru „stăpân” iese la iveală fără nici un frâu.

Pentru țăran, egalitate înseamnă un drept la impertinență, iar libertatea este putința de a întoarce nepedepsit insultele, pe care strămoșii săi le-au primit în curs de veacuri dela asupritori. Și nu e de mirare; căci el înțelege drepturile cetățenești, așa cum le-a văzut într'o iobăgie seculară la stăpânii săi, adică: nu ca drepturi ale tuturor, ci ca privilegii medievale — privilegii ale insultei, ale licenței și brutalității nepedepsite. În noua noastră așezare democratică, țăranul își apare lui însuș ca o nouă specie de privilegiat: nu te apropia de dânsul fără o mie de precauțiuni, căci îndată face uz de privilegiile sale; el știe doar că-ți este egal, și de justiție nu prea se teme: esențialul este că nu se mai teme de biciu. Egalitate și libertate pe de-o parte, demnitate și bună cuviință pe de altă parte — iată lucruri, care în mintea încă medievală a țăranului se exclud în mod hotărât, ca ziua și noaptea.

Multe vor fi de spus în această privință, și încă

mai multe de scris: volume întregi de tristă analiză psihologică a noiei pături rurale, produsă de votul obștesc. Un lucru este însă înainte de toate limpede: până ce cultura va roade și subția pe țăranul nostru, spre a-și da samă ce înseamnă „stăpân“ în concepția modernă a suveranității naționale, el va putea insufla intelectualului orice sentimente, desigur însă nu pe acela de simpatie. Dar cât timp va trebui pentru aceasta?

* * *

Noua așezare socială, așa cum am zugrăvit-o pe scurt mai sus, nu va întârzia de a produce o nouă atmosferă sufletească în pătura intelectuală română. Nu vorbim aici de vechii intelectuali, a căror suflet a cristalizat definitiv sub împrejurările dinainte de război; aceștia vor continua să rostească înainte vechile formule tradiționaliste-rurale, deși efectul lor în situația de azi e de un dureros comic. Dar tânăra generație intelectuală, care trăește și suferă în noua așezare, va avea altă factură sufletească, cu totul altă factură sufletească.

Gândurile și sentimentele ei se vor deslipi tot mai mult de pătura rurală, și se vor concentra în mediul lor propriu de viață. Aici, la orașe, va descoperi această generație laboratorul, unde se plămădesc destinele României. Care intelectual, trecând prin vre-unul din orașele noilor noastre provincii, nu s'a întrebat cu fiori, pe ce lume și în ce țară trăește? Și n'a simțit cu puterea elementară a evidenții, că cucerirea pozițiilor streine este pentru noi problema de viață, care lasă în umbră pe toate celelalte? O nouă orientare a intelectualității își va lua ființă de aici, o orientare spre alte orizonturi, cu alte probleme, de cât acele rurale de până acum.

Și rezultatul? Nu-l putem saluta decât cu bucurie.

Se împlinește un veac, de când noi românii am sfârșit tradiționalismul rural în practică, însă l-am păstrat în teorie. În economie tindem mereu să schimbăm, să inovăm, ca să ajungem treapta celorlalte popoare; în cultură însă vrem să rămânem credincioși datinilor. Asemenea cu zeul latin Janus, avem și noi românii de azi două fețe: cu una privim spre viitor, cu alta ne întoarcem spre trecut. Suntem în veșnică discordanță cu noi înșine.

Revoluția sufletească, pe care am descris-o mai sus, ne va da în sfârșit armonia atât de trebuitoare. Ea va distruge tradiționalismul din ultimul său refugiu — din cultură, va orienta gândurile noastre și în sfera teoretică dela trecut la prezent, și va pune sufletul nostru în armonie cu el însuși. Acest suflet nu va mai avea două laturi dușmane, ca până acum: una, cea practică, cristalizată în respectul prezentului; alta, cea teoretică, osificată în cultul trecutului. Ambele sale laturi se vor desprinde de trecut, se vor îndruma spre realitatea prezentă, și vor face din sufletul român ceea ce e orice suflet normal: un tot armonic.

Această armonie sufletească e izvorul, din care-și va lua ființă noua cultură, armonică și senină, ca și noul suflet creator.

PARTEA II

NEOLIBERALISMUL

Liberalismul

Suntem încă departe de a putea număra zilele, pe care soarta le va mai dăruî mândrei burghezii europene. Privind însă la trecut și făcându-i suma existenței, se pare că în ținutul ideilor titlul ei de glorie va rămânea acea vastă ideologie, care străbate în numeroase ramificații, dela economie până la religie, și covârșește întreaga gândire a veacului XVIII: este vorba de *liberalism*. În istoria spiritului uman liberalismul e un monument de măreție unică, cum e și substratul său — capitalismul european — în istoria economică a lumii. Infiripat în Anglia, patria capitalismului modern și a libertăților ce acesta aduce în ființă, având ca părinte teoretic pe filosoful John Locke, el trece de aici în Franța, unde cucerește o pleiadă de spirite strălucite, și mai ales, intraripează pana de foc a apostolului veacului XVIII, Rousseau, spre a se revărsa de aici ca un talaz imens cu mult peste granițele Europei. În orice colț al lumii, orice popor, care a luptat sau luptă pentru neatârnare națională, se află adică în așa zisa „eră de regenerare“, găsește în ideologia liberalistă un neistovit mijloc de îmbărbătare. Astfel liberalismul rămâne în viața unui popor, ceea ce

e tinereța în viața unui individ; o eră de avânt, de entuziasm, de încredere senină și luptă viguroasă împotriva oricărei împilări

Ce este liberalismul? Sociologul englez Hobhouse, care a scris un opuscul asupra acestei chestiuni, vede într'însul înainte de toate o armă de atac: liberalismul s'a născut din lupta împotriva regimului medieval de împilare. Din această latură negativă și distructivă se desprinde și miezul său pozitiv. În adevăr, luptând împotriva autorității tradiționale și a privilegiilor nobile, liberalismul ajunge să pună în locul lor *individul și libertățile sale*. Pe acestea din urmă — Hobhouse enumeră vre-o nouă, începând cu libertatea civilă și sfârșind cu cea politică — concepția liberalistă le privește ca sădite în natura umană, așa că fiecare om le capătă prin însăș nașterea sa. Deaceea celebra declarație a drepturilor omului, din 1879, începe cu aceste cuvinte istorice: „*oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi*“.

Se înțelege că există și o ciocnire între libertățile indivizilor. Dar aceștia se învoesc să renunțe singuri la o parte din libertatea lor, spre a putea trăi împreună fără a se dăuna unii pe alții: din acest „contract social“ își ia naștere viața de stat. În această formă se găsește liberalismul la părinții săi, Locke și Rousseau. Mai târziu liberalismul e chiar de părere, că între interesele individuale nu există nici o ciocnire; dimpotrivă, dacă se lasă aspirațiile indivizilor să se desfășoare în mod liber, rezultă din ele *armonia* vieții sociale. Sub această formă apare liberalismul la Bastiat și școala sa.

De aici reesă și atitudinea, pe care ideologia liberală o ia față de stat: acestuia i-se cere să nu turbure cu intervenția sa lupta indivizilor pentru viață, ci să rămână simplu privitor, mărginindu-se

a veghea la păstrarea ordinii sociale. Statul e deci un „gardian” a luptei indivizilor, a căror libertate nu-i e cu nici un chip îngăduit să o supună la vre-o știrbire. Aceasta e doctrina cunoscută sub numele de „laisser faire”, „laisser passer”.

Obârșia acestei ideologii trebuie căutată în însăși nevoile de viață ale clasei burgheze. Căci burghezia e pătura socială, care reprezintă interesele *schimbului*: viața ei se bazează pe mănuierea valorilor de schimb, a mărfurilor. Dar cum schimbul este o tocmeală, care nu se poate înfăptui decât între persoane libere, burghezia trebuie să lupte pentru liberarea indivizilor de servituțile medievale; altfel nu-și poate croi un drum în arena vieții sociale.

Și a luptat. Veacuri dearândul, cu brațul sau cu condeiul, pe baricadă sau în cabinetul de studiu, găsim burghezia meren la luptă pentru libertățile individului. Ea s'a adresat mai întâi lumii gânditoare. Și aceasta, într'o conlucrare înălțătoare, a creat ideologia liberală, naturalistă, raționalistă, care întemeează drepturile omului pe natură sau rațiune — cuvinte pe atunci identice — și stăpânește într'atât veacul al XVIII, în cât acesta a luat el însuși titlul pompos de „veac filozofic”. Apoi burghezia s'a adresat poporului, chemându-l la lupta liberatoare, care avea să dea trup ideilor de libertate dospite de cugetarea filozofică. Și masele populare, într'un avânt de nepilduită însuflețire, au răspuns la această chemare, sdrobind cu greutatea brațului lor toate privilegiile societății medievale. Anii 1688, 1789, 1848, 1917, înseamnă tot atâtea etape în această luptă seculară, de dărâmare a lumii feudale și întronare a individului în drepturile sale.

După o carieră atât de măreață, nu e de mirare

că s'a ajuns să se identifice burghezia cu liberalismul: partidele burgheze poartă încă cu mândrie gloriosul titlu de „partide liberale”, iar astăzi, când ele se abat dela calea tradiționalului liberalism, li se impută că au devenit reacționare!

Aceasta e însă o eroare. Nicăiri evoluția nu cristalizează în faze eterne. După cum nici unui muritor nu-i e dat să rămână veșnic tânăr, tot astfel nici burghezia nu poate rămânea veșnic liberală. Orice om începe viața printr'o vârstă de copilărie, în care el trebuie să sufere tutela părinților și a educatorilor; apoi trece la vârstă tinereții, în care se răsvrătește împotriva autorității din afară și cearcă a-și găsi el singur cărarea vieții; în sfârșit ajunge la vârstă maturității, în care-și stabilește norme rigide de viață. Tot astfel și burghezia: ea începe cu o perioadă de copilărie, în care are de suferit tutela puterii de stat; apoi trece la o perioadă de tinereță, în care sfarmă autoritatea de stat și-bate căile ei proprii; în fine ajunge la perioada maturității, când plămădește ea însăși o rigidă disciplină centrală. Copilăria burgheziei poartă numele de *mercantilism*, tinereța de *liberalism*, iar maturitatea de *imperialism*.

Astfel burghezia e o clasă în prefacere statornică; liberalismul ei alcătuește numai o fază — desigur cea mai glorioasă — dar aceasta n'o poate scuti de a împărtăși soarta a tot ceeace e pământean: de a fi trecătoare. În copilăria ei mercantilistă, temelia vieții burgheze era comerțul, întâia fază în desvoltarea capitalismului. De aici, după lungi efortări, burghezia a trecut la vârstă tinereță a liberalismului, pe la mijlocul veac. XIX; de astă dată temelia vieții ei este *industria*. Astăzi burghezia se află în proces de trecere dela liberalism la vârstă matură a imperialismului, a cărui temelie

e supremația *Marei Finanțe*. Sbuciumul acestei tranziții e tocmai ceiace alcătuește așa zisa „criză a liberalismului”, de care ne ocupăm aici: ea va zemisli un nou liberalism — un „neoliberalism” — ale cărui însușiri e tocmai vorba să le punem în lumină. Spre acest scop să schițăm în câteva trăsături generale și cariera liberalismului în România.

* * *

În Principatele române ideile liberalismului apusan au început aă răsbată după marea revoluție franceză. Ele veniră să vorbiască și la noi despre drepturile omului, despre libertate și egalitate, despre nevoea de a sfărâma privilegiile boerimii. Totuș aceste mari idei nu putură să capete în Principate înțelesul lor real revoluționar, decât după anul 1829, când zidurile ce ne despărteau de burghezia apusană se năruiră, și invazia mărfurilor streine veni să deslănțue și în țările române o revoluție socială. De atunci, sub puterea îndoitului curent revoluționar, de mărfuri și idei, ce năvălia din Apus, edificiul vechiului nostru regim începu să se clatine, spre a cădea în cele din urmă în ruine.

Cea dintâi înrâurire revoluționară a avut s'o îndure, în chip firesc, vechea noastră clasă stăpânitoare. Boerimea română se afla încă mai de mult bântuită de dihonie, acum însă era revoluționară veni s'o sfășie în două tabere neîmpăcate. Cea mai numeroasă dintre acestea, asa zișii boeri mici, îmbrățișă cu hotărâre interesele noiei economii, ca și principiile liberale, în care ea își găsea răsunset. Dar gruparea restrânsă a marilor boeri rămase credincioasă intereselor vechiului nostru regim. Din întâia tabără s'a luat naștere partidul național liberal, plămăditorul burgheziei capitaliste române; din a doua ta-

bără-s'a înfiripat partidul conservator, organul vechilor interese ale economiei agrare.

De la 1857, când intervenția hotărâtă a burgheziei apusene, a cărei urmare fu convocarea divanurilor adhoc, a pus pentru întâia oară în discuție soarta vechiului nostru regim, și până la 1918, când cele din urmă rămășițe ale acestui regim sunt scoase din ființă, desvoltarea socială a României este un triumf continuu a partidului liberal și o decădere continuă a partidului conservator. Întărirea neîncetată, succesele aproape triumfale, pe care le repurtau la rând liberalii români, erau urmarea firească a procesului treptat de întărire a economiei noastre burgheze, care alcătuește pedestalul economic a puterii lor politice; decadența continuă a partidului conservator exprima, la rândul ei, procesul treptat de dizolvare a vechii noastre lumi agrare. La 1864 conservatorii sufăr prima știrbire serioasă a puterii lor; la 1866 această știrbire merge mai departe, iar la 1918, prin cele două reforme ale votului obștesc și împrumietării, acești oameni sunt supuși la o îndoită decapitare, politică și economică. De atunci înainte vechiul regim agrar român, și vechiul partid conservator care-i apăra interesele, rămân o simplă pagină de istorie.

Astfel de la jumătatea veacului din urmă și până în timpul de față, partidul național liberal stă neconținut în centrul vieții sociale. Dacă acest partid întâmpină și o opoziție, a unei lumi în amurg, aceasta este până la 1918 iluzorie, iar de aici înainte ca și fără ființă. În ce se rezumă deci lunga carieră liberală? O putem spune pe scurt: în desvoltarea economiei capitaliste în deosebitele ei faze succesive. Prin aceasta partidul național liberal aruncă baza, pe care se înalță statul român modern,

național și unitar. Până pe la 1886 partidul liberal trăește și el vrâsta copilăriei burgheze; el vorbește atunci în limba entuziastă a liberalismului apusan, dar cu tot acest liberalism în vorbe, în faptă urmărește o politică consecvent mercantilistă, cercând a servi interesele economiei capitaliste cu ajutorul puterii de stat. De pe la 1886 mercantilismul român intră într'o fază, care pare a anunța și în România zorile unei ere de liberalism: e faza de urmărire sistematică a întemeerii unei industrii naționale. Inșă această evoluție nici nu apucă să se pronunțe bine, și liberalismul român intră, de pe la 1903, pe aceiaș cotitură — diametral opusă — pe care se află în prezent toate burgheziile înaintate: vorbim de calea spre imperialismul financiar. Și astfel ne e dat să avem în România, ca și în Apus, o „criză a liberalismului“. Asupra acesteia e tocmai vorba să ne înțelegem de aproape.

Neoliberalismul

Sunt vre-o trei decenii, decând a răsunat în Anglia strigătul de alarmă despre „criza liberalismului“. Ce evenimente născătoare de epocă veniseră, pe atunci, să facă lumea engleză a crede că liberalismul este în primejdie?

Depe la 1906 parlamentul englez cerca să pună o taxă pe proprietatea rurală, spre a veni, cu fondurile astfel adunate, în ajutorul claselor nevoiașе. Dar această încercare se lovia de împotrivirea hotărîită a Camerii Lorzilor — alcătuită din reprezentanții marii proprietăți de pământ — care opunea un categoric veto. De aici criza.

Cine nu'și amintește faimoasa „cruciadă agrară“, pe care o pornise în 1909 Lloyd George, cel mai de samă reprezentant al noului curent? În cuvân-

tări de o violență neobișnuită în viața publică engleză, marele om de stat cerca să sdruncine încrederea în modul de stăpânire a pământului englez, ca și în rostul instituției politice a Camerii Lorzilor. Pământul, declara el, trebuie luat din mâinile marilor proprietari, care-l stăpânesc fără drept, și redat moștenitorilor săi legitimi: poporului. „Vroim să facem ceva, spre a aduce pământul în stăpânirea poporului... Eu privesc înainte spre primăvara, când poporul și copiii poporului vor intra în moștenirea, care le-a fost dată lor de sus“.

Un moment se putea crede, că ora din urmă a marii proprietăți engleze, ca și a Camerii Lorzilor, a sunat. Dar „cruciada agrară“ dădu greș—și criza a rămas¹⁾.

În ce constă această criză? Publicistul englez Hobson, în scrierea sa despre „criza liberalismului“, spune în această privință: liberalismul trebuie să iasă din vechea sa atitudine pasivă, și să înceapă opera de reconstrucție socială. El trebuie să-și creeze

¹⁾ În timpul din urmă „cruciada agrară“ pare a da semne să reînvie. Pe la începutul acestui an (1926) ziarele vestiau că conferința asociațiilor liberale din Anglia a admis în unanimitate programul agrar a lui Lloyd George. Spre a înțelege acest mare eveniment politic, trebuie să ne amintim că industria engleză suferă, dela războiu încoace, o criză grozavă, care aruncă în fiecare an pe stradă între un milion și un milion și jumătate de muncitori fără lucru. Întreținerea acestei armate de lucrători alcătuește o povară sdrobitoare pentru bugetul țării. Fată de aceasta, Lloyd George cere să se exproprieze pământul lorzilor, atât cât nu-l lucrează ei singuri, și să se împroprietărească muncitorii fără lucru.

Așa dar acea problemă, pe care au rezolvat-o în timpul de față toate statele europene, cele mari ca și cele mici—problema lichidării proprietății feudale—abea acum se ridică în fața politicii engleze. Și ne-am obișnuit încă a crede, că Anglia e cea mai înaintată dintre țările Europei!

mijloace de ridicare economică a poporului, mărin
în acest scop venitul național, printr'o largă inter-
venție asupra averii bănești și de pământ. Acest
liberalism nou îl numește Hobson, cu un termen
foarte fericit, „liberalism constructiv“. El răspunde
celeii mai adânci nevoi a vremii noastre: nevoei de
organizare.

Dar iată-ne aici la o cotitură picantă a istoriei.
În adevăr, politica de intervenție a statului, așa
cum o cere noul liberalism, a proclamat-o Marx,
în una din prefetele volumului I din „Capital“,
drept politica proletariatului, în opunere cu politica
pasivă a burgheziei. Ce înseamnă dar aceasta: pă-
rășia oare burghezia propria ei politică tradițională,
spre a-și însuși politica socialistă, de organizare și
ocrotire a claselor sărace? Hobson o crede, după
cum o crede mai târziu Rathenau, cum o cred și
teoreticienii români ai neoliberalismului, d-nii Mih.
Manoilescu, D. Drăghicescu, P. Negulescu. Tuturor
acestor teoreticieni noul liberalism pare larg, luminat,
generos, spre deosebire de cel vechiu, care exprima
numai interesele strâmte ale clasei stăpânitoare.

Dar această lămurire ni se pare neîntemeiată.
Burghezia nu a împrumutat nimic dela socialism,
ci și face propria ei politică: aceasta o vom vedea
mai la vale. Trebuie să constatăm însă dela început
starea de fapt: în prezent, între politica burgheziei
și politica apărută de socialiști, nu mai e nici o deo-
sebire de principiu.

Spre a descoperi obârșia reală a noului liberalism,
să ne amintim ceea ce ziceam la început: burghezia
se află azi în faza de trecere dela vrâsta de tinereță
a liberalismului, la vrâsta de maturitate a imperia-
lismului; temelia celui dintâi era producția indus-

trială, a celui din urmă este Marea Finanță. Și acum să vedem deosebirea.

Când activitatea predominantă a burgheziei este industria, viața socială plutește în haos și anarhie. Căci industriașii trăesc între ei într'un veșnic războiu — „libera concurență“ — care nu se încheie decât cu distrugerea dușmanului. Față de această „luptă pentru viață“ a tuturor, statul se mărginește a fi păzitorul ordinii, așa că nimic să nu stingheriască ucigătorul războiu. Așa era liberalismul.

Dar când la vârful piramidei sociale, peste toate întreprinderile industriei, se înalță Marea Finanță — băncile, ce împart tuturor industriilor isvorul vieții: banul — atunci priveliștea vieții sociale se schimbă ea prin farmec. Căci de sus, dela vârful piramidei, bancherul ține industriașilor cam acest cuvânt creștinesc: „Pace vouă! Dacă vă luptați și vă nimiciți unii pe alții, nu perdeți voi, ci pierd eu, care vă dau bani la toți. De aceea aveți bunătatea a vă înțelege între voi, și a trăi în *solidaritate de interese*, dacă vroiți să mai primiți bani dela mine“.

Si industriașii sunt nevoiți să se înțeleagă. Asociații, cartele, trusturi, care brăzdează azi orizontal și vertical toate țările, sunt expresii ale acestei armonii creștine, ce pogoară în lume sub oblăduirea atotputerniciei Mării Finanțe. Peste tot, unde se întinde domnia ei — așa zisul „imperialism financiar“ — rivalitatea, discordia, războiul, încetează, spre a aduce în loc pacea și armonia. Acesta e *neoliberalismul de azi*: el e politica imperialismului financiar.

Patria imperialismului, deci a politicii neoliberale, este Germania, țara cea mai metodic organizată din lume. Totuși strigătul de „criză a liberalismului“ nu a răsunat în Germania, ci în Anglia. Pricina e că în Germania neoliberalismul nu a avut de învins o tradiție liberală: aici trecerea s'a făcut deadreptul

dela tutela centrală a regimului feodal, la tutela centrală a regimului financiar imperialist. O piedică, care să îngreueze întronarea tutelei centrale a neoliberalismul, și să dea naștere la o criză, nu a existat.

Dar Anglia a fost, și este, țara clasică a liberalismului: ea e focarul, de unde au radiat ideile liberale în toată lumea. Aici părăsirea tradiției liberale și îndrumarea spre o politică de tutelă a forței de stat, trebuia să fie neobișnuit de dureroasă, și nu se putea impune, decât după o perioadă de criză. Ceeace s'a și întâmplat.

* * *

Se vede dar că neoliberalismul este urmarea firească a dezvoltării capitalismului: el își ia naștere din legile de evoluție ale acestuia. Baza sa economică este supremația Marii Finanțe, care poartă numele obișnuit de imperialism financiar. Dacă noua politică a burgheziei, de organizare socială, a fost proclamată de socialism drept politica proletariatului, aici avem de a face cu o vădită eroare a socialismului, nu cu o capitulare a burgheziei. Căci aceasta face propria ei politică, dictată de propriile ei interese.

Trebue să întoarcem deci foaea, și să privim și cealaltă față a chestiunii, spre a vedea cum a ajuns socialismul să pretindă, că politica de organizare socială este specific proletară, de unde unii teoreticieni au tras încheerea, că și burghezia a împrumutat-o dela aceeaș obârșie.

Neoliberalism și Socialism

Tot mai stăruitor trebue să ne convingem, că socialismul marxist este produsul istoric al unei anumite

epoce sociale; el rămâne cu atât mai mult la spatele noastre, cu cât epoca însăși, din care s'a luat ființă, se afundă în cutele trecutului. Marxismul s'a născut din durerile liberalismului englez de pe la mijlocul veacului XIX. Astăzi, pe măsură ce se întărește noua fază a imperialismului financiar, socialismul marxist ne apare ca ceva strein: un ecou din alte timpuri. Copleșitoarea sa însemnătate istorică este, în adevăr, un fenomen unic; totuși cel ce s'ar încumeta să rămână mereu la Marx, ar împărtași soarta bisericii catolice, care a împietrit pe veșnicie la Thomas d'Aquino. Un scriitor vienez putea să constate cândva în marea revistă din Kiel: *Weltwirtschaftliches Archiv*, nașterea unui „antimarxism”: a unei indispoziții, nu împotriva socialismului însuși, ci împotriva formei speciale, pe care a dat-o socialismului Marx.

Ce este socialismul marxist? L-am putea numi scurt: *anticapitalism*. El e un protest și o răsvrătire împotriva economiei mănătă de tendința de câștig nemărginit. Căci această economie împarte societatea în două tabere dușmane — bogați și săraci — și acumulează avuții imense la un pol, și sărăcia neagră la celălalt. În locul acestei orânduiri, Marx visază o ordine nouă, care să nu producă decât în vederea satisfacerii nevoilor sociale, și să procure astfel fiecăruia ceea ce-i trebuie.

Este însă întrebarea: cum concepe Marx procesul de transformare socială dela orânduirea burgheză la cea viitoare? Tocmai în această privință esențială se arată el copil al vremii sale. Pentru Marx, burghezia apare pulverizată în întreprinderi neatâr-nate, care luptă între ele pe viață și moarte, în concurență liberă, deci în stare de anarhie. Așa era capitalismul în vrâsta liberalismului, în care trăia

întemeetorul socialismului „științific“, și așa l-a luat și el ca bază a cercetărilor sale. Din această stare de anarhie — arată Marx — se nasc catastrofe periodice, „crize“, care vor duce la o catastrofă finală, de unde burghezia va fi nedestoinică să iasă. Atunci intervine proletariatul: el înlătură anarhia, întreprinde opera de *organizare a producției*, și întemează astfel ordinea socialistă. Aceasta nu mai produce în mod anarhic, haotic, după pofta de câștig a fiecăruia, ci după un plan bine chibzuit, care are în vedere satisfacerea nevoilor sociale. Astfel dela conceptul anarhiei sociale ajungem aici, în mod logic, la acel al catastrofelor, dela acestea la lupta de clasă, și apoi la desființarea regimului burghez de anarhie, care urmează să fie înlocuit cu o societate organizată.

În această construcție marxistă trebuie să constatăm încă odată un adevăr evident prin el însuși: oricât de genial ar fi un cercetător, priceperea sa are totuși o margină hotărîită: el nu se poate ridica deasupra timpului său. Așa se lămurește și concepția atomistică a burgheziei, pe care o găsim ca punct de plecare a socialismului „științific“. În adevăr, pentru Marx a zice burghezie, însemnă a zice desmembrare, luptă, haos, anarhie. Nimic nu părea mai strein acestui cercetător, decât ideea, că burghezia ar putea să se organizeze singură. Și cum totuș, printr'o intuiție genială, Marx ș'a dat samă că faza socială de anarhie va fi urmată de o fază de organizare, el a trebuit să caute factorul de organizare în afară de cadrul burgheziei.

Cine deci putea să fie acest plămăditor al organizării viitoare? Pentru gândirea lui Marx, care pășia în antiteze, răspunsul era limpede: acesta nu putea fi decât dușmanul de moarte al burgheziei, proletariatul. Burghezia aducea haos, proletariatului

îi revinea, în chip firesc, sarcina de a crea organizarea. De aici misiunea istorică specifică, cu care Marx a împodobit proletariatul: aceea de a organiza producția. Spre deosebire de construcțiile de mai înainte, care vedeau în socialism o cauză a întregii societăți, marxismul strâmtează orizontul: el reduce socialismul la o cauză a proletariatului, face dintr'însul un „socialism proletar“.

Dar tocmai aici vine ironia istoriei. Căci opera de organizare economică se înfăptuește azi, sub ochii noștri, nu însă prin intervenirea proletariatului, ci prin însăși dezvoltarea capitalismului.

Ceeace Marx privia drept misiunea istorică specifică a proletariatului, devine de fapt opera burgheziei. De unde reesă, că proletariatul nu are de împlinit nici o misiune revoluționară. Revoluția socială — opera de organizare — se realizează peste capul său și fără contribuția sa, prin dezvoltarea organismului social întreg. În această grandioasă prefacere, muncitorimea rămâne privitoare pasivă.

Este deci limpede: conceptele „anarhie“, „catastrofe“, „luptă revoluționară de clasă“ vor intra curând în ținutul istoriei ideilor. Mișcarea proletară nu are scopul revoluționar, de a lucra la transformarea societății, căci cauzele revoluției sociale stau peste puterile ei; ea are scopul practic, de a ridica starea materială și morală a muncitorimii. Experiența dovedește că proletariatul, de câte ori intervine în mersul societății cu scopuri revoluționare, ajunge la alte rezultate, decât acelea pe care le așteaptă. Și ar putea fi de mirare? Doar ceea ce se crede a fi misiunea sa specifică: organizarea producției, adică stabilirea unei legături organice între producători și consumatori, în toate multiplele raporturi ce se întind și se întretae pe întreaga supra-

față a globului pământesc — aceasta e o operă atât de vastă, în cât poate umplea o întreagă perioadă de evoluție istorică. Și e un simplism uimitor, când se crede că opera unui îndelung proces istoric poate fi îndeplinită sumar, după un program, de o singură clasă socială — și nu cea mai luminată — a doua zi după catastrofa finală. Nici o dată, de când începe istoria, nu s'a născut o formă de societate prin aplicarea conștiință a unui program, oricâtă „știință” s'ar fi cheltuit pentru motivarea istorică și schițarea acestui program.

Asemenea constatări impun și revizuirea înțelesului formulei „proletariat revoluționar”. Căci proletariatul nu e revoluționar, fiind-că ar avea de împlinit un rol special în transformarea societății — ceea ce am arătat că e un nonsens — ci fiindcă e luminat asupra *necesității istorice* a revoluției sociale. Socialismul se reduce astfel la o simplă *atitudine teoretică* față de evoluția societății. De aceea el nu poate fi numai o cauză a proletariatului, întrucât asemenea atitudine — convingerea despre neînălăturata prefacere a societății — o pot avea și celelalte clase sociale. Cu aceasta socialismul iese din trivializarea sa marxistă și reia senzul larg și nobil de odinioară: el încetează de a fi un ideal al proletariatului, spre a redeveni un ideal al omenirii întregi.

* * *

Să privim acum îndărăt și să uim ambele fire în unul singur. S'a arătat că neoliberalismul este politica de organizare socială, care decurge în mod firesc din structura imperialistă financiară a capitalismului actual. Pe de altă parte, socialismul de asemenea a fost conceput de Marx tot ca o operă de organizare socială, menită a înlătura anarhia

burgheză. De aici reesă cu elementară evidentă acest adevăr: *neoliberalismul este forma concretă, sub care se realizează concepția socialistă despre revoluția socială.*

Așa dar, neoliberalismul înfățișează o perioadă revoluționară, în care vechiul principiu al vieții sociale — anarhia — face treptat loc unui nou principiu — organizarea. Sau pe scurt: neoliberalismul aduce revoluția socială visată de Marx, cu deosebirea, că această revoluție nu e bruscă, cum își închipuise marele gânditor, ci e lentă: ea cuprinde o perioadă istorică proprie.

Unde duce Neoliberalismul

Ce stă la capătul acestui vast proces de organizare, în care e absorbit capitalismul în timpul de față? E oare societatea socialistă? În linii generale, răspunsul e afirmativ, deși asemenea lucru nu se poate prevedea în amănunte. Atâta numai se poate spune, că prin noua evoluție capitalismul își șapă singur groapa. Când el va isbuti să închee grandioasa sa operă de organizare, stabilind o desăvârșită coordonare între puterea de producție și nevoile sociale, atunci va suna și ceasul său din urmă.

Căci capitalism, și în genere civilizație capitalistă, nu poate exista decât în cadrul în care s'a născut: acela al perspectivelor infinite. Numai acestea deslănțue și întrețin goana după infinit: acea necurmată năzuință după acumulare, în care orice câștig nu are decât rostul, de a sluji ca punct de plecare spre altul mai înalt, și astfel mai departe — la infinit.

În acest spirit e plămădită întreaga civilizație a erei capitaliste. De aceea, îngrađiți orizontul producției, dați-i un câmp prins în limite clare și ho-

tărite, și capitalismul cu întreaga sa civilizație se stinge ca peștele pe uscat: îi lipsește elementul vieții — infinitul. Așa se face că actuala fază de dezvoltare, în care capitalismul se organizează, adică: își prescrie lui însuși sfere mărginite de activitate, nu mai e la dreptul o fază capitalistă, ci o fază de declin a capitalismului. Un capitalism care se organizează, e un capitalism care se supraviețuiește: a limita tendința de acumulare, înseamnă a o ucide.

Astfel în zărilor viitorului se deslușește acum și pentru mult detestatul capitalist timpul, când nu va mai opri goana vieții sara, spre a o reîncepe mult mai aprig dimineata. Căci opera de organizare va înfinge putinții de acumulare o limită, la care goana sa, în mod fatal, va trebui să facă popas. Și atunci va trebui să se opriască și să consume, căci nu poate merge mai departe. Va regăsi deci în viață, fostul erou al infinitului, ceea ce până acum, secole dearândul, nu găsea decât la încetarea vieții: pace, liniște, repaos. Acumularea, care-i prefăcea viața tot într'un sbucium, va înceta de a mai fi scopul etern, căruia el jertfia întreaga existență, spre a deveni un prozaic mijloc de satisfacere a nevoilor.

E în afară de orice îndoeală, că așa a fost la obârșie, când din sânul societăților agrare, cu liniștea lor seculară, a început să se înfiripeze tendința de acumulare: omul vroia să acumuleze, pentru a trăi mai bine. În gândul său, acumularea era un simplu mijloc: odată ce atingea o anumită margină, tendința de câștig trebuia să înceteze, spre a face loc consumației și plăcerii de a trăi. Dar cum descoperirea de noi sfere de activitate — deschiderea Asiei în antichitate, a Americii și Indiei în timpurile moderne — veni să desvăleu omului perspective infinite,

tendința de acumulare se prefăcu într'o goană spre infinit: ea încetă de a fi un mijloc, spre a deveni scopul vieții.

Așa se răstigniră generații după generații pe altarul unui ideal absurd, ce dispărea tocmai atunci în depărtări mai nepătrunse, când omul se credea mai aproape de dânsul. Acumulare — acesta deveni idolul, căruia se jertfiră toți, dela bancherul în mărețul său palat, până la omul de știință în modesta sa cameră de lucru: unul acumula „valori“, altul acumula „adevăruri“, în fond ambii făceau acelaș lucru: sacrificau viața, ca omagiu, pe altarul aceluiaș nesățios Moloh: acumularea infinită. Acumulare — acesta trebuia să fie balsamul vieții omenesti, și a devenit blestemul, care a prăbușit-o în neant. Astfel ajunse era „civilizației“ capitaliste un lanț de orori fără număr, de sbucium și nevroză, de amărăciuni și desgust de viață. Și ce altă atitudine, decât aceea a unui infinit desgust, putea să ia omul față de o existență, în care el alerga mereu după bunuri pozitive, și se alegea în schimb cu o serie de frământări, pe care le curma numai lespelele mormântului.

Dar de acum, în viitorul îndepărtat se arată sfârșitul. Capitalismul se organizează — se limitează — și silește astfel acumularea să redevină ceea ce trebuia să fie de la obârșie: un mijloc de a trăi zile mai fericite. Și așa viața de veșnică goană după un țel ireal face loc unei vieți „în sine împăcată“, ce știe ce vrea și unde trebuie să poposască. O nouă viață, cu o nouă mentalitate și o nouă civilizație, totul în acelaș spirit împăcat în sine, care domnia înaintea erei capitaliste: acest ideal socialist, prunc al sufletului martirizat de civilizația capitalistă, este în realitate termenul din urmă al neoliberalismului. Pe cât se poate judeca după dezvoltarea

actuală a societăților, acest sfârșit e tot atât de sigur, pe cât e de sigur că după răsăritul soarelui va urma apusul. Că procesul evoluției neoliberale, ce duce aici, va dura un deceniu sau două, un veac sau mai multe, ce însumă această față de viață întreagă a societății umane?

Dar se pare că spre acest sfârșit nu mergem chiar atât de încet, pe cât am înclina să credem. De pe acum arena vieții naționale a devenit prea strâmtă pentru uriașa forță de organizare a capitalismului, în ultima și cea mai înaltă a ei formă: trusturile. Activitatea acestor giganti ai economiei vremii se întinde acum de la organizarea pieții naționale la organizarea relațiunilor internaționale, atât pe terenul industriei, cât și al finanței. Când toate regiunile, din a căror exploatare poate eși un profit, vor fi cuprinse de miraculoasa lor putere de expansiune și organizare — și la acest termin vom ajunge odată în mod fatal — atunci pământul întreg se va trezi împărțit în „sfere de interese”: fiecare gigant va avea să se îngrijească de nevoile regiunilor, ce cad în lotul său. Aceasta nu e altceva, decât societatea visată de Marx: aceea, în care nu se mai produce pentru capitalizare infinită, ci pentru satisfacerea nevoilor. Și când te gândești ce dramă, cu catastrofe și forțe revoluționare, a trebuit să nascociască genialul cugetător, spre a ajunge la același sfârșit, la care duce odiosul capitalism, el singur!

Străbătând cu ochii minții întreaga dramă a dezvoltării omenirii, pare că viața normală și naturală e aceea, care a fost înainte și care va urma după era capitalistă: viața împăcată, în care toți oamenii se pot folosi în aceeași măsură de bunurile na-

turii, spre a-și satisface trebuințele. În această dramă milenară, era capitalistă se prezintă ca o scurtă întrerupere, o perioadă de anarhie și un calvar, pe care omenirea trebuia să-l ridice, spre a-și potența în proporții fantastice puterile de producție. Apoi, cu aceste puteri înmiite, ea se întoarce la aceeași viață ticinită, pe care o ducea mai înainte.

Neoliberalismul român : liberalism și liberali

Dela războiu încoace se vorbește neconținut și la noi despre „*criza partidului național liberal*”. Atin-gând această chestiune, noi vom face dela început o hotărîită deosebire între *liberalismul român* și *partidul liberal român*. Știm cât este de înrădăci-nată azi eroarea, de a identifica unul cu altul acești doi factori de evoluție. Ne vom feri însă de a cădea victimă unei asemenea înșelăciuni. În adevăr, libe-ralismul este procesul de evoluție economico-socială, din care s'a plămădit România modernă; liberalii sunt oamenii, care s'au pus dela început în slujba acestui proces : ei l-au reprezentat dealungul vrămu-rilor cu mai multă sau mai puțină pricepere, după toanele cu care zemislește mama natură generațiile omenesti. Faceți ipoteza, că în timpul de față un cataclism ar șterge pe toți liberalii din cartea vie-ții — câți nu tresar de plăcere la acest gând? — și totuși prin aceasta liberalismul român n'ar suferi nici o știrbire. Căci el e un curent concret de evo-luție statornică : dacă i-ar dispărea ca prin minune oamenii de azi, ar produce numai decât o nouă pleiadă de reprezentanți. Și să nu-și închipue ni-nenea, ori să nu aibă nimenea naivitatea de a-și închipui, că liberalii ce ar veni după aceasta ar fi altfel, decât acei pe care-i avem astăzi. Căci nevoile

sociale își modelează totdeauna oamenii după chipul și asemănarea lor.

Astfel liberalismul român trebuie privit ca un curent obiectiv, cristalizat în însăși structura noastră socială. Acest curent, care alcătuește măduva societății noastre actuale, este mult mai larg decât gruparea politică liberală. Cineva poate fi luptător credincios al liberalismului, totuși stând departe de partidul liberal: în acest caz el împărtășește ideea liberală, dar nu aprobă felul cum înțelege s'o reprezinte partidul cu acest nume. Mai mult încă: pot să existe și alte grupări politice liberale alături de partidul național liberal. Astfel partidul național ardelean este — sau era — o grupare regională de interese burgheze-liberale. Partidul poporului s'a dovedit iarăși, în timpul guvernării sale, un hotărît reprezentant al ideii liberale.

Asemenea situație, departe de a fi o anomalie, este foarte firească. După cum aceeași idee socialistă este reprezentată de mai multe partide socialiste, tot astfel aceeași idee liberală poate fi apărută de mai multe partide liberale. Ceeace apropie atunci aceste partide, este identitatea de principii; ceeace le desparte, este deosebirea în modul, cum fiecare înțelege să lupte pentru aceste principii. Cu alte cuvinte, lupta între asemenea partide nu se mai dă pe chestiunea de principii, ci numai pe chestiuni de tactică politică. Deaceea și înțelegerea între ele este mai lesnicioasă.

În ceeace privește țara noastră, partidul clasic al liberalismului este și rămâne actualul partid național-liberal. Căci acesta are în fața istoriei meritul, de a fi înțeles dela început interesele liberalismului, și a se fi pus cu vigoare în slujba lor. Viața acestui partid se confundă cu însuși procesul de naștere a statului român modern; o glorioasă tradiție îi stă

la spate, ceea ce lămurește tăria sa de azi, pe care toți sunt siliți să i-o recunoască. Alături de partidul liberal, grupările liberale mai târziu venite sunt osândite a rămânea într'o stare de șubrețime, căci un pedestal capitalist de aceeași însemnatate nu se poate improviza peste noapte: el e produsul lent al unei întregi evoluții istorice. Se înțelege însă, că aceasta nu spune nimic în privința rodniciei, pe care o poate avea activitatea unora sau altora din aceste partide. Căci, vedeți bine, este to deauna o mică deosebire între aceste două lucruri: între forța pe care o ai, și modul de întrebuințare a acestei forțe.

Reesă din cele zise, că pe nedrept se vorbește azi de o „criză a partidului liberal“. Această criză merge ceva mai adânc: ea privește liberalismul însuș, ca și în Apus. E adevărat că criza liberalismului român are și o nuanță specific românească, pe care tocmai vom desprinde-o mai jos; dar aceasta nu provine din scăderile mintale ale liberalilor de astăzi. Oricât de inferioară s'ar arăta actuala generație liberală în fața problemelor, pe care le ridică acum liberalismul, totuș criza are alte rădăcini: ea s'ar fi produs chiar în cazul, când liberalii români ar fi fost binecuvântați de natură cu altă pricepere, decât aceea cu care ei fericesc astăzi sărmana noastră existență.

Criza generală a liberalismului român

Liberalismul român se află în prezent la aceeași cotitură istorică, care a pricinuit și criza liberalismului apusan. În adevăr, evoluția capitalismului nostru a intrat, depe la 1903, pe aceeași cale a supremației financiare, ca și în Apus; deosebirea este

numai, că la noi acest fenomen se pronunță înainte de deplina desvoltare a industriei.

Din copilăria sa mercantilistă capitalismul nostru sare deadreptul la maturitatea financiară imperialistă, fără a mai trăi înălțătoarele zile ale tinereții liberaliste: e ceea ce s'a întâmplat și în alte țări. Se știe că astăzi două constelații bancare, în frunte cu Banca Românească și Banca Marmorosch Blank, tind să absoarbă întreaga noastră viață economică, dându-i un caracter limpede de tutelă financiară. E vădit că noua evoluție capitalistă trebuia să nască și la noi — și de fapt a născut — o tendință de organizare socială. De aici s'a luat ființă o nouă politică și o nouă ideologie: e tocmai politica și ideologia neoliberalismului.

Documentul oficial de naștere a neoliberalismului român este Constituția votată în anul 1923. Pentru întâia oară acest act istoric pleacă dela următoarele puncte de vedere, care alcătuiesc esența noului liberalism: a) intervenția puterii de stat, și b) concepția libertăților individuale ca „funcții sociale”. Întâia concepție — aceea a tutelei puterii de stat asupra vieții sociale — decurge în mod firesc din noua tendință de organizare; cea din urmă — concepția neoliberală a libertăților — vine să dea legitimitate celei dintâi. Căci o încălcare a statului asupra activității indivizilor nu poate fi legitimă decât în ipoteza, că libertățile individuale sunt concepute ca tot atâtea „funcții sociale”: ca drepturi acordate de stat, și numai în măsura, în care îngăduie interesele statului. Acesta e tocmai modul, în care Constituția actuală înțelege deosebitele libertăți. Dacă i-se poate face o imputare, aceasta e numai, că ea nu ne-a dat o concepție neoliberală limpede, lipsită de orice echivoc. De obicei libertățile sunt formulate în spiritul liberalismului cla-

sic: „libertatea individuală este garantată“ sau „proprietatea de orice natură... este garantată“, sau „libertatea muncii va fi apărută“. Această garanție suferă însă atâtea restrângeri, în cât ea pare mai mult o ironie. E clar: noua noastră Constituție nu e opera unui cap logic, de gânditor consecvent; ea a isvorât dintr'un spirit de compromisuri, ce are groază de extreme și de aceea șovăește să spună lucrurile pe față. Altfel s'ar fi putut stabili în mod clar principiul de temelie, spre a enumera apoi libertățile într'o formulare limpede și neșovăelnică, de pildă astfel: „libertatea (individuală, a muncii, a proprietății, etc.) este o funcție socială; statul care dreptul a interveni spre a o îndruma așa cum cer interesele sale“.

Dela tratatul din Adrianopol și până astăzi, Constituția noastră din Martie 1923 rămâne cel mai revoluționar act din istoria noastră politică; ea stă la hotarul a două lumi. Tratatul din 1829 inaugurează era nouă a liberalismului, Constituția plămădită în anul 1923 indică transformarea liberalismului în forma sa opusă: aceea a neoliberalismului. De acum politica noastră de stat intră cu deplină conștiință pe calea organizării sociale, așa cum impune noua structură financiară a capitalismului nostru. Desvoltarea României se îndreaptă deci către imperialismul financiar, ca și statele înaintașe, acolo unde orice deosebire principială între capitalism și socialism încetează. Rămâne de acum ca propaganda științifică să lumineze publicul român asupra adevărului, că noua politică română este răsunetul nevoilor noastre de fapt, și că vechea concepție liberală a libertăților absolute este — în noile împrejurări sociale — un fapt reacționar, care turbură mersul lucrurilor.

Așa dar liberalismul român a învins criza sa

generală în mod fericit : el s'a trezit peste noapte în metamorfoză neoliberală. Acum îi trebuie puțin timp, spre a-și da singur samă de ceea ce s'a petrecut cu dânsul, și apoi puțin curaj și cinste intelectuală, spre a recunoaște pe față ceea ce este. Dar liberalismul român suferă în timpul de față și o criză specifică, ce rezultă din condițiile noastre sociale proprii, și aceasta este mult mai gravă, de cât cea dintâi.

Criza specifică a liberalismului român

De prin al șaptelea deceniu al veacului din urmă, de când liberalismul român a încetat de a mai fi un mănunchiu de aspirații generoase, sociale și naționale, spre a începe să devină o realitate concretă, el poartă cu națiunea română un proces sufletesc, a cărui sentință istoria nu a dat-o încă. O adevărată prăpastie s'a deschis între acești doi factori, pironind liberalismul la un extrem, și sufletul național la altul. Rece, cu suverană nepăsare, liberalismul merge înainte cu pași viguroși, părând a arunca sufletului națiunii această cinică sfidare : „dacă nu mă vrei tu, te vreau eu !“ Cine oare are dreptate în acest gigantic proces, între o națiune și forma ei de evoluție : liberalismul, care se revarsă impetuos, fără scrupule, ca un val de forță ; ori sufletul național român, care se răsvrătește cu furia neputinții împotriva înoirilor sociale, ieșite din spiritul modern al liberalismului ?

Să ne gândim bine : liberalismul este încă în România o forță revoluționară ; el a smuls din rădăcini vechile așezăminte naționale, în care sufletul român se simția atât de bine, și le-a înlocuit cu așezăminte moderne, la cari românii de azi nu s'au putut adapta încă.

Sufletul român, prins în noile așezăminte, care-i înăbușe apucăturile sale agrare, haotice, contemplative, se simte cam tot atât de bine, ca într-o cămașă de forță. De aici drama revoltei sufletești împotriva liberalismului, pe care o desfășură întreaga noastră evoluție socială din a doua jumătate a veacului din urmă până astăzi.

Se înțelege că această situație pune în suferință și pe reprezentanții odiosului curent : pe liberali. De fapt, soarta de acum a liberalilor români nu ar putea fi înțeleasă mai limpede, de cât asemănând-o cu aceia a evreilor de la începutul timpurilor moderne. Prin veacul XIV—XVI evreii erau singura forță, care reprezenta spiritul modern capitalist ; ei erau herolzii viitorului, pionierii noiei ere de civilizație capitalistă : ei ruinau prin mănuierea capitalului așezămintele Europei agrare, și pregăteau astfel timpurile ce vin. Și rezultatul ? Ca un uragan imens s'a deslănțuit împotriva lor furia populară în toate statele înaintate ; din toate colțurile Europei civilizate de atunci : din Spania, Portugalia, Italia, Germania de sud, ei fură alungați în turme de sute de mii, lăsând în locul lor pustiul.

O soartă analoagă au astăzi liberalii în România. Și ei sunt pionierii erei noi, herolzii spiritului modern capitalist, în mediul nostru arhaic agrar ; și ei au desființat vechile noastre așezăminte băstinașe, plămădind pe cele moderne. Și rezultatul ? E răsvrătirea sufletului național împotriva lor. Ca odioară evreii, liberalii români sunt priviți drept venetici, fanarioți, streini sau înstreinați de neam, incapabili de a-i pricepe geniul, și de aceia pângăritori ai trecutului și datinelor strămoșești. Dacă s'ar putea — oh, dacă s'ar putea ! — cu ce deliciu ar fi scoși și liberalii, cu biciu de foc, din templul social al neamului nostru, și mânați peste hotare,

chiar cu primejdia de a semăna în urma lor pustiul.

În această situație de încordare surdă se afla criza specifică a liberalismului român până la război. Era o criză firească pentru orice curent revoluționar, care se află abia la începuturile sale. Dezastrele războiului veniră însă ca o formidabilă bombă, spre a provoca o imensă explozie a tuturor urelor înăbușite. Un moment se putea crede, că liberalismul în România a fost înmormântat pentru totdeauna.

Și acum? Tot ceea ce e suflet sau produs sufletesc în România, se află mobilizat împotriva liberalismului. Cultura noastră, în care ne adăpostim sufletul de peste o jumătate de veac, este o explozie de ură împotriva liberalismului; educația noastră oficială este o vastă mașină de făurit spirite ostile liberalismului; presa noastră — copil al culturii și școalei de azi — este o veșnică și neobosită campanie împotriva liberalismului; în fine, ca o încoronare firească a acestei situații, tot ceea ce e intelectual de samă tinde a se grupa în lagăre ostile liberalismului. Pentru un intelectual român al vremii noastre nu e mijloc mai eficace, de a-și discredita pana în fața națiunii, decât acela de a ș-o pune în slujba cauzei liberale.

* * *

Aceasta e situația, desigur nici de cum vrednică de invidie, a celui curent, care ne-a hărăzit statul român de astăzi și clasa sa stăpânitoare: burghezia română națională. În asemenea grozavă criză, care este și care poate fi atitudinea grupărilor liberale

cu ce mijloace înțeleg ele să cârmuiască o națiune, care le e din suflet ostilă?

Aici trecem dela *liberalism* la *liberali* : dela principii la oamenii, care le reprezintă și mai ales la modul, cum ei înțeleg să le reprezinte. În realitate nu sunt decât două mijloace de a trece peste această criză. Unul, și cel mai sumar, e următorul : să întâmpini cu sfidare valurile de ură, ce se deslănțue din toate părțile, și să le înăbuși cu forța brută. Atunci, se înțelege, nici un mijloc de violență nu pare vrednic de dispreț; arbitrarul, samavolnicia, brutalizarea — toate altoite pe un fond general de cinism — sunt și în politică la locul lor. Această spinoasă metodă de guvernare, grea de risic și de primejdii, a adoptat-o partidul național-liberal după război.

Al doilea și cel mai cuminte mijloc este următorul : să se întreprindă o propagandă largă și inteligentă, spre a lumina poporul asupra rolului liberalismului, și a stabili astfel o legătură sufletească între cârmuitori și cârmuiți. Căci desigur nu pentru întâia oară un mănunchiu de revoluționari proaspeți a avut o mare de suflete împotriva sa. Cam aceeași este la început soarta tuturor pionierilor capitalismului. Dar o largă mobilizare a forțelor intelectuale poate împlini menirea, de a plămădi un curent de idei prielnice noiei cauze. E ceeace a făcut burghazia europeană, cu un succes fără samăn, în veacul ei de glorie culturală : al XVIII, și ceeace ar trebui să se încerce și la noi.

De ce dar n'a apucat partidul nostru național liberal această înțeleaptă cale? Fiindcă el poartă din naștere un viciu organic, și acesta este : *lipsa de înțelegere pentru valorile sufletești în cârmuirea poporului*. Nu doar că liberalii ar sta mai jos pe scara dezvoltării mintale, ca ceilalți muritori. Dar cariera lor istorică a fost de așa natură, că nu le-a

lăsat niciodată un îndelung răgaz contemplativ, sorgintea reală a oricărei culturi. În această privință ei sunt o nefericită victimă a împrejurărilor sociale. Să ne amintim, că liberalii au fost aruncați aproape dela nașterea lor în vultorea luptei, și de atunci sunt necurmat absorbiți în luptă; pentru teorie ei n'au avut timp, și de aceea acum nu mai au nici înțelegere. A fost dat deci partidului național liberal să rămână acultural și acefal: mai curând un automat de muncă, decât un organism gânditor.

Nedestoinic să întrebuințeze mijloacele convingerii, partidul liberal se vede nevoit să guverneze numai cu ajutorul forței. Dar asemenea metodă de guvernare, în erva votului obștesc, devine cu atât mai greoaș, cu cât se luminează masele poporului. Favoarea unui popor luminat devine și ea o forță, care nu pare a se resemna să capituleze totdeauna înaintea forței financiare, deși aceasta rămâne pârghia reală a politicii. Anglia de după războiu ar avea ceva de spus în această privință. Iată de ce rămâne de trei ori nenorocit un partid politic, a cărui tradiție stă în disprețul a tot ceeace e suflet; iată de ce incapacitatea partidului liberal de a se intelectualiza, este osândită să devină din ce în ce mai mult o incapacitate de a guvernă.

Fără îndoială, criza liberalismului nostru se va închide odată dela sine, cum am arătat dese ori, prin adaptarea treptată a sufletului român la noile sale condiții de viață socială. Aici, ca în multe alte privințe, cel mai vajnic luptător pentru cauza liberală este timpul. Dar câte frământări primejdioase ar înlătura o muncă inteligentă, culturală și școlară, cât ar ușura și scurta ea calvarul acestei adaptări! Se va găsi oare la noi o grupare politică, care să înțeleagă nevoea acestei opere sufletești? Ori poate, spre nenorocirea noastră, criza se va în-

cheia singură, treptat, anevoios, îndelung, numai prin mersul mecanic al societății noastre, fără nici o contribuție din partea spiritului român?

La asemenea întrebări nu poate răspunde decât viitorul ¹⁾.

¹⁾ Stabilirea deosebirilor între partidul național liberal și partidul poporului, care este de asemenea un partid liberal în sensul, pe care-l are azi liberalismul, adică *neoliberal*, rămâne să facă obiectul unui studiu a parte.

Renașterea Națională

și oamenii ei reprezentativi

Ce trebuie să se înțeleagă prin
„Renașterea Națională“

Se vorbește neconținut, și cu deosebire la prilejuri solemne, de Renașterea noastră națională și de oamenii Renașterii. Totuși puțini sunt cei ce au o idee limpede de ceea ce este *Renașterea națională a României*, care sunt oamenii ei reprezentativi și prin ce însușiri sufletești s'au distins aceștia. De aceea fie-ne îngăduit, după ce altă dată am cercetat pe larg dezvoltarea României moderne, să privim și această chestiune în lumina rezultatelor, la care ne-au dus cercetările privitoare.

Terminul „Renaștere“ s'a încetățenit pentru perioada de prefacere socială, care desparte Evul mediu de timpurile moderne, adică pentru veac. XIV-XVI, în care se disolvă lumea agrară medievală și se plămădește lumea modernă. Sociologul știe că această perioadă de „Renaștere“ se reduce, în cea din urmă analiză, la renașterea capitalismului european, adormit în cele dintâi veacuri ale erei creștine, când a târât cu el în mormânt lumea veche. Acum acest capitalism, în urma legăturilor de comerț încheiate

cu Orientul prin Cruciade, se reînfriripează, *renaște*, iar renașterea sa aduce în mod firesc renașterea instituțiilor sociale ale vechimei, ieșite din acelaș spirit individualist al capitalismului, precum și renașterea întregii gândiri antice.

În ce constă revoluția pricinuită de această eră de Renaștere burgheză, și care este esența ei? Pe scurt, am putea-o caracteriza în acest fel: *emanciparea omului de legăturile tradiționale, punerea sa pe picioare proprii, și nașterea conștiinței individuale*. Renașterea este deci o renaștere a conștiinții de sine, de aceea cu drept cuvânt ea a fost numită perioada, când omul se redescopere pe el însuși. Reînfririparea conștiinții individuale aduce iarăș în cînste idealul antic al vieții omenești: desvoltarea armonică a personalității umane în toate laturile ei. Acea taină a măririi, dar tot odată și a mizeriei noastre moderne: *tendința către infinit*, pe care o naște peste tot capitalismul, își face acum apariția născătoare de epocă. Ea devine pârghia de creație infinită, dar tot odată și de sbucium și nervozitate infinită, și are lămurirea ultimă în noul mod de viață: în tendința de acumulare infinită de capitaluri. Centrul de greutate al vieții se schimbă: el nu mai stă în repaos, în odihnă, în contemplația vieții rurale, ci trece în alergare, în goană neconținută, nimenea nu știe bine după ce. Dar toți știu că trebuie să alerge fără răgaz — la infinit.

Se înțelege că oriunde pătrunde capitalismul, în orice regiune agrară adâncită în somnul secular al vieții contemplative, el produce o zguduire analoagă: el dizolvă legăturile tradiționale și creează oameni liberi, conștienți de sine, adică înfăptuește o *renaștere*. Pilda tipică, dacă nu chiar tragică, a acestei adânci prefaceri sociale ne-o dă astăzi Orientul îndepărtat, India și China, căci Japonia a trecut

de mult înainte. Aici capitalismul european în vigoasă expansiune prilejește năruirea formelor tradiționale de viață, în locul cărora întronează viața modernă liberă—liberă de prejudecăți și iobăgie, conștientă de valoarea ei proprie, dar liberă și de odihnă contemplativă: viața de sbucium și frământare a producției capitaliste. Curând poate, și civilizația orientală, ieșită dintr'o milenară viață contemplativă agrară, va aparține trecutului: este Renașterea Orientului.

O renaștere analoagă a adus capitalismul în țările române după anul 1829, când nevoia de piețe noi și materii prime l-a făcut să vină și pe văile noastre. El a liberat viața de vechile ei legături tradiționale, i-a pus centrul de greutate în ea însăși, pregătind nașterea conștiinții de sine, a cultului personalității. Această adâncă prefacere trebuia să o simtă fiecare, și cu drept cuvânt, ca o renaștere: o trecere dela letargie la viață reală. Dar nu la această prefacere se mărginește Renașterea noastră, care în acest caz nici nu ar merita a fi numită *națională*. Capitalismul a adus la noi și o formă mai înaltă de conștiință, pe care nu o putea naște în veac. XIV-XVI, dar pe care era îndestul de înaintat spre a o produce în veac. XIX: vorbim de *conștiința națională*. El ne-a dat, pe lângă o conștiință de sine a fiecăruia în parte, și o conștiință colectivă; pe lângă un cult al ființii individuale, și un cult al ființii noastre naționale. Căci capitalismul a venit la noi însoțit de acea ideologie naționalistă, care acum îl urmărește peste tot ca o umbră, a cărei esență este *afirmarea dreptului oricărei națiuni la viață proprie neatârnată*, alcătuind astfel egida, sub care orice neam în formație își duce lupta de emancipare și cristalizare națională.

Și nu numai prin nașterea acestor condiții sufletești: a conștiinții naționale, a aspirațiilor de uni-

tate și neatarnare a neamului românesc de pretutindeni, a înfăptuit capitalismul Renașterea noastră națională. Pe pragul veac. XIX — observă în autobiografia sa Xenopol — țările române dădeau semne de peire. Era numai vorba de a se hotări cine va fi stăpân pe pământul nostru străvechiu: turcul, rusul sau austriacul. Dar iată că expansiunea capitalismului strein, spre Răsăritul european, aduce Principatele române în sfera de interese a statelor capitaliste apusene; acestea, spre a-și apăra interesele lor comerciale la noi, înlătură prin mijloace diplomatice și războinice pe cei trei competitori de pe pământul nostru, și iau Principatele sub atotputernică lor protecție. De atunci românii au dreptul să privească spre zile mai senine: zorile *Renașterii* apăruseră și pentru ei. Este deci cel mai strict adevăr istoric *procesul de Renaștere națională a României nu este decât procesul de formație a capitalismului pe pământul românesc*. Acest fenomen — capitalismul — pe care critica socialistă din țările înaintate l-a făcut atât de odios, pentru noi românii rezumă întreaga taină a existenței noastre naționale.

Prefacerile sociale

Renașterea națională a României nu este deci o simplă prefacere sufletească, o mișcare a ideilor petrecută în sferele culturii: ea este o radicală prefacere socială. De aceea, în procesul Renașterii noastre va trebui să se țină deopotrivă seamă, și să se urmărească cu aceeași luare aminte, două serii deosebite de fapte: seria prefacerilor economico-sociale, și seria prefacerilor sufletești; din cele dintâi a ieșit edificiul social al României moderne, în care ne ducem azi viața; din cele din urmă a ieșit edificiul

culturii române, în care ne adăpostim azi sufletul. Ambele serii de prefaceri au figurile lor reprezentative, oameni ce s'au făcut unealta de înfăptuire a unor necesități simțite de toți, dar exprimate numai printr'înșii. Să aruncăm, mai întâi, câteva cuvinte asupra prefacerilor economico-sociale și a oamenilor reprezentativi ai acestei serii de evoluție; ei fac parte deadreptul din generația dela 1848, sau continuă spiritul acesteia. Mărturisim cu toată cuvenita sfială, că părerile noastre în această privință sant de natură a părea paradoxale. Totuș, după ce ne-am dat silința de a desmormânta existența istorică a capitalismului român, socotim că e de nevoie a face acelaș lucru și pentru figurile istorice, care i-au reprezentat în mod tipic spiritul și nevoile.

Oamenii, cari s'au făcut răsunetul nevoilor economico-sociale din perioada noastră de Renaștere națională, sunt reprezentați îndeosebi prin aceste trei figuri: I. Brătianu, Eug. Carada și Emil Costinescu; figura celui dintâi planează peste întreaga noastră prefacere economico-socială; cel de al doilea și-a legat numele de seria evoluției bancare, care astăzi stăpânește întreaga noastră viață economică și politică; cel din urmă este promotorul acelei evoluții industriale, care în viitorul apropiat este menită a ne da independența națională. În însușirile acestor oameni se oglindesc însușirile întregului grup de figuri, cari au lucrat la Renașterea noastră socială. De aceea, cel ce a cercetat opera lor și i-a urmărit pe ei însăși la lucru, își poate da seama cât de grosolană, dacă nu chiar grotească este eroarea, care face din făuritorii edificiului social al României moderne niște simpli ideologi, capete îmbâcsite cu formule abstracte și streine de nevoile noastre reale. În adevăr, nu cunoaștem nimic care să fie mai de să-

vârșită negare a ideologiei, decât felul de a fi al acestor pionieri ai capitalismului nostru. Oamenii aceștia sunt, înainte de toate, lipsiți de cultură teoretică, unii din ei merg în această privință până la analfabetism. În schimb, neasemuita lor tărie, care face de prisos orice cultură, este: simțul realității, intuiția — pe alocurea genială — a nevoilor prezentului. De aceea ei au zidit edificiul României fără filosofie, fără orice fel de abstracții: așa cum castorul își zidește locuința, cum rândunica își face cuibul, fără conștiință teoretică, totuș împlinindu-și opera cu siguranța instinctului. Edificiul social al României moderne își datorește existența pătrunderii intuitive a realității, cu care natura a înzestrat pe oamenii Renașterii noastre economico-sociale. Instruirea lor de teorie s'a lărgit, s'a condensat și a luat proporțiile suveranului dispreț pentru orice cultură, pe care-l găsim la urmașii lor de astăzi: la actuala generație a partidului liberal.

„Cultura“ Renașterii

Seria prefacerilor sufletești din era Renașterii noastre naționale dă cu totul altă priveliște, de cât aceea a prefacerilor economico-sociale. De fapt, aici cu greu am putea vorbi de o prefacere. Sufletul se schimbă de obicei mult mai anevoe, de cât realitatea înconjurătoare: el se *adaptează* treptat și cu greu la schimbările din afară. Până ce săvârșește această operă de adaptare, sufletul cearcă să reacționeze împotriva realității ce-i contrazice deprinderile, deși această reacțiune este zadarnică. O asemenea explozie sufletească împotriva realității noastre sociale, înfățișează cultura română din era Renașterii naționale, produs al unor spirite cu constituție rurală

contemplativă, neadaptate la noul nostru mediu social creat de capitalism.

Ce văd aceste spirite, și ce nu pot ele să vadă din prefacerile Renașterii economico-sociale? Ele văd năruirea vechei lumi române agrare: dispariția boierimii, odată cu procesul de lichidare a marelui proprietăți rurale sub înrâurirea capitalismului, dispariția țărănimii neatârnată, prin procesul de pulverizare a micilor proprietăți rurale. În această privință oamenii „Renașterii culturale” văd bine. Dar ei nu sunt în stare să descopere, sub prăbușirea lumii vechi, procesul de naștere a lumii noi capitaliste, a cărei elemente se desprind din chiar sfărămăturile celei vechi. De aceea pentru ei ruina vechei noastre societăți agrare însemna ruina neamului nostru însuși.

Mai vedeau acești oameni — și aici ei iarăși vedeau bine — că invazia capitalismului pe pământul nostru aducea robia românilor de baștină față de străinii, care mânuiău acest capitalism. De aici ura lor feroce împotriva străinilor, și a formelor sociale impuse de dâșșii. Dar ei nu puteau să vadă nici aici, că adevărata operă națională e de a cuceri acest capitalism, a-l aduce din stăpânirea străinilor în aceia a românilor, nu a se opune desvoltării sale. Scurt, oamenii reprezentativi a ceea ce se zice a fi cultura Renașterii noastre au văzut numai latura negativă a procesului de Renaștere, nu însă și cea pozitivă, constructivă: pentru aceasta din urmă le lipsea atât cultura științifică, cât și puterea de intuiție. De aici se desprinde și sarcina, pe care ș'o ia cultura produsă de dâșșii: propoveduirea dușmăniei împotriva edificiului social creat de Renașterea economico-socială; silința de a reînvia vechea lume agrară distrusă prin Renaștere; dorința de reîntoarcere la vechile așezăminte românești tradiționale. Această reîntoarcere la vechiul spirit românesc o botează făuritorii noiei culturi drept

naționalism — un naționalism cu care, cum lesne se vede, neamul nostru ar fi putut prea bine să piară; dar el a fost salvat de naționalismul burghez, diametral opus, care privia neclintit spre viitor, afirmând cu vigoare dreptul neamului nostru la unitate și viață neatârnată. Acesta e naționalismul, în care s'a plămădit Renașterea națională a României.

Grupa oamenilor, ce reprezintă cultura acestei ere, e numeroasă; socotim că nu greșim însă, dacă desprindem dintre ei ca figuri reprezentative pe acești trei: T. Maiorescu, P. Carp și M. Eminescu. La aceștia însușirile nonei grupe de oameni ai timpului Renașterii se desprind în chipul cel mai limede. Mai întâi ei sunt:

a) capete teoretice, spirite desprinse de faptele concrete, pe care cearcă să le înțeleagă cu ajutorul unor formule abstracte. Aceste formule le-au învățat în străinătate, dar n'au fost în stare să priceapă înțelesul lor științific. De aceea felul cum ei le întrebuințează, răstoarnă însăș esența științei, cum am arătat pe larg cu alt prilej. Dar marea lor meșteahnă este:

b) lipsa de spirit istoric. Ei nu au putut să-și dea seamă, că formulele ce memorizaseră din cărți străine sunt scoase dintr'o fază înaintată de evoluție, și nu sunt bune pentru țara noastră, care cere formule proprii. Felul cum, de pildă, întrebuințează Carp formula liberului schimb, alcătuește un caz tipic în această privință. El a citit în tratatele engleze de economie, că liberul schimb este cel mai bun mijloc de propășire economică, dar n'a putut să-și dea seamă, că dacă o țară înaintată poate propăși pe această cale, o țară înapoiată se distruge. De aceea el a căutat să-l aplice la propria sa țară, făcând burghezia noastră, revoltată de asemenea exces de nepricepere, să se miște cu violență. Așa se face că

acești oameni, cu capul plin de formule abstracte, exotice și nemistuite, au stat străini în mijlocul prefacerilor Renașterii noastre naționale, al cărei sens istoric ei nu au fost în stare să-l priceapă, al cărei nume ei înclină să-l ia în batjocură.

Cultura, care se pretinde a fi a Renașterii noastre naționale, este de fapt, cum reese din cele zise, dușmană Renașterii: ea nu înțelege sensul acestei prefaceri, luptă împotriva aspirațiilor ei naționale, eșite din nevoile capitalismului, de aceea orientează spiritele spre trecutul agrar, unde crede că zace idealul vieții noastre sociale. Asemenea cultură poate fi numită a Renașterii, numai fiindcă s'a dezvoltat în această perioadă; dar sufletește ea este străină, mai mult încă, este ostilă tendințelor, care au alcătuit Renașterea română.

De aici se și înțelege esența acestei culturi: ea este o cultură de atac, anume ea atacă tendințele sociale ale perioadei Renașterii noastre naționale. În acest scop rășboinic întrebuintează noua cultură formulele științifice — pe alocurea chiar și teoriile estetice — pe care le împrumută dela autorii străini. De aici și numele de „cultură critică”, pe care și l-a luat ea însăși; critica ei stă însă în atacarea tendințelor sociale ale Renașterei.

Se vede dar bine, că adevărata cultură a Renașterei noastre naționale — adică: cultura isvorâtă din aspirațiile naționale ale capitalismului — nu a apărut încă. Făuritorii României moderne, reprezentanții nevoilor capitalismului, au avut până acum numai oameni de faptă, nu însă și de teorie. Aspirațiile lor n'au fost încă îmbrăcate în haina culturii, spre a se face în ele educația poporului, și a deveni aspirații conștient urmărite de întreaga noastră masă etnică, în frunte cu pătura cultă. Educația tinerimii

se face până acum în spiritul culturii critice — singura pe care o avem — deci într'un spirit ostil tendinților imprimare evoluției noastre sociale de către Renaștere. De aceea legătura sufletească între urmașii de azi ai oamenilor Renașterii — și aceștia sunt strânși în burgh-zia noastră liberală — și între massa poporului, sunt rupte; în lipsă de asemenea legături, care rămân a fi create de acum înainte, poporul nostru trebuie să fie târit încă cu mijloacele forței brute pe căile aspirațiilor capitaliste, în care am zis că stă totuș taina existenței noastre naționale. E povestea copilului, care trebuie dus cu forța spre binele său propriu. Din punct de vedere al evoluției sufletești, burghezia noastră a trecut cu câteva veacuri înaintea națiunii.

Nu știm când se va înfiripa adevărata cultură a Renașterii, menită a pune odată armonie în aspirațiile noastre sociale, a le contopi într'un tot unitar: într'un ideal al tuturor. Deocamdată burghezia română nu dă nici un semn, că ar simți lipsa unei culturi; atâta vreme, cât ea se poate folosi de mijloacele de constrângere, procedează în mod suveran, cu cinismul ăronian: *oderint, dum metuant!*, fără a se întreba cât poate să mai meargă astfel. Sigur este însă, că cultura Renașterii, oricând se va putea înfiripa, nu poate avea nimic comun cu cea critică. Căci aceasta din urmă a isvorit din dușmănia împotriva aspirațiilor Renașterii, câtă vreme cea dintâi se va altoi tocmai pe aceste aspirații. De aceea cultura critică nu are nici un miez pozitiv, pe care l'ar putea desprinde și întrebuința cultura viitoare. Dimpotrivă, direcția în care se îndrumează evoluția noastră socială dela Renaștere încoace arată neîndoelnic, că noua cultură va fi desăvârșita negare a celei vechi. Aspirațiile noastre naționale nu pot fi negate la infinit prin cultură; pe măsură ce ele — în urma propășirii ca-

pitalismului — se întăresc, vor trebui să găsească răsunet și în sferele culturii. Astfel, elementele culturii viitoare se vor desvolta pas cu pas din lupta cu elementele culturii critice. Viitoarea cultură nu va mai fi idealistă, romantică, căci nu va mai fi în dușmănie cu prezentul, trăind din nostalgia trecutului: ea va fi realistă, clasică, căci se va desvolta din împăciuirea cu tendințele prezente, și va privi spre viitor. O cultură realistă, creatoare (cu critică), de un naționalism orientat spre viitor — aceste par a fi însușirile viitoarei culturi a Renașterii, pe cât se poate desprinde din tendințele evoluției sociale a României moderne.

„Pseudo-burghezie“

Prejudecata despre „pseudo-burghezia“ română

Soarta unui cercetător științific, într-o țară a cărei cultură se află abea în fașă, nu e totdeauna din cele mai vrednice de invidie. Adesea el trebuie să lupte cu adunarea tuturor puterilor, pentru dovedirea unor lucruri, care în țările cu o veche cultură sunt atât de evidente, în cât nici un cercetător serios nu ș-ar perde două cuvinte asupra lor. Care adevăr, de pildă, este mai evident în istoria economică, decât că *desvoltarea statelor moderne e rezultatul desvoltării burgheziei*, și că *nașterea unui stat național nu este altceva, decât înfiriparea unei burghezii naționale*? La noi însă se crede cu totul altceva. Toți oamenii noștri culti, zică-și ei „junimiști“ ori „socialiști“, pretindă ei că stau la extrema dreaptă ori la extrema stângă, numească-se ei școlari ai lui Titu Maiorescu ori ai lui C. Dobrogeanu-Gherea, se unește totuși cu duioasă frăție intelectuală în aceeași părere: că burghezia română este o clasă parazitară și abuzivă, că ea trăește numai din privilegii, ce și-a acordat în dauna țărânilor, pe care a redus-o la nu știu ce regim „neobișnuit“.

Tot astfel, care adevăr din istoria economică poate fi mai evident decât că acela, care de la naște-

rea burgheziei politica de stat stă în funcție de interesele capitalului? La noi însă se crede altceva și în această privință: oamenii noștri culti, iarăși ori la ce extremă politică sau intelectuală ar pretinde că stau, se întâlnesc și aici în aceiași duioasă armonie de vederi: anume, că politica de stat a României nu trebuie să fie răsunetul intereselor clasei capitaliste, ci a intereselor clasei țărănești. Iar faptul, că politica noastră oficială nu este, în realitate, orientată spre interesele rurale, ci spre capitalismul de la orașe, nu încurcă de loc pe acești oameni, ci dimpotrivă îi întărește într'o ușurătoare credință. Burghezia noastră, zic ei, este o simplă plantă parazită, care trăiește din bugetul țării cu sprijinul politice de stat — deci o „pseudo-burghezie“.

Despre „pseudo-burghezia“ română s'a vorbit și se vorbește mult. Una dintre revistele noastre a isbutit chiar să atragă cândva luarea aminte a publicului asupra acestei chestiuni cu o polemică, în care de altfel nici unul din părtași nu dădea semne că știe de ce e vorba.

Dar nu despre părerile schimbate în această polemică vream să vorbim aici. Chestiunea așa zisei „pseudo-burghezii“ române ne interesează din alte temeieri. Acum vre-o șapte ani, când ne-am propus a studia de aproape dezvoltarea burgheziei noastre, plecasem și noi dela convingerea, că în România nu poate fi vorba decât de o „pseudo-burghezie“. Planul nostru era atunci, de a pune în contrast burghezia română cu burghezia străină, și a lumina pas cu pas deosebirile între cea dintâi și cea din urmă. Am plecat însă dela un pol, și am ajuns la altul. Căci în cursul studiilor noastre ne-am convins de deplina analogie între modul de dezvoltare a burgheziei române, și acel al burgheziilor streine

astfel că cercetările noastre s'au prefăcut într'un paralelism continuu între ambele serii de dezvoltare. Totuși pentru cuvântul „pseudo-burghezie“ păstrăm încă o pioasă amintire, ca pentru orice lucru din copilărie. El ne pricinuește aceiaș înduioșare, pe care o pricinuește, de pildă, vederea unui cerc, cu care știi că te-ai jucat pe când era copil. Și „pseudo-burghezia“ română este încă un cerc, cu care se joacă cei ce rămân în faza copilăriei științifice.

Să ne lămurim, în câteva cuvinte, asupra acestei chestiuni.

Cele două serii de evoluție burgheză

În nașterea oricărei burghezii se pot deosebi două serii de evoluție: una este seria dezvoltării burgheziei streine, alta seria burgheziei indigene naționale; cea dintâi e cea mai veche, cea din urmă, deși mai târzie, se întărește treptat, răpune burghezia streină și o silește să se naționalizeze ea însăși. România se află abia în prezent în această fază de luptă a burgheziei naționale, în proces de întremare, cu burghezia streină, care arată și ea vădite semne de naționalizare. Cum s'an născut ambele serii de evoluție burgheză în țara noastră, și ce fel se desfășură lupta lor, care dă mereu naștere iluziei de „pseudo-burghezie“? Aceasta este chestiunea pe care trebuie să o limpezim, spre a arăta toată netemeinicia credinței, că țara noastră nu ar avea o burghezie reală, analoagă cu cele apusene.

Să ne amintim ceiace este o regiune agrară înaintea de nașterea burgheziei: o oază rurală, despărțită oarecum prin ziduri chinezești de vultorea vieții, care urmărește acumularea infinită de capi-

taluri. Într-o asemenea insulă agrară, prinsă în forme tradiționale și statornice de viață, lipsită de aspirații, căci tradiția închide celor de jos calea către alte trepte sociale; lipsită de sbucium, căci cariera fiecăruia este stabilită mai dinainte de un regim croit în spiritul de castă; scurt: lipsită de tot ce iace este imbold pentru schimbarea instituțiilor în ființă, apare deodată pârghia revoluției sociale: *negustorul strein*. Piața de care acest negustor dispune în patria sa, devine prea strâmtă pentru mărfurile sale și astfel el pornește cu acestea, spre a-și încerca norocul în regiuni virgine, încă neatinse de vântul producției marfă.

Acest negustor reprezintă o forță de neînvins. Căci el vine, înainte de toate, dintr-o țară înaintată, deci cu mult mai puternică decât regiunea agricolă, pe care o invadează. Apoi, îndărătul său stă guvernul țării sale, care este obligat să ocrotească tranșacțiile comerciale, căci din acestea își trage puterea; iar la spatele guvernului stă tunul — *ultimul razem* a negoțului din toate timpurile. Unde negustorul întâmpină greutăți, se aude vocea unei diplomații atotputernice, iar la nevoie răsună și tunul. De aceia calea, pe care o bate primul negustor, devine tot mai largă, căci după el vine altul, și apoi altul și astfel mai departe: unii vin numai în mod vremelnic, alții se stabilesc în mod statornic, atrași de puțința unui câștig ușor, pe care nu-l găsesc în patria lor. Așa se naște în regiunea agricolă primul germen al burgheziei, se înțelege al unei burghezii streine. În această situație s'au aflat și Principatele române după anul 1829; negustorul, ce călca atunci peste zidurile dintre noi și viața burgheză apuseană, venia din Anglia, nevoia ce-l aducea la noi era, pe deoparte, aceia de a-și desface mărfurile, dar mai

ales, aceia de a lua dela români grâul necesar pentru trebuințele pieții din patria sa proprie. Și odată calea deschisă de acești întâi soli ai vieții moderne, se înțelege că ea a fost bătută și de alții. Între aceștia evreii alcătuiau imensa majoritate: ei făceau afaceri ușoare de negoț și cămătărie, cum era de așteptat în situația de atunci a societății române. Astfel s'au încheșat și la noi primele începuturi de burghezie. Această burghezie, trebuie s'o accentuăm în chip deosebit, era de origină streină, mânia un capital strein, și se sprijinea în afacerile ei pe o politică streină.

Burghezia proaspăt înfiripată se strângea în chip firesc la orașe. Cât privește guvernul român, ca ori care altul în aceeași situație, el trebuia să se mărginească *deocamdată* la un simplu rol de păzitor al afacerilor streine pe pământul nostru. Sarcina sa se reducea la administrarea modestelor venituri, ce rezultau din negoțul alimentat de streini, și în acest scop el puse bazele unei *biurocrații* române; în acelaș timp însă el trebuia să vegheze la o perfectă siguranță internă — condiția neapărată a negoțului — și pentru aceasta desvoltă un *militarism* român. Și așa orașele române, ca și altele în aceleași condiții, deveniră centrele de sălășluire a burgheziei streine, a biurocrației și a militarismului român.

În această primă perioadă de desvoltare burgheză, care merge la noi dela 1829 până la 1881, se deschide între orașe și sate o prăpastie. Aceasta decurge dintr'o întreită deosebire între unele și altele. Mai întâi, orașele se înfiripează deodată la nivelul acelei civilizații streine, de unde pornesc solii negoțului; ele duc o viață rafinată și cosmopolită, pe când satele rămân adâncite înainte în mizerie și barbarie; apoi orașele sunt centrele de viață comercială și biurocrațică, trăind fără a fi încă în stare

să producă : ele consumă, pe când satele singure produc ; în fine, și aceasta e deosebirea cea mai de seamă, orașele au un caracter strein, îmbrățișează o civilizație streină, care disprețuește și sfarmă tot ceia ce e datină și tradiție națională, pe când satele alcătuiesc populația autohtonă, păstrătoare cu sfințenie a obiceiurilor transmise din moși și strămoși. Satele se văd în primejdie a fi copleșite de valul unei alte vieți, aduse de oameni ce li se par păgâni și fără de lege : ele cearcă a se apăra în felul oricărei forțe naturale, făcând gestul elementar, isvorât din instinctul de conservare : răscoalele. Dar acest gest de împotrivire față de noul dușman este zadarnic, după cum zadarnică este și împotrivirea pe cale politică, care sub numele de conservatorism cearcă să apere tradițiile vechi agrare împotriva distrugătorului regim burghez capitalist. Față de aceasta, statele limpede văzătoare s'au silit să tragă tot folosul, ce se poate câștiga în această eră de prefacere dela experiența streinilor : ele au îmboldit prin măsuri înțelepte comerțul și meseriile, au acordat tot soiul de înlesniri comercianților și meseriașilor streini — să se gândească la atitudinea Angliei față de flamanzi și hughenoți — au chemat învățații streini să întemeieze instituții culturale — să se gândească, de pildă, ce era academia „prusiană” a lui Frederic cel mare, alcătuită numai din învățați francezi. Scurt, statele înțelepte s'au pus cu supunere în această eră la școala streinilor, și și-au dat silința să-și însușiască experiența lor în toate ramurile noiei vieți sociale. Asemenea politică, zisă „mercantilistă”, care se găsește în Europa în deosebi în veac. XVII-XVIII, a urmat-o în zilele noastre cu o tenace consecvență Japonia, ceia ce și lămurește repede înaintare a burgheziei acestei țări.

După ce regiunea agricolă și-a făcut îndestul ucenicia la școala streinilor, urmează a doua perioadă, pe care o putem numi de *afirmare națională*, adică de năzuință spre *naționalizarea burgheziei*. Statul cearcă în această nouă perioadă să smulgă capitalul din mâinile streinilor, și să îndeplinească deosebitele funcții sociale ale capitalismului cu forțe naționale, punând astfel în practică experiența atât de scump câștigată. Așa începe, alătura de burghezia streină, procesul de desvoltare a unei burghezii naționale. La noi, asemenea politică de stimulare a burgheziei, și apoi de naționalizare a ei, a urmat partidul național liberal, organul politic al intereselor burgheze. De când el a făcut întâiul pas în această direcție prin întemeierea Băncii Naționale (1881) — după deosebite încercări neisbutite ale altor partide — s'au realizat simțitoare progrese pe acest teren, se înțelege întru cât se poate vorbi de progres pentru o perioadă de abia patru decenii. Dar în provinciile alipite rămâne de făcut în această privință totul, *absolut totul*. Problema naționalizării burgheziei din noile teritorii, în deosebi din Ardeal și Bucovina, se ridică pentru statul român cu toată gravitatea unei chestiuni de existență națională.

Desvoltarea burgheziei naționale sau — ceia ce e acelaș lucru — naționalizarea orașelor este, cum am zis, o operă de afirmare națională: de aceia, ca tot ceia ce isvorăște din supreme interese de stat, ea este îndeplinită cu ajutorul politicii de stat. Aceasta face ca burghezia națională să se înfățișeze la începuturile ei în toată puterea cuvântului ca o creație oficială. Interesele, din care își trage ființa, se contopesc în așa măsură cu existența națională și neatârnată a statului, încât politica oficială tinde să o sprijine fără orice scrupul, după vechea normă:

„salus reipublicae lex suprema“. Totuși această tendință nu e lipsită de serioase piedici. Căci burghezia streină, în dauna căreia statul se silește să creeze o burghezie națională, are îndărăt sprijinul politic al unor state puternice, căror ea se adresează pe temeiul dreptului de supușenie. De aceea politica de naționalizare a burgheziei trebuie dusă cu mult tact, și cu multă prevedere, spre a nu jigni pe puternicii de peste granițe. Ceia ce înseamnă, că politica de naționalizare a burgheziei pune un stat vasal în luptă de neatârnare economică cu statele capitaliste suzerane; tocmai de aceea statul, căruia treapta sa de evoluție impune asemenea politică, ar trebui să aibă la spate sprijinul conștient al întregii națiuni. Aceasta, din nenorocire, nu se poate spune nici pe departe de statul nostru: opinia noastră publică este lipsită de orice lumină asupra marelui operă naționale, pentru a cărei înfăptuire luptă în timpul de față burghezia română.

Erorile despre „pseudo-burghezia“ română

Să privim acum, pe temeiul celor zise, erorile pe care se întemeează prejudecata despre „pseudo-burghezia“ română.

Cei ce vorbesc despre o „pseudo-burghezie“ nu se gândesc la burghezia streină, sosită la noi ca simplă reprezentantă a capitalismului strein, și sprijinindu-se în operațiile ei pe politica unor state streine. Ei se gândesc la burghezia română națională, ce luptă pentru înlăturarea celei dintâi cu sprijinul politic al statului nostru. Temeiurile, care par a îndreptăți calificarea burgheziei române drept o „pseudo-burghezie“, sunt cam următoarele: ¹⁾

1) Întâmpinările a) și b) au fost atinse pe scurt și în cercetarea despre „Desvoltarea Capitalului Național“, pag. 51.

a) Burghezia română nu s'a născut dintr'o necesitate istorică, nici nu are rădăcini istorice în mediul nostru: ea este lipsită de condițiile economice premergătoare. De aceea această burghezie este o simplă operă de imitare: fiindcă streinătatea are bănci și uzine, ne-a venit și nouă odată capriciul, de a vota legi pentru întemeierea unor asemenea așezăminte. Altfel nici o nevoie de fapt nu a impus această inovare burgheză, fără care țara noastră ar fi mers mult mai bine.

Acest cântec răsună din întreaga critică a reacțiunii, zică-și această critică junimistă, poporanistă ori socialistă. Toți cei ce au făcut asemenea critică au încercat să ne convingă, că burghezia română nu are condițiile istorice necesare, ci este opera arbitrară a unui mănunchiu de indivizi. Cele zise mai sus arată însă îndestul, pe ce adâncă eroare se întemeiază această critică. Burghezia noastră națională și-a luat ființă din nevoia istorică, de a opune burgheziei streine, care opera la noi ca în orice colonie, o burghezie proprie, menită a ne face stăpâni în țară la noi. De aceea ea are toate condițiile istorice premergătoare; căci deși ea s'a născut din nevoia unei lupte împotriva burgheziei streine, totuși *ambele burghezii formează, din punct de vedere istoric, o serie de evoluție continuă.* Capitalul comercial și de camătă, pe care l-au adus la noi streinii, este forma inferioară, din care și-a luat naștere capitalul național, bancar și industrial. Fără cele dintâi două forme ale capitalului, aduse de streini, celelalte două forme—desvoltate de români—ar fi fost cu neputință: toate aceste forme sunt tot atâtea faze evolutive, care se urmează în legătură istorică cauzală, alcătuind o singură evoluție de întreg. Deci burghezia română națională isvorăște din cauze istorice, și are rădăcini istorice.

b) S'a zis, și se zice încă, cum că burghezia noastră națională ar fi ducând o viață artificială, datorită numai privilegiilor politice: desființată aceste privilegii, și întreaga noastră burghezie se nărue, căci ea nu are putința de a trăi prin propriile ei puteri. Deci avem de a face cu o „burghezie falsă” și nu cu o burghezie reală.

Această argumentare scapă din vedere micul amănunt istoric, că nici o burghezie națională nu a început prin propriile ei puteri, ci cu sprijinul politicei de stat. Si acest fapt nu poate pricinui cunoscătorilor vre-o surprindere. Căci acei pionieri ai erei burgheze — streinii — pe care trebuie să-i înlocuiască burghezia națională, sunt oameni cu experiență veche și au îndărăt sprijinul politic al unor țări înaintate. Pentru a lupta cu asemenea concurenți, atât de bine pregătiți, statul ce tinde să-și alcătuiască o burghezie indigenă se vede silit, să acorde tot sprijinul său politic forțelor naționale, care încep lupta cu burghezia străină. Acest sprijin este necesar tot timpul, cât burghezia națională se lărgeste, și absoarbe în sine pe cea streină, silind-o să se naționalizeze. Atunci orașele capătă iarăși omogeneitate cu satele: ele au o burghezie de acelaș neam cu populația rurală. De acest stadiu de încununare a dezvoltării burgheziei, noi suntem încă departe. De aceia politica noastră de stat are de mers o lungă cale, până ce își va încheia misiunea istorică de naționalizare a burgheziei.

Dar cei ce vorbesc de o „pseudo-burghezie” par a fi în acelaș timp firi sentimentale. Ei se arată consternați de această priveriște, că statul acordă privilegii unei singure fracțiuni burgheze — cea națională — și năpăstuește cealaltă fracțiune: cea de origină streină. Puterea lor de intuiție nu merge destul de departe, spre a descoperi că și burghezia

streină se bucură de un sprijin politic, de sigur nu al statului nostru, ci al acelor state, de unde ea provine. În acest conflict între două politici de stat: aceea a statului nostru, care-și ocrotește elementele burgheze naționale, și aceea a statelor streine, care-și sprijină supușii în tendința lor de acaparare a avuțiilor noastre, oare nu am avea noi nimic mai bun de făcut, decât de a acorda o egală atenție streinilor, ca și românilor? În adevăr, atât ar mai trebui, ca la minunățiile noastre politice să se adauge și aceasta; un stat, care în faza de naționalizare a burgheziei sale ar acorda un sprijin egal și burgheziei streine, ar comite o crimă națională și și-ar ridica singur dreptul la viață: el s'ar osândi a fi pe veci vasalul streinilor.

O situație deosebită are burghezia noastră evree. La începutul erei noastre burgheze, evreii au venit la noi ca supuși streini, mânuind un capital strein, cu care ei au pornit procesul de distrugere a vechiului nostru regim agrar. În timpul de față, ei trebuie să renunțe la legăturile lor internaționale: să naționalizeze capitalul, pe care-l mănuesc. Altfel ei nu vor putea fi priviți ca parte alcătuitoare a burgheziei noastre naționale, ei vor rămânea plantă exotică.

c) Dar este încă o obiecție prozaică, totuși repetată până la sațietate împotriva „pseudo-burgheziei” române: aceasta nu ar avea alt rost, decât de a îmbogăți câțiva indivizi în dauna averii noastre publice. Concluzia: burghezia română nu e un mijloc de producție, ci de spoliare a avutului statului.

Această obiecție s'ar putea lua în serios, dacă vreunul din teoreticienii „pseudo-burgheziei” ar indica o soluție la această problemă: să descopere mijlocul de a întemeia un capitalism național, fără ca cei ce mănuesc acest capitalism să se îmbogă-

tească. Ni se pare că silința lor ar fi zadarnică. Oamenii aceștia, care văd atât de bine latura individuală a capitalului — faptul că el aparține unor anumiți indivizi — se arată cu totul nedestoinici să descopere latura sa socială, și totodată cea reală: funcția capitalului în economia națională. Capitalul nu se adună spre a fi risipit în petreceri, ci spre a îndeplini o anumită funcție economică. Foloasele, ce le trage capitalistul dela capitalul său, sunt cu totul neînsemnate față de foloasele, pe care le trage economia națională. Dacă capitalismul ar interesa numai pe capitaliștii individuali, și nu înainte de toate economia națională, de sigur că statele nu i-ar fi acordat un atât de viguros sprijin ca să se desvolte.

Se pare însă că această obiecție nu vrea să loviască într'atât pe conducătorii de fapt ai întreprinderilor noastre burgheze, cât mai ales pe oamenii politici, care umplu consiliile de administrație a deosebitelor societăți, și-și asigură astfel însemnate venituri fără nici o muncă. Nu știu însă dacă imensa mulțime, care face zilnic această amară constatare, a meditat vreodată la ceia ce se cheamă *spirit capitalist*. Oare cărui capitalist dintre cer și pământ i-ar face plăcere, să „spezeze” un întreg stat-major de trântori politici, dacă mediul social nu l-ar sili la această măsură? Să ne gândim bine: capitalismul s'a născut peste tot cu ajutorul politicei de stat; dar în vremurile de naștere ale capitalismului european, în veac. XVI-XVIII, deținătorul politicei de stat era un singur individ: monarhul. Dacă capitalistul isbutia să intereseze la țelurile sale pe monarh, ceia ce era destul de ușor, atunci el era sigur de sprijinul său politic. Dar astăzi avem regim democratic parlamentar; capitalismul nu se mai poate mulțumi să câștige favoarea monarhului: el trebuie

să poată spune un cuvânt și în fabrica democratică de legi. Spre acest scop sunt atrase cele mai marcante personalități politice în consiliile de administrație: nu lipsesc de aici foștii prim miniștri și foștii miniștri cu largă suprafață, al căror cuvânt este ordin pentru o numeroasă galerie parlamentară. Aceștia sunt colaboratorii politici ai finanței: ei trebuie să obțină toate măsurile legale cerute de interesele capitaliste. Astfel parazitismul financiar, împotriva căruia se revoltă într'atât lumea noastră, nu e decât un fenomen de adaptare: el înfățișează forma, sub care capitalismul se adaptează la condițiile vieții democratice. Și credeți poate că numai burghezia național liberală—„pseudo-burghezia” noastră—a fost silită să recurgă la această avangardă politică? Faptul se petrece peste tot, nu numai la noi. Când uriașul trust american Standard Oil, s'a hotărât să facă o descălecare la Paris, spre a lupta împotriva formidabilului său concurent englez, pe cine credeți că a numit președintele consiliului de administrație? Pe nimenea altul decât renumitul diplomat Jules Cambon, care desigur avea tot atâta habar de tehnica industriei petrolului, ca oricare altul din muritorii de rând. Dar cel ce știe că astăzi soarta chestiunilor economiei petrolului se hotărăște în consilii de miniștri și conferințe diplomatice, acela înțelege, că colaborarea diplomatului francez la țelurile trustului american era o chestiune de viață.

În ceea ce privește economia noastră, ambele grupe burgheze—atât cel de obârșie străină, cât și cel național, care-și datorește existența politiceii de stat — se întrunesc în aceeași duioasă atenție și asiduă vânatoare de oameni politici. Binevoiti, de pildă, a deschide darea de samă a consiliului de administrație a Băncii Marmorosch Blank, care este

de origină evreo-magheară, reprezintă expansiunea capitalismului strein la noi, și de aceea s'a dezvoltat în afară de politica noastră de stat: ce descoperim aici? Cele mai democrate nume, cele mai luminate și civilizate fețe, care în viața publică pretind a lupta voinicos pentru „democrație țărănească“, ori „democrație pură“, ori „democrație fără rezerve“, ori mai știu eu ce fel de democrație verbală. Din cei șaisprezece membri ai consiliului, cel mult șase pot fi priviți ca oameni de specialitate; ceilalți sunt „trântori politici“ de toate culorile. Căci Banca simte nevoe de a avea o punte de unire cu toate guvernele posibile.

Inchipuiți-vă acum, că regimul democratic ar dispărea ca prin minune, și capitaliștii ar putea să-și facă iarăși interesele numai cu monarhul. Se înțelege atunci, că tot acest decor de oameni politici ar sbura de pe spatele capitalismului într'o clipă. Domnii democrați se scandalizează într'atât de parazitismul politic al capitalismului nostru; dacă ei însă, pe lângă ură, ar mai avea și puțină pricepere, nu ar trebui să osândească capitalismul, care nu e de loc de vină de ivirea acestui fenomen, ci ar trebui să blesteme democrația, care i-a dat naștere.

* * *

Se vede din cele zise, că burghezia română e tot atât de reală, ca oricare alta: ea răspunde unei nevoi istorice, și-și trage ființa din rădăcini istorice. De aceea scriitorii, care-și torturează creierul spre a descoperi mijlocul, prin care pretinsa noastră pseudo-burghezie s'ar putea preface într'o burghezie reală, ar trebui să deslege această problemă pe altă cale: să înlocuiască pseudocunoștințele lor în această materie cu cunoștinți reale.

Finanță și antisemitism

**Rolul evreilor în cadrul economiei în genere.
Rolul evreilor în economia română. Situația
actuală a evreilor români. Concluzii.**

Mișcările împotriva evreilor au adus iarăși, din nenorocire, chestiunea antisemitismului la ordinea zilei. În vreme ce pătura noastră luminată urmărește turburările cu îngrijorare, ca provocând vrăjmășie înăuntru și scăzându-ne prestigiul în afară, teoreticianul trebuie să privească ceva mai departe: el e ținut să descopere cauzele sociale ale acestui fenomen. Căci numai spirite puțin ruginite în cercetarea socială pot să-și închipue, că o manifestare atât de largă poate fi opera unui sau unor indivizi. Instigațiile unui mănunchiu de oameni pot găsi numai atunci un larg răsunet, când uneltirile lor au un substrat social adânc și prielnic. E vorba să punem aici în lumină acest substrat.

* * *

Spre a înțelege poziția evreilor într-o țară, nu e de ajuns a-i privi ca națiune, sau ca confesiune deosebită. Căci deși evreii alcătuiesc pretutindenea o confesiune deosebită, totuși ei nu sunt priviți la

fel în orice țară. Pe când în țările cu un capitalism înaintat deosebirea între ei și restul națiunii este aproape ștearsă, în țările agrare populația evreiască face obiectul unei uri obștești. Mai mult, chiar țările înaintate, în care capitalismul a nimicit deosebirea între evrei și populația de baștină, pe când se aflau încă în faza rurală agrară, prigoniau pe evrei cu aceiaș vrăjmășie, ca și regiunile agrare de astăzi. Anglia, de pildă, trece acum ca țara cea mai înaintată în economia capitalistă; acolo nu lipsesc oameni, care să-și arate pe față admirația lor față de națiunea evree, să declare chiar că ei ar dori să fie evrei. Totuși odinioară a izgonit și Anglia pe evrei de pe teritoriul ei, și când a făcut prima încercare de naturalizare, în sec. XXIII, poporul englez a răspuns cu un strigăt de groază. Trebuie să ne îndreptăm deci privirile în altă parte, spre a descoperi pricina acestei schimbări în atitudinea față de evrei dealungul vremurilor: anume, spre ținutul economic.

E stabilit că evreii sunt în societatea modernă o forță economică bine definită. Ei sunt mănuiitori ai capitalului, și se disting cu deosebire în forma sa primitivă și distructivă: în cămătărie. Constatăm această îndemânare capitalistă a evreilor ca fapt, fără a ne întreba dacă ea le stă în sânge, după cum crede Sombart, sau dacă e câștigată printr'o practică seculară, la care i a silit însăși excluderea lor din sânul societății, cum e mai probabil. E destul a stabili, că soarta evreilor apare în evoluția societăților moderne în strânsă legătură cu dezvoltarea capitalismului, în deosebi cu funcția socială a cămătăriei.

Evreii apar în Europa, ca forță economică, în deosebi după cruciade. Dezvoltarea comerțului între Orient și Occident, pe care au pricinuit-o aceste expediții

militare, a făcut să se simtă nevoia de bani, creând astfel terenul prielnic pentru înflorirea cămătăriei. Chiar în timpul cruciadelor cavalerii aveau nevoie de mari sume de bani, spre a se echipa pentru războiu, ceea ce reclama iarăș împrumuturi cu caracter de camătă. Cum religia interzicea creștinilor de a împrumuta cu dobândă, rolul de a împlini această funcție socială rămase exclusiv în sarcina evreilor. Astfel se înfiripă finanța evreească sub forma primitivă a cămătăriei. Situația evreilor în mijlocul societății de pe atunci trebuie înțeleasă din funcția acestei forme primitive a finanței lor.

Înainte de toate, religia creștină urmărea cămătăria cu o neînduplecată ură, ajungând chiar să refuze înmormântarea cămătarilor creștini. Pentru creștini deci cămătăria era o îndeletnicire blestemată, de aceea ei erau fără cruțare față de evrei, cari dedându-se la afaceri cămătărești, păreau a pângări cele sfinte. La acest motiv religios, se alătura încă unul economic mai serios. În societățile agrare primitive cămătăria are o funcție distructivă. Cum oamenii împrumută atunci pentru consumație, și în cele mai multe cazuri nu pot plăti banii împrumutați, ei sunt expropriați de pe bunurile lor. Astfel cămătarul are un rol distructiv și revoluționar: el prefăce averea imobiliară în capital lichid, și cu aceasta aruncă temeliile dezvoltării capitalismului.⁴ Se înțelege deci că oriunde se ivește evreul cămătar, el apare păturilor agrare ca o adevărată primejdie socială. Distrugând averile rurale, evreul pare a ruina însăși temeliile societății. De aici ura populației împotriva evreilor în țările în proces de trecere dela regimul rural agrar la cel capitalist. Între sec. XV-XVI această furie antisemită a dus la isgonirea evreilor în masă. Rând pe rând evreii sunt alungați din Spania, Portugalia, din

orașele italiene și germane dela sud. Însăși Anglia, atât de tolerantă acum față de evrei, i-a tratat la început în acelaș fel. Evreii au fost reprimiți în Anglia abea sub Cromwell. Antisemitismul e deci un fenomen general în societățile agrare în proces de disolvare. Atunci furia oamenilor împotriva forțelor sociale disolvante, se îndreaptă împotriva mănuiitorilor întâmplători ai acestor forțe: a evreilor.

Prigonirea evreilor încetează abea după deplina desvoltare a capitalismului. Atunci modernizarea creditului aduce dispariția camătăriei și face astfel nedăunător pe evreul cămătar: acesta e silit să se dedea altei ramuri de îndeletnicire. Și cum capitalismul are, în ultlma sa fază de evoluție, un caracter biurocratic, stând sub supremația băncilor, evreii dispar ca element primejdios de concurență. Căci în biurocrația economică ei nu sunt superiori celorlalte naționalități, am înclina chiar să-i credem inferiori. Astfel aceeaș evoluție capitalistă, care la începutul ei face pe evrei odioși, la sfârșit îi nivelează cu celelalte elemente sociale și înlătură pricinile de ciocnire. De atunci antisemitismul dispare ca manifestare socială.

* * *

În România evreii apar ca factor economic abea după ce țara noastră intră sub influența capitalismului apusean, adecă după tratatul dela Adrianopol (1829). Desvoltarea comerțului, prefăcând producția noastră în economie bănească, ne aduse în chip firesc și factorul specializat de veacuri în mănuierea banului: evreul. Astfel invazia mărfurilor în Principatele române aduse și o invazie a evreilor. Moldova fu cea dintâi și cea mai repede invadată, pentruca apoi curentul imigrației evree să pătrundă și

în Muntenia. Pricina e că Moldova, stând în mai strânsă legătură cu Apusul prin portul Galați, fu mai ușor cotropită de mărfurile streine; economia ei luă mai repede caracterul bănesc, oferind astfel evreilor un teren mai prielnic pentru îndeletnicirea lor tradițională.

Evreii veniau la noi, ca și mărfurile apusene, în calitate de reprezentanți ai capitalismului internațional. Ei nu aveau bani proprii, ci îi obțineau prin relațiile lor cu străinătatea. De aceea beneficiile lor se strecurau, în cea mai mare parte, peste hotare. Îndeletnicirea de seamă, prin care evreii au tras cea mai adâncă și cea mai spornică brazdă în economia română, e cămătăria. Cum pe atunci nu exista — din fericire — o țărănime neatârnată, care ar fi fost expusă fără leac operațiile cămătărești ale evreilor, aceștia se năpustiră cu toată puterea asupra singurii clase de proprietari rurali de pe atunci: a boierilor. Rezultatul se știe: în mai puțin de treizeci de ani boerimea fu desființată ca clasă. Moșiile boerești fură ipotecate la cămătării evrei, și apoi vândute. În deosebi în Moldova acest proces de lichidare a averilor fonciare decurse în mod vertiginos. Un venerabil bătrân, al cărui tată a fost căimăcan al Moldovei și stăpânia peste optzeci de sate, dar care spre sfârșitul zilelor era destul de fericit, dacă-și putea duce zilele cu un post de scriitor într'un Minister, declara odată: „pe noi evreii ne-au mâncat”. Când fapta dela 1864 aducea decapitarea politică a boerimii române, aceasta suferise de mai înainte o decapitare economică: cea dintâi venea ca o simplă sancțiune a celei din urmă.

Se înțelege că pătura noastră rurală, ruinată în acest mod de evrei, trebuia să pornească împotriva lor o vie agitație. Aceasta au făcut-o elementele noastre rurale în chipul cel mai lesnicios: pe cale

culturală. Am arătat deseori, că întreaga noastră cultură din a doua jumătate a secolului XIX este expresia unei mentalități agrare reacționare, și e îndreptată împotriva capitalismului. Dar cum aceste elemente rurale, care au dăruit României o cultură, erau ostile evreilor, se înțelege că și cultura produsă de ele trebuia să poarte același caracter evreofob. Și în adevăr, toate curentele noastre culturale vibrează în deosebite grade de antisemitism. În junism această notă încă nu pătrunde deabinelea, naționalismul însă e atât de ostil evreilor, încât el a putut fi confundat deadreptul cu antisemitismul; poporanismul, la rândul său, suferă de aceeași fobie față de evrei, pe care îi socoate primejdioși pentru țărănime; în sfârșit socialismul român — altă haină pentru mentalitatea rurală reacționară — deși se pretinde internaționalist, a dat în fapt destule dovezi că acest internaționalism e un învățământ mort, memorizat în chip stângaciu din literatura străină.

Așa dar întreaga cultură, în care se face educația tinerimei române, respiră ura elementelor agrare împotriva evreilor. Nu poate fi deci de mirare că toate turburările noastre antisemite, cele recente ca și cele mai vechi, au fost făcute de liceeni și de studenți; e rezultatul hranei sufletești, pe care aceștia o primesc. De aceea are puțin rost, de a lua măsuri oficiale împotriva unor asemenea turburări. Pentru ca ele să dispară în chip definitiv, ar trebui să fie desființată însăși cauza lor: cultura ce le alimentează. Dar o cultură nu poate fi desființată din ordin; pentru aceasta trebuie munca uneia sau a mai multor generații.

O altă cauză veni în cursul evoluției noastre economice să pună pe evrei în conflict și cu pătura orășenească. După un timp de evoluție capi-

talistă a trebuit să se înceapă și la noi, ca în oricare altă țară, lupta pentru modernizarea economiei române și distrugerea cămătăriei. Această luptă nu putea fi dusă decât prin înființarea de bănci românești, care trebuiau să aibă rolul de a introduce relații normale de credit. Cel întâi care a simțit această nevoie, și a pornit această luptă, a fost partidul național-liberal. Se înțelege că evreii nu puteau vedea dela început cu ochi buni asemenea acțiune de modernizare a economiei noastre, care avea să surpe terenul pentru împrumuturile de uzură. Astfel, când Ioan Brătianu făcu prima încercare de întemeiere a unei Bănci Naționale, o vie agitație izbucni între bancherii bucureșteni. Eirecurseră la toate mijloacele, pe care le poate pune în mișcare stăpânirea banului, câștigară chiar colegi de-ai lui Brătianu, pe care-i convinseră că acesta urmărește o afacere personală, și astfel planul său căzu. În acest conflict între tendința financiară liberală și finanța evreească, se ciocneau de fapt două direcții economice diametral opuse: liberalii reprezentau nevoia de a întemeia un capitalism național, și a emancipa astfel țara noastră de sub stăpânirea capitalismului strein; evreii reprezentau însă tocmai expansiunea acestui capitalism la noi, și apărau formele sale inferioare de exploatare. Dar tendința partidului național-liberal învinse.

În anul 1881 luă ființă Banca Națională a României, cel mai mare eveniment în dezvoltarea economiei noastre moderne. Ea puse ordine în haosul monetar, introduse circulația fiduciară, și dădu un uriaș imbold dezvoltării băncilor române. De atunci evreii nu avură de făcut altceva, decât să se adapteze noilor condiții economice. Și în adevăr, de la 1900 ei începură să întemeieze societăți bancare anonime după modelul celor liberale. Astfel,

pe când la începutul capitalismului român evreii apar ca pionieri, acum ei stau în dependența finanței naționale, de la care primesc imbolduri, și pe care o iau ca model. Dar opunerea lor la întemeierea unui capital național n'a rămas fără urmări sociale. În prezent, finanța evreească apare ca un grup limpede deosebit, dacă nu chiar dușman, față de finanța națională: între ambele grupe există o hotărâtă linie de demarcație. Evreii s'au înstreinat de burghezia română națională.

* * *

Așa dar evreii români, prin funcția lor în economia noastră, și-au ridicat pe rând împotriva: *a)* pătura noastră rurală, *b)* cultura română, și cu ea întreaga intelectualitate, în deosebi cea tânără, și *c)* fracțiunea națională a burgheziei noastre. Care e, în prezent, situația evreilor români? Aceasta înseamnă: care e, în prezent, rolul evreilor ca factor economic în cadrul economiei române?

Pentru a înțelege această chestiune, trebuie să privim rolul economic al evreilor din două puncte de vedere: *a)* față de finanța română națională, și *b)* față de pătura rurală, reprezentată în prezent numai prin țărănime.

În ceea ce privește primul punct, se ridică dela început întrebarea: mai putem împărți astăzi finanța română într-o fracțiune națională și una evreească? Nu există oare o singură finanță românească, oricare ar fi deținătorii ei? Spre acest scop, trebuie să amintim că la început evreii reprezintă în economia noastră capitalistă tendința de expansiune și cotropire a capitalismului strein la noi. E drept că de atunci au fost siliți să intre într'un îndoit proces, de modernizare, și naționalizare a capitalismului

mănuit de ei. Dar pe când primul proces a fost îndeplinit cu succes, al doilea n'a fost dus până la capăt: capitalul evreu nu e încă deplin naționalizat, el are și în prezent însemnate participări de capital strein. De aceea finanța evreească alcătuește un mijloc de amestec și control al capitalismului strein în economia noastră, și e tot odată pârghia, care aruncă peste hotare o însemnată cantitate din sudoarea capitalizată a muncitorului român. Din această pricină ea se deosebește în mod limpede de finanța națională, și pricinile de conflict între aceste două grupe rămân încă în ființă.

În ceea ce privește raporturile evreilor față de pătura rurală, întrebarea este: poate fi privită, în prezent, încetățenirea evreilor ca o primejdie pentru neatarnarea proprietății țărănești? Este evident că sunt faze de evoluție socială, când încetățenirea evreilor alcătuește o primejdie, și anume în societățile, ce au încă un caracter agrar înapoiat. Căci atunci creditul național nefiind desvoltat, încetățenirea evreilor deschide largi porțile cămătăriei la sate, și ruinează întreaga pătură rurală. De aceea nu numai la noi ideea încetățenirii a provocat, în 1878, „un strigăt de groază”, cum cetim în memoriile regelui Carol; dar și în Anglia a răsunat acelaș strigăt, când s'a emis la 1753 ideea naturalizării evreilor. Și în adevăr, încetățenirea evreilor români la 1878, când nu aveam nici urme de capital național, când evreii erau încă simpli agenți ai capitalului strein, ar fi adus o cotropire economică a pământului român, pe lângă care o cucerire cu armele înseamnă puțin.

Dar în prezent această primejdie ni se pare înăturată. Creditul român e destul de organizat la sate, pentru a pune țăranimea la adăpostul cămătăriei. De fapt, dacă țăranul nostru a avut să su-

fere de plaga cămătarilor, nu evreii sunt cei ce au făcut-o, ci însăși proprietarii români. Ni se pare deci exclusă orice pricină de ostilitate între evrei și pătura rurală.

Rămân deci două pricini de agitație antisemită în societatea română actuală: *a)* caracterul încă exotic al finanței evreești, care va expune pe evrei la atacuri neconținute, și îndreptățite, din partea burgheziei naționale, și *b)* caracterul antisemit al culturii române, care înstrăinează intelectualitatea noastră față de evrei. Atât cât acești doi factori vor rămânea în ființă, cel din urmă va provoca mereu frământări antisemite în sânul tinerimii culte române, iar cel dintâi va face ca pătura conducătoare să poată fi mereu învinovățită de complicitate pasivă.

* * *

Se vede dar bine, că antisemitismul e un fenomen social cu rădăcini adânci în organismul nostru obștesc. Neîndoelnic că manifestările noastre antisemite sunt o trăsătură orientală, care ne pun într-o lumină urâtă față de societățile apusene. Căci acestea par a'și fi uitat trecutul, deaceia nu-și mai amintesc că atunci, când erau în faza noastră de evoluție socială, se purtau cu evreii la fel. Dar pentru a face ca aceste manifestări să dispară, ar fi netemeinic de a se mărgini la reclamarea de măsuri împotriva unor așa ziși agitatori, care sunt înfățișați astfel ca făptașii unui atât de larg fenomen social: trebuie să se atace însăși rădăcinile sociale ale fenomenului, și atunci acesta va dispărea dela sine. Pentru a înlătura întâia cauză, evreii trebuie să activeze și să desăvârșească procesul de naționalizare al capitalului lor. Dela 1880 economia română se mișcă cu stăruință într-o direcție hotărâtă:

acea a emancipării de sub tutela capitalismului strein, prin întemeierea unui capitalism național. Evreii au fost la început împotriva acestei direcții și nu s'au adaptat la ea de cât cu încetul și cu oarecare greutate. De aceia pionierii liberalismului român, cari la 1848, într'un spirit de larg umanitarism, chemau toate națiunile, inclusiv pe evrei, la „ospățul cel mare“, când au început opera naționalizării capitalului, au întâlnit în calea lor tocmai pe evrei. Ei i-au simțit ca dușmani ai unei opere, dela care atârână soarta țării noastre între națiunile civilizate, și au luat față de ei o atitudine ostilă. Astăzi însă, când direcția naționalizării capitalului a triumfat, nu mai rămâne evreilor decât să o urmeze până la capăt, și să se silească a lucra numai cu capital românesc. Altfel ei vor fi încă simțiți ca o plantă exotică în organismul nostru social, și vor provoca sentimente de ostilitate.

În vreme ce însă avem temei să credem, că procesul de naționalizare a capitalului evreu e o chestiune de scurt timp, înlăturarea cauzei a doua — cea mai de seamă — anume a culturii noastre reacționare, în care se face educația tinerimei, cere dimpotrivă vreme și muncă multă. Căci o revoluție culturală presupune o revoluție sufletească, și aceasta — am dovedit pe larg în altă parte — rămâne să se îndeplinească de acum înainte.

Cultura română de astăzi e singura rămășiță medievală, care trăește neatinsă în societatea noastră. Ea e îndreptată împotriva burgheziei noastre actuale — a capitalismului — și cum deținătorii acestuia sunt liberalii și evreii, cele două pătri de samă ale burgheziei române, cultura română e deopotrivă antiliberală și antisemită. De aceia, când se va pricepe nevoia de a deschide lupta împotriva acestei culturi, nu e exclus a vedea iarăși pe liberali

umăr la umăr cu evreii, așa cum au lucrat la începutul procesului de revoluționare economică a României. Finanța liberală și evreească au avut un dușman comun de învins : agrarianismul român. Ele l-au învins pe cale economică, nu însă pe cale sufletească, culturală. Economia românilor le este azi prielnică, sufletul lor le-a rămas însă dușman. Ei aici nevoe de o nouă luptă, pentru o nouă revoluție.

Stă în firea omului, de a căuta pentru tot ceea ce nu-i convine un autor, asupra căruia să poată arunca răspunderea. Tot astfel este și cu așa zișii atâțători ai mișcării antisemite. În realitate numai munca serioasă poate înlătura definitiv acest neajuns. Și ne-am încercat a arăta în ce direcție trebuie îndreptată această muncă.

PLUTOCRAȚIA

Ce este regimul „oamenilor noi“?

Dela începuturile desvoltării societăților, axa vieții sociale se învâрте mereu între aceste două extreme: regim agrar, întemeiat pe stăpânirea pământului, și regim capitalist, întemeiat pe stăpânirea banului; în cel dintâi clasa conducătoare este alcătuită din nobilimea rurală, stăpânitoarea marilor moșii, în cel din urmă acest rol revine burgheziei orășenești, stăpânitoarea marilor capitaluri: „plutocrației“. Se înțelege că cel mai vechiu este regimul nobilimii rurale. Regimul plutocratic—acel al „oamenilor noi“, stăpânitori de capitaluri bănești — se naște târziu, dizolvă cu încetul pe cel vechiu, și-i ia locul. Prin ce se caracterizează unul și altul din aceste două regimuri sociale?

În orânduirea socială, a cărei temelie este stăpânirea de pământ, viața obștească se îndrumează după datinele apucate din moși și strămoși; ea întărește cu autoritate pe cei de sus, și cere supunere celor de jos. Lucrul e firesc; căci aici nervul vieții sociale — pământul — nu se câștigă prin merit și muncă, ci este moștenit dela părinți, potrivit cu legile tradiționale. Aceasta dă întregii vieți a societății o formă rutinară, osificată, prinsă statornic în datini, refrac-

tară la orice schimbare: e regimul aristocratic sau despotic, a cărui bază socială a fost mereu stăpânirea pământului de o mână de privilegiați.

Însușirile clasei stăpânitoare, care conduce o atare societate, trebuie înțelese din acest fel de viață socială. Înainte de toate, aici fiecare mare stăpânitor de pământ — fiecare aristocrat — privește în urma sa la o întreagă serie de strămoși nobili, de la care a moștenit pământul și privilegiile legate de dânsul. Nobilul se știe deci de un sânge deosebit de acel al marei masse muncitoare, ceia ce-i dă însușirea sa predominantă: mândria.

Dar pământul trebuie să fie apărat în orice moment de primejdia unei cîtopiri din afară; de aceea nobilii, prin însăși interesele lor sociale, sunt siliți să se specializeze în meseria armelor. Astfel ia ființă a doua lor însușire caracteristică: vitejia, cavalerismul. Nobilul desprețuește munca câmpului, pe care o fac cei fără rang de naștere; el nu îndeplinește decât munca războiului, unde apare înarmat bine, și călare, alcătuind pârghia hotărâtoare în câștigarea victoriei. În timpul aristocrației, războiul e mai mult o serie de lupte izolate între nobili; massa soldaților, alcătuită din oameni așezați pe pământul lor, e de obicei o suită pasivă. Nobilul, cum e și drept, își apără singur, cu sângele său propriu, pământul strămoșesc. Dacă se mai adaogă la acestea, că situația socială a nobilimii o pune la adăpost de grijile mărunte și micile mizerii ale vieții, se poate bine pricepe, de ce însușirile nobililor se altoesc pe o mentalitate rigidă, ce nu cunoaște cotituri și compromisuri, ci merge deadreptul la țintă, așa cum o luminează ideile de drept, de cinste, de virtute și de îndatoririle impuse rangului. Din sânul nobilimii ies „oamenii de bronz“, acele temperamente neînduplecate, ce fac admirația tuturor timpurilor; din mijlocul

acestor agrarieni s'a ridicat aceea strălucită figură, care e întruparea tipică a agrarianului mândru de nașterea și de virtuțile sale, și impune respect sub numele de „Aristide cel drept“.

Se înțelege că față de aceste părți luminoase, care o fac simpatică — mai ales în romane și în drame — nobilimea agrară are și păcatele ei, între care cel mai mare este abuzul de o putere, pe care n'o țăr-murește adesa, decât doar bunul plac al celui ce o exercită.

Față de acești oameni vechi, stâlpi ai unor tradiții seculare, cine sunt oamenii noi, care este origina lor și ordinea socială, pe care ei o întemeiază?

La început, oamenii noi sunt peste tot streini de societatea, în care trăesc. Din această pricină ei sunt înlăturați dela stăpânirea pământului, și nu au ca mijloc de viață decât negoțul, meseriile și afacerile bancare. După o muncă împerecheată cu o egală doză de abilitate, ei isbutesc să adune mari sume de bani, și pe această cale dobândesc o influență socială egală cu aceia a nobililor, stăpânitori de pământ. Astfel se naște „plutocrația“, adică puterea averii bănești: este stăpânirea socială a „oamenilor noi“, de curând ridicați din straturile de jos, în opunere cu aceea a nobililor de rang vechiu.

Insușirea esențială a omului nou este energia și lipsa de scrupule. Omul nou nu a moștenit nimic: el trebuie să-și creeze averea sa prin muncă. Dar se înțelege că nu printr'o muncă cinstită, căci cu cinstea nu s'a câștigat nici odată multe parale. Marile averi, a observat-o chiar Wundt undeva, nu se pot dobândi pe căile bătute ale moralei. De aceia omul nou, acela care din nimic adună o imensă avere, este totdeauna din tagma aceloră, care de Dumnezeu nu se tem, și de oameni nu se rușinează. Prin origina lor, cel

mai adesea streină, prin proveniența lor plebee, dar mai ales prin viața lor fără orice scrupule, oamenii noi au de suferit totdeauna disprețul societății. Poetii îi batjocuresc, moraliștii îi înfierează, nobilii îi desprețuesc; totuși întreaga societate este silită să se plece în fața sacilor lor de bani, fără care ea nu poate trăi. Și oamenii noi se răzbună de disprețul general, de care se știu încunjurați, făcând să se simtă încă mai brutal forța covârșitoare a piedestalului puterii lor: a banului. Aristofan se plânge că *Plutus* e orb; de aceea el fuge de cei cinstiți și se duce numai la oamenii lipsiți de pietate; el speră că va veni vremea, când *Plutus* va face ochi, și-și va alege favoriții. Speranța marelui poet a fost însă zadarnică. După plutocratul grec, de obicei un slav liberat, îmbogățit prin tranzacții puțin onorabile, a venit plutocratul roman, traficantul nevoilor oștirii și spoliatorul brutal al provinciilor cucerite; apoi plutocratul modern, banditul din colonii și vânătorul scelerat de sclavi negri. *Plutus* a rămas mereu, așa cum l'a înfățișat Aristofan: orb.

Se înțelege că pentru tot ceea ce seamănă a virtute, oamenii noi nu pot avea decât surâsuri de superioară milă. Un reprezentant genial al spiritului și intereselor oamenilor noi din vechea Grece, pe care istoria l-a trecut la nemurire ca învingător al colosului persan, a găsit pentru această atitudine una din acele caracterizări de sculptor spirit, cum numai geniul grec era destoinic. Plutarh povestește că Temistocle — căci de acesta este vorba — auzind că adversarul său, agrarianul Aristide, a încheiat o gestiune financiară în mod neobișnuit de cinstit, biruitorul sărbătorit al perșilor a exclamat cu dispreț: „aceasta este virtutea unui sac!“ A da, virtutea unui sac — *aretè thylakos*: aceea de a da înapoi tot ceea ce a primit. Temistocle avea deplină dreptate

de a face glume pe sama unei asemenea virtuți. Căci oamenii noi pot avea multe daruri, de sigur însă ei sunt departe de a străluci prin nobila virtute a sacului.

Intemeiați pe magica putere a banului, oamenii noi încep procesul de dezorganizare și dizolvare a vechilor societăți agrare. Ei corup pe înalții demnitari ai statului, înduplecându-i să le sprijine, pe alătura de căile legii, întreprinderile lor mercantile; ei ispitesc la risipă nesăbuită pe nobilii stăpânitori de moșii, făcându-i să se încarce de datorii, și în cele din urmă să-și piardă pământurile. În locul acestei ordine aristocratice, pe care oamenii noi o prăbușesc, fiindcă în sistemul ei de privilegii nu e loc pentru dâșii, ei întemeiază o nouă ordine, așa cum cere interesul lor: o ordine, în care nimenea nu mai e judecat după naștere, ci după merit, a cărei expresie — se înțelege — este averea; în care toți sunt deopotrivă, fie ei străini, fie de-ai pământului; în care cel energetic și fără scrupule se ridică fără nici o piedică legală la vârful piramidei sociale, iar cel cu prejudecăți de sânge sau scrupule de morală este dat la o parte, ca o piesă de antichitate. Aceasta este democrația; numele ei, de „putere a poporului“, are cel mult un senz ironic. Sub paravanul domniei poporului, în democrație a domnit mereu banul, care a avut oricând mijloace să-și atragă favoarea poporului. Democrația este regimul oamenilor noi.

Am arătat altădată, că trecerea dela vechiul regim al aristocrației agrare la regimul plutocratic al oamenilor noi, a fost simțită totdeauna ca o epocă de decadentă, un indiciu de prăbușire sigură a societății. Neîndoelnic că lumea avea bune temeuri pentru o asemenea credință. Regimul plutocratic împarte lumea într'o massă de săraci și într'un

mănunchiu de bogați, și insultă suferințele celor mulți prin priverile orgiilor și desfrâului celor puțini. În deosebi, impresia de decadentă o fac societățile, în care se risipește mult și se muncește puțin, și în care cei ce risipesc nu sunt acei ce muncesc din greu. Astfel se întâmplă, ce-i drept, la începuturile plutocrației, când averile se strâng repede, mai mult prin lovituri îndrăznețe și dibace, decât printr'o muncă grea și stăruitoare. De altfel e fapt istoric, că plutocrația antică a pricinuit prăbușirea lumii greco-romane, încât impresia de decadentă, cel puțin pentru cugetătorii vechi, era pe deplin întemeiată.

Care a fost însă soarta plutocrației moderne, a cărei averi nu s'au strâns prin mijloace mai curate? Acestei plutocrații i-a fost hărăzit, de a trece dela acțiunea disolvată și distructivă, la o activitate constructivă; ea a pus bazele producției industriale în stil mare, și prin aceasta a fost obligată a-și însuși o morală de strașnică austeritate, care este pentru ea, în noua fază, o condiție de viață. Plutocratul din țările industriale nu mai e un libertin îmbogățit peste noapte, ci un om ce duce o viață de muncă sistematică, rațională, sobră, cumpătată; care adesea taie din cheltuelile sale, pentru ca să poată merge întreprinderea. Acest plutocrat este o unealtă a unei fatalități sociale; el aruncă prin activitatea sa bazele unui ordine sociale, în care buna stare nu va mai fi privilegiul unui mănunchiu de sus puși, ci al întregii masse muncitoare.

Nu vroim, de altfel, să trecem cu vederea, că în orice timp plutocrația, oricât de odioasă a fost ea la început — și pe dreptul odioasă — a avut totuși și un rol civilizator. Din capitalurile adunate de ea s'a putut naște întreaga artă, știință și filosofie, pe care o avem. E drept că o cultură, la a cărei temelie stau capitaluri de origine atât de sombră,

dela a căror împărtășire este exclusă imensa majoritate a omenirii, e de natură a ne face sceptici. Pare că am fi mai curând ispitiți să blestemăm o asemenea cultură, născută cu prețul atâtor păcate față de demnitatea omenească. Și desigur că am face-o, dacă însuși rolul constructiv al plutocrației, în ultima ei fază, nu ne-ar da cheazășia, că odată cu împrăștierea bunei stări în masele populare, va înceta și cultura de a fi un simplu lux pentru o restrânsă elită socială, spre a deveni ceea ce are menirea să fie: hrana de toate zilele pentru straturile largi ale omenirii. De sigur că acest sfârșit este încă târziu, de tot târziu. Dar este destul a constata, că ne îndrumăm în această direcție.

Plutocrația română: origina și dezvoltarea regimului „oamenilor noi” în România

În România procesul de înfiripare a unei păтури sociale de „oameni noi” începe târziu, abea după intrarea Principatelor române în legături comerciale cu burghezia apusană (1829). Până atunci vechea noastră aristocrație rurală continuă a fi pârghia hotărâtoare în orânduirea vieții sociale.

Despre această nobilime română, care și-a îngădit situația socială — cum se întâmplă peste tot în regimul agrar — în largi privilegii, nu se poate vorbi cu aceleași elogii, ca despre aristocrația altor țări, nici nu se poate aminti peirea ei cu aceiaș părere de rău, cu care de pildă Tocqueville deplânge peirea nobilimii franceze. Vechea noastră boerime mare încetase de mult de a mai fi curat românească. De aceea ea nu avea mândria și patriotismul fanatic al pământeanului, care se simte legat de moșia sa printr'un sentiment ereditar, aproape mistic. Nici

despre vitejia și cavalerismul acestei boerimi nu se poate spune mare lucru. Ea era o clasă intrigantă—cea mai intrigantă de sub bolta cerului, zice Kiseleff—și gata să îngenunche înaintea oricărui strein, care ar fi fost în măsură să-i apere privilegiile. La aceasta, desigur, n'a contribuit puțin și faptul, că în vinele ei curgea sânge greco-bizantin și că sufletul ei întrunea deseori trăsăturile inconștiente ale parvenitului de dată nu prea veche.

Dela sfârșitul deceniului al treilea al veacului din urmă, Principatele intră în sfera de influență a capitalismului apusan, care le atrage în vârtejul vieții comerciale, și astfel încep să foiască și pe locurile noastre oamenii noi. Pe două căi se alcătuește această nouă pătură socială, menită a moșteni rolul marilor boeri. În primul loc, oamenii noi se îndeletnicesc cu comerțul și cu modeste întreprinderi bancare. Aceștia sunt, la noi ca peste tot, streini, în deosebi evrei veniți din Polonia și din Ungaria. Numărul lor crește dela 1830 văzând cu ochii, ceea ce indică că găseau la noi un teren prielnic pentru bune afaceri.

Dar adevărata pepinieră de oameni noi, băstinași, este biurocrația. Deși se crede că românul este din fire biurocrat și că funcționarismul îi stă în sânge, totuși e vrednic de luat aminte, că înainte de anul 1829 Principatele române nu au avut o biurocrație. În adevăr, abia după ce capitalismul apusan a dat naștere în Principate unei vieți comerciale, creând astfel izvoare de venituri publice și prin aceasta o avuție publică, s'a ivit și nevoia creării unei biurocrații, care să mânuiască această avere. Mai mult: crearea unui asemenea aparat de funcționari cerea oarecare pregătire, cel puțin în noțiunile elementare ale scrisului, cetitului și calculului; aceasta impunea organizarea unui învățământ public, isvorât pentru întâia oară din nevoile vieții de stat și

îndrumat de autoritatea la stat. Calea la slujbe trebuia să fie deschisă în mod firesc de învățătura de carte, și aceasta creia ea însăși un nou organism biurocratic.

Se înțelege că nu marii boeri erau aceia, care se îndesau la învățătura de carte și de aici la slujbe nou create, spre a îngroșa rândurile tinerii, dar viguroasei noastre biurocrații. Nici știința de carte, nici munca în biurou nu era afacerea aristocraților. La acestea jinduiau oamenii de jos, energici, îndemâ-nateci, lipsiți de scrupule și mânați de dorul de a-și face cu orice preț o situație socială mai bună. Ce-i drept, pentru a-și deschide ușile biurocrației, nu ajungea numai știința de carte, ci mai trebuia și un titlu de mică boerie, pe care însă îl dobândia cu ușurință orice devotat om de casă.

* * *

Noua pătură socială biurocratică, alcătuită din elemente cu însușirile dubioase, care disting pretutindeni pe omul nou, devenise pela 1848 o forță de samă. Alături de ea stătea cealaltă grupă de oameni noi, alcătuită de elementele streine ce mânuiau afacerile bănești. Ambele aceste pături de oameni noi erau legate printr'o strânsă comunitate de interese; și una și alta avea de suferit de pe urma privilegiilor boerimii, care le împiedica libera mișcare și libera ascensiune; și una și alta lucra la dărâmarea aceluia odios regim, năzuind a-l înlocui printr'un regim de egalitate pentru toată lumea, care să lase căile deschise oamenilor energici.

Oamenii noi de obârșie streină, negustori și bancheri, lucrau la dărâmarea regimului boeresc pe cale socială; ei asaltau marile proprietăți, le ruinau sub povara datoriilor, cu care se pricepeau de minune să

le împovăreze, și scoteau din lichidarea lor sumele bănești, care trebuiau să fie pedestalul noului regim democratic și plutocratic.

Oamenii noi de baștină, strânși în gruparea politică liberală, lucrau la pregătirea și înfăptuirea revoluției politice; ei se sforțau să înlăture vechea constituție de privilegii, înlocuind-o cu o constituție egalitară democratică, așa cum cereau nesfârșitele lor apetituri de grabnică parvenire. Un prim asalt al regimului în vigoare, la 1848, de către elementele liberale — oamenii noi de baștină — a dat în mod jalnic greș. Ei chemaseră atunci în ajutor, într'un spirit de larg umanitarism și cosmopolitism, pe toți oamenii noi de obârșie streină: „Greci, Sârbi, Bulgari, Germani, Armeni, Israeliti“. În schimbul sprijinului pentru dărâmarea regimului boeresc, ei ofereau acestor exotici tovarăși de interese un colț la „ospățul de frăție“, la „masa cea de obște“: un loc comod în noul stat egalitar, ce erau pe cale să întemeieze.

Lovitura, pe care oamenii noi nu au putut-o da vechei boerimi agrare în anul 1848, a isbutit în anul 1864, iar prin constituția din 1866 noul regim ia o încheere provizorie. După aceasta oamenii noi s'au așezat, ce-i drept, la „ospățul cel mare“, profesând suveranul dispreț al oricărui om nou pentru „virtutea sacului“. La acest ospăț ei benchetuesc și astăzi, dar — singuri: umanitarismul lor față de tovarășii exotici de luptă revoluționară a dispărut, *et pour cause*.

În adevăr, după ce oamenii noi băstinași au isbutit să capete neatârnamarea statului democratic, creat de ei și pentru ei, acești candidați la ospățul bugetar au îndeplinit o radicală schimbare de front. Sătui de a mai ocroti prin politica de stat afacerile unor streini, pripășiți pe locurile noastre, ei au înțeles că e mult

mai „rentabil“, de a întrebuița politica oficială pentru întemeierea de afaceri proprii. Astfel din tovarăși umanitari și cosmopoliți ai oamenilor noui exotici, oamenii noui de baștină s’au prefăcut în cei mai neînduplecați și mai șovini prigonitori ai acestora. Ei asmută țara împotriva oamenilor de afaceri streini, înfățișându-i ca primejdioși intereselor de stat și cearcă să convingă pe conaționali lor — de altfel fără mare succes până acum — că ei lucrează la clădirea unui „capitalism național“, a cărui interese coincid cu interesele superioare ale statului. Primul pas făcut în această direcție este întemeierea Băncii Naționale, în anul 1881, un așezământ, a cărui importanță economică nu noi o vom pune la îndoială. Dar sub raportul prefacerilor sociale, întemeierea acestei instituții bancare înseamnă data, când oamenii noui băstinași încetează de a mai alcătui o simplă biurocrație politică, spre a deveni o plutocrație bancară. E cea mai însemnată cotitură în prefacerile regimului oamenilor noui din România. De atunci purcede era plutocrației, în care ne aflăm astăzi.

* * *

Trebuia încă oamenilor noui, care erau pe cale de a pune temelia unei plutocrații române naționale, și un prilej, pentru a-și putea înfăptui repede și în proporții largi acest plan. Atare binevenit prilej fu războiul nostru de întregire a neamului.

Pentru generația noastră, martoră proprie a urmărilor sociale ale marelui războiu, nu mai e nevoie de vorbă multă, spre a dovedi că războiul este un uriaș generator de oameni noui. Așa a fost oricând și oriunde în cursul istoriei, și așa s’a întâmplat și la noi. Războaiele îndelungate prăbușesc la fundul societăți vechile familii înstărite, și ridică deasupra oamenii noui, îndemânatici și fără multe scrupule morale.

În România atmosfera turbure a războiului, concentrarea unor imense servicii în mânele statului, pe de altă parte lipsa unui control serios, a dat un grandios prilej oamenilor noi de a-și exhiba în mod superb tot infinitul lor dispreț pentru „virtutea sa-cului”. Loviturile repezi, îndrăsnețe și dibace răsărian, cu o putere de miraculoasă contagiune, în toate păr-țile; oamenii noi se culcau seara săraci lipiți, spre a se trezi a doua zi milionari. Părea că spiritul marelui pro-motor al plutocrației române se arătase undeva, în înăl-țimile văduhului, strigând încă odată spre cele patru colțuri ale României Mari: „Îmbogățiți-vă, băeți!”. Da, toți oamenii fără scrupule simțeau, că acesta este momentul loviturii și că dacă-l vor lăsa să treacă, nu se vor mai întâlni cu el a doua oară. Astfel lumea noastră cinstită fu martură stupefiată a unei concurențe, de un cinism nepilduit, în goana de îmbogățire în dauna statului. Am evaluat noi înșine, și se înțelege cu multă bunăvoință în lipsă de date, suma fraudelor de dură război la cel puțin zece miliarde; din aceștia, șapte miliarde au curs deadreptul în cassele de fier ale băncilor. Ce bogată prăsilă de plutocrați născuți peste noapte, și ce înfă-țșare nouă trebuia să ia viața noastră socială în urma acestei prefaceri!

Dar oamenii noi nu se opriră aici. Cu spiritul aventuros și riscant al oricărui om nou, obișnuit să câștige sau să piardă totul cu o singură lovitură, ei porniră un asalt de înfeodare a întregii noastre vieți economice. Astfel lumea noastră avu iarăș, după război, prilejul de a privi la desfășurarea unei epidemii economice stranii: înfrigurata întrecere a băncilor de a-și plasa capitalul în întreprinderi indus-triale. Asemenea cu broasca din fabulă, care se umflă spre a deveni nu știu ce mare animal, băncile noastre se umflau, spre a înghiți întreaga noastră mișcare eco-

nomică. Din capitalul lor, atât de repede și atât de misterios adunat, într-o epocă de complectă stagnare economică, două miliarde curseră într'un scurt interval în plasamente industriale. Dar după vreo doi ani de asemenea epidemie, caselle băncilor începură tot mai mult să sece, iar capitalul plasat în industrie nu aducea deocamdată nici plusvaloarea în măsură a umplea golul. De aici grăzava criză financiară, în care ne sbatem azi și care pare a lăsa să se întrevadă spectrul crahului: ea are la origină nesăturata poftă a oamenilor noi de a acapara totul în această țară.

Nu știm care va fi desnodământul acestei crize; dar fără a fi profeț, am risca a prooroci că ea va întări încă mai mult plutocrația națională, ori mai bine național-liberală. Căci ea va da acestei plutocrații minunatul prilej, de a lăsa să se ruineze întreprinderile adverse, salvând ale sale proprii cu ajutorul politice de stat, pe care ea singură e stăpână.

Paralel cu vertiginoasa acumulare de capitaluri, rășboiul aducea întărirea plutocrației pe altă cale, anume el ruina cu desăvârșire marca proprietate rurală și cu ea clasa marilor proprietari. E drept că rolul acestei clase fusese de mult redus și înainte de rășboiu, prin împroprietăririle făcute în dauna averii ei. Totuși rămăsese încă 3.816.000 de hectare în stăpânirea numai a 4.200 mari proprietari, în vreme ce un milion de țărani capi de familie stăpâneau mai puțin (3.159.000 ha.), iar proprietatea mijlocie nu mai juca un rol vrednic de luat în samă. După rășboiu însă marea proprietate fu complect ruinată: ea trebui să treacă peste două milioane de hectare în stăpânirea clasei țărănești. Astfel clasa marilor proprietari dispăru din arena vieții sociale, lăsând în locul ei, singură stăpâni-

toare, atotputernica plutocrație. Aceasta o știe oricine instinctiv, fără orice cultură sociologică. Căci pe când înainte de război plutocrații noștri erau cu totul ignorați, astăzi puțini sunt încă naivii, care nu-și pot da seamă, că stăpânitorii reali în această țară sunt regii plutocrației române de proaspătă dată.

Acest tablou al dezvoltării regimului oamenilor noi în România ar prezenta desigur un mare gol, dacă nu am spune câte-va cuvinte despre o nouă și rodnică pepinieră de asemenea elemente sociale, pe care ni-a dat-o actul Unirii: este vorba de Ardeal. Deși provincia română de dincolo de Carpați se află de mult în regim burghez modern, totuș se poate spune, că pentru ardelenii de naționalitate română acest regim era până la Unire fără ființă. Românii ardeleni, prin însăși situația lor în statul ungar, erau excluși dela mănuierea capitalului ungar național, și prin aceasta lipsiți de imensele beneficii economice și politice, care decurg din stăpânirea de capitaluri. Abea Unirea a emancipat pe frații noștri de aceste îngrădiri sociale: ea are, pentru românii de dincolo, toată vasta însemnătate socială a unii treceri din vechiul în noul regim, dintr'un regim de împilare într'un regim de reală libertate. Nu e deci de mirare, că Unirea a deschis ardelenilor perspective imense și totodată — apetituri imense. Mai rar e astăzi ardeleanul cult, în care să nu curgă sângele unui om nou. De altfel a fost tot unul de-ai lor, care a zugrăvit în mod magistral pe românii ardeleni de astăzi, când a zis că ei nu au numai suferințe milenare, ci și poftă milenare. Totuși nu trebuie să privim acest fapt prea de sus, și cu o prea mare doză de sinceră sau prefăcută indignare morală. Din punct de vedere românesc

național, poftele milenare ale ardelenilor nu merită nici o osândă, ci mai curând o încurajare și îmboldire. Ardealul se află astăzi în aceeași situație socială, în care se afla vechiul regat până în al optulea deceniu al veacului din urmă: întreaga sa burghezie e streină, întregul capital de dincolo e în mâni neromâne. Se vede deci bine că românii ardeleni, spre a fi cu adevărat stăpâni acasă la ei, trebuie să smulgă *cu orice preț* din mâinile streinilor acest nerv al vieții sociale actuale: capitalul. Cu orice preț, și aceasta înseamnă, pentru oricine cunoaște pe omul nou: prin orice mijloace. Unde munca nu ajută, va trebui să intervină abilitatea și îndrăsneala; unde nu ajung forțele individuale, va trebui să intervină toată greutatea politice de stat, întru apărarea unei cauze naționale. Pricepe deci oricine, ce imensă carieră pentru oamenii noi deschide actuala fază de dezvoltare socială a Ardealului.

Până acum, modelul inconștient al oamenilor noi de dincolo a fost activitatea oamenilor noi de dincoace: ei au cercat, cu ajutorul politice, să pună stăpânire pe capitalul de bancă, pentru ca apoi, cu ajutorul acestuia, să se facă stăpâni pe întreaga viață economică ardeleană. Până azi, e drept, ei au făcut puțină ispravă; căci apetiturile lor plutocratice au venit în conflict cu apetiturile plutocrației regătene, care le face dincolo o viguroasă concurență. Și de aceea ardelenii urăsc în prezent plutocrația regăteană ca și porțile iadului, spre a vorbi în limba lui Homer.

După cele zise vroim să relevăm doar atâta: ce grotească era iluzia generală în momentul Unirii, cum că ardelenii vor aduce o însănătoșare morală în viața publică a României. Ardelenii ne vor da, în cazul cel mai bun, o viguroasă și oțelită burghezie

națională și prin aceasta ei vor lucra—trebuie să o recunoaștem—la cea mai serioasă operă națională a momentului, la umplerea celui mai grav gol în provincia românească de peste Carpați. Dar o însă-nătoșare morală a vieții politice, pot ardelenii să aducă tot atât de puțin, pe cât au adus-o liberalii—întâii noștri oameni noi—de pe la jumătatea veacului din urmă încoace. Cariera omului nou nu duce pe căile moralei: cel puțin atâta lucru ar trebui să știe, cel ce nu e pe deantregul certat cu simțul realității.

* * *

Și acum se ridică întrebarea: care e atitudinea cuminte, pe care trebuie să o luăm față de oamenii noi, mai ales în acest timp, când isprăvile lor au născut o generală și legitimă indignare?

Ridicarea oamenilor noi la treapta de forță socială hotărâtoare a născut impresia obștească și la noi, ca pretutindeni, că societatea română a intrat într-o epocă de decadentă, și merge spre o prăbușire sigură. Credincioșii vechiului nostru regim, care au isbutit să-și atragă tot ceiace e mai răsărit în intelectualitatea română, au întâmpinat regimul oamenilor noi cu o critică copleșitoare, și de fapt, la această critică se reduce întreaga noastră cultură de pe la jumătatea veacului din urmă până acum. De prisos a mai spune, ceiace reese îndeajuns din cele zise, că purtările oamenilor noi erau de natură a provoca pe orice cap cugetător la neînduplecată critică. Ce-i drept, cu o clasă conducătoare grea de păcate morale, moleșită de risipă fără muncă, și cu o țărănime în starea ce toți o cunoaștem înainte de rasboiu, cine s'ar fi putut feri de impresia, că societatea română este osândită la o decădere sigură? Cine nu s'ar fi simțit provocat

la o critică, ce în mod firesc nu putea fi, decât explozia celei mai adânci revolte morale?

Față de aceasta, noi am crezut totuș că este de suprem interes științific și național, de a întrebuinta activitatea noastră publicistică, spre a pune în lumină două lucruri, la care ni se pare că trebuie să se reducă atitudinea oricărui om cult față de plutocrația țării sale.

a) Mai întâi, plutocrația e un fapt istoric nececar: din momentul, ce țara noastră a intrat în sfera de influență a capitalismului strein, nașterea unei plutocrații indigene devenia o necesitate. Celebrul istoric Ed. Meyer a făcut observația interesantă, că de câteori societatea desvoltă din sânul ei o pătură plutocratică, se aude plângerea obștească despre corupția celor sus puși, care duc lumea la perzanie. În fapt, zice el, aici nu e vorba de stricăciunea oamenilor, ci de un proces istoric, pe care-l întâlnim atât în lumea veche, cât și în cea modernă dela Renaștere și — adăogăm noi — și în România dela 1829 înainte. De aceia a osândi plutocrația are același senz, ca și a osândi cine știe ce fenomen al naturii: ea trebuie studiată și înțeleasă. Apoi,

b) este o eroare obștească când se crede, că plutocrația română are numai un rol social disolvant și distructiv. Cariera distructivă și-a încheiat-o acum plutocrația română, căci vechiul regim agrar este desființat până în ultimele sale rămășițe. În prezent plutocrația noastră lucrează la opera pozitivă și constructivă a industrializării, de care atârnă rolul nostru între țările civilizate și perspectivele noastre de viitor. Deci cel ce dorește țării sale o soartă mai bună—și socotim că oricine o dorește — trebuie să-și dea bine samă, că puțința de realizare a unei asemenea speranțe atârnă numai de energia, cu care plutocrația își va îndeplini opera pozitivă. Și

cel ce va înțelege acest lucru, avem convingerea, că se va vedea silit să-și revizuiască atitudinea față de plutocrație. Desigur că nu va putea lua o atitudine de laudă, dar nici de osândă fără discuție a acestei păтури sociale: el o va privi ca un fapt necesar, care are funcția socială istorică, de a duce omenirea la o treaptă mai înaltă, în care buna stare, cultura, libertatea și conștiința demnității umane vor fi bunuri răspândite cât mai larg în masa poporului.

„Acumularea primitivă” în România ¹⁾

Reflexii asupra unui paradox economic al vremii.

Un ziar de dimineată anunța dăunăzi, cu litere groase și semne de uimire, rezultatul anchetei asupra serviciului de aprovizionare a statului: această anchetă a stabilit „un deficit uriaș de *trei miliarde!*”. Va trebui deci jumătate din veniturile anuale ale țării noastre, spre a umplea golul făcut de această fantastică sumă, intrată nu se știe unde. Și în vreme ce oamenii „de treabă” simt fiori în fața acestui non furt asupra veniturilor publice, gândul economistului se îndreaptă cu totul pe alte căi...

Cum că civilizația europeană nu e opera oamenilor de treabă, acesta nu mai e un secret, decât doar pentru gânditorii de cabinet. Civilizația este pretutindeni urmarea unei bune stări materiale, deci a unei însemnate acumulări de capitaluri. Azi vedem cu ochii noștri cum Viena, care a fost un centru de civilizație, câtă vreme gravitau spre ea veniturile unui mare imperiu, se află în agonie de când a rămas capitala unei țărișoare cu șase milioane de locuitori. Savanții și artiștii au început să se îndrepte, și se

¹⁾ Scris sub impresia anchetei de la serviciul de aprovizionare a statului, în Septembrie 1922. Cifrele exprimă situația valutară de atunci.

vor îndrepta încă, în alte părți, iar institutele de cultură vor trebui să piardă însemnătatea, din lipsă de fonduri.

Dacă civilizația e o urmare a capitalismului, acumularea acestuia nu are la origină nimic de împărțit cu condițiile de morală. În această privință nu e nimic mai semnificativ, ca faptul strict istoric, că pionierii civilizației europene sunt urmașii unui neam de hoți de mare: englezii. Eroii naționali ai poporului englez din vechiul regim sunt simpli pirăți, „frați ai coastelor”. E de ajuns a aminti nume ca Francisc Drake, Richard Grenville sau John Hawkins. Orânduirea întreprinderilor lor nu pare a fi avut în fața poporului englez nimic reprobabil, astfel că chiar regina Angliei, Elisabeta, socotia că nu e mai prejos de demnitatea regală, de a se împărtăși din asemenea acte de piraterie.

Capitalismul, care alcătuiește pedestalul civilizației europene, are ca origină jaful celorlalte continente. Inceputul l-a făcut Spania după descoperirea Americii; dar bogățiile aduse de spanioli de dincolo de ocean n’au rămas în patria lor, ci s’au scurs pe deosebite căi spre Franța, Olanda și mai ales spre Anglia. Metalele prețioase, pe care Spania le-a strâns din America prin jafuri nemai pomenite — au fost distruse până și mormintele, spre a lua podoabele de aur ale morților — se cifrează la peste trei miliarde. Din acestea o însemnată parte se scurgea anual în Franța și Anglia pe cale comercială, fără a mai socoti vasele spaniole încărcate cu aur, atacate și capturate în drum de către pirăți englezi.

La aceasta s’a adăugat prin veacul XVIII jaful Indiei. Unul din eroii cuceritori ai Indiei, lordul Clive, a fost condamnat de parlamentul englez, la întoarcerea sa în patrie, pentru că și-a însușit în timpul guvernării Bengalului suma de 234.000 lire

sterline (vreo cinci milioane și jumătate lei aur). Dar era vădit că Clive ar fi putut lua după plac, căci toate comorile Bengalului, adunate în timp de veacuri, stăteau la picioarele sale. Aceeaș soartă a avut alt administrator al Bengalului, Warren Hastings. Purtarea sa a dat naștere celui mai mare proces de stat, pe care-l cunoaște istoria. Și în adevăr, despre el spune însăși istoria engleză: „El lua banii de unde putea... el stoarse o jumătate de milion dela Rajahul din Benares; prin tortură și foame scoase mai mult de un milion din mâinile prințesei Oudh. Prin măsuri, care nu erau mai puțin lipsite de conștiință, el câștigase dela început puterea sa” (Ferdinand Tönnies, *Englische Weltpolitik in englischer Beleuchtung*, pag. 27).

Ceilalți ofițeri englezi se purtau la fel: prădăciunile lor păreau la un timp, că vor ruina însăși temeliiile vieții sociale indiene. Nu mai vorbim de jaful oficial, orânduit pentru transporturile de aur, ce se trimeteau statului englez; unul singur din aceste transporturi, acel din care Clive și-a însușit suma amintită, se ridica la opt sute mii lire sterline. De prisos să mai spunem, că Clive și Warren Hastings, întocmai ca Drake, Hawkins, sunt eroi naționali ai poporului englez.

Paralel cu procesul de săcătuire a avuțiilor celorlalte continente, Europeanii duceau și un proces de stârpire a populațiilor indigene prin negoțul de sclavi. Vinderea sclavilor e iarăș unul din izvoarele capitalismului european, și în această privință, ca și în celelalte, poporul englez are rolul conducător. Unde pătrundeau englezii părea a se abate potopul; seminții întregi au fost distruse prin vânătoarea de sclavi; singură Africa a pierdut în acest mod vreo treizeci de milioane de locuitori. Se poate lesne înțelege, ce venituri au încasat de aici negustorii en-

glezi. Despre Liverpool, orașul care a luat cea mai activă parte la acest negoț, s'a zis cu bun temei, că e pavat cu cranii de negri! Istoricul Seely, care mărturisește că aceasta e cea mai mare crimă comisă de englezi, crede că ea e ușurată prin aceea, că englezii și-o mărturisesc pe față înaintea istoriei. Se poate, dar capitalul național englez acumulat pe această cale rămâne, și alcătuește baza civilizației și a supremației mondiale a Marii Britanii. Cum că capitalismul european, constată Sombart, a fost întemeiat pe căi nepermise, e vădit: trebuie numai să avem curajul, spre a o recunoaște.

* * *

Care e soarta capitalismului român, care a venit prea târziu, spre a avea putința de a sustrage aurul altora, sau a vinde sclavi?

România a intrat în cadrul economiei capitaliste europene abea din al treilea deceniu al veacului XIX. Timp de peste o jumătate de veac, ea a rămas o simplă colonie agricolă a capitalismului strein, mai întâi anglo-francez, mai în urmă austro-german. De prin deceniul al optulea al aceluiaș veac, ea începe a face eroice eforturi, de a scutura jugul robiei economice streine, întemeind un capital român național. Se știe că cei cari au început și au urmărit cu neobosită stăruință rezolvarea acestei probleme, sunt pionierii partidului național liberal. Dacă azi suntem în stare să ridicăm într'o măsură capul în fața streinătății, și să vorbim de forța noastră, apoi se cuvine să recunoaștem că această forță se datorește acelor „afaceri” și „cointeresări” național liberale, pe care românii, necunoscători ai istoriei lor naționale contemporane, nu obosesc a le persifla.

Dar soarta capitalului național român părea

a fi, până la războiul mondial, din cele mai puțin fericite. E drept, o țară agricolă primitivă are o mare superioritate asupra unei țări înaintate: ea muncește mult, și consumă puțin. Cu diferența, ce rezultă din această frugalitate rurală, țara agricolă poate plăti interesele capitalului strein, sub a cărui influență se află, și poate acumula și un modest capital propriu. Dar se înțelege că limitele unui asemenea capitalism sunt de mai înainte hotărâte; el nu poate crește în aceiaș proporție și în acelaș tempo, ca atunci când are puțința de a-și însuși aur în valoare de miliarde, sau a vinde populația unui continent. Totuș în cele din urmă soarta a zâmbit și capitalismului român: luându-i puțința de a jefui averea altora, i-a deschis pe aceea de a jefui propria avere națională. Războiul veni, și în atmosfera sa turbure, la adăpostul suspendării oricărei puțințe de control eficace, s'a născut acel formidabil iureș asupra bunurilor statului, care a luat forma fraudelor fără sancțiune de zeci, sute și mii de milioane. Dela războiul economia plutește într'o atmosferă de romantism, caracteristică oricărei perioade de plămădire a capitalismului; e o eră de „lovituri“, ce ne-a hărăzit pletore de aventurieri economici, dornici de îmbogățire peste noapte. Deosebirea e că la noi loviturile acestor aventurieri și plămăditori ai capitalismului nu se mai dau în Africa, Asia sau America, în mine de aur sau vânători de sclavi, ci la bursă, în cafenele sau culisele ministerelor, în dauna a ceea ce ar trebui să curgă în vistieria statului. Și rezultatul? Deschideți *Analele Băncilor*, No. 7—8, An IV, și-l puteți constata în realitatea sa goală: dela războiul încoace societățile noastre de tot felul au adunat un capital de *șapte miliarde* de lei! Pentru ca acest fapt să apară în toată înfățișarea sa caracteristică, trebuie să amintim

că această uriașă capitalizare se petrece într-o perioadă, când producția noastră industrială și agricolă este în completă stagnare, când balanța comerțului nostru exterior e atât de dezastroasă, încât ajunge la un pasiv de cincisprezece miliarde. În mersul normal al economiei, capitalizarea este acumularea profitului unei producții intense. Dar la noi, pe lângă că o capitalizare de șapte miliarde în câțiva ani reprezintă plusvaloarea unui capital național enorm, pe care suntem departe de a-l avea, se mai adaugă și împrejurarea, că sus zisa capitalizare s'a făcut într-o perioadă, când producția noastră stătea la cel mai jos nivel cu putință. Iată dar o uriașă capitalizare, realizată în afară de cadrul producției: ce înseamnă asemenea enigmă? Să trecem în revistă cele mai cunoscute din fraudele de după războiu, și enigma se va deslega dela sine.

Înainte de toate stau fraudele dela serviciul aprovizionării. S'a cumpărat mărfuri în socoteala statului român, și s'au desfăcut la consumatori. Decât, venitul din această vânzare n'a mai curs în vistieria statului, ci în alte buzunare. Cu alte cuvinte, statul plătește mărfurile, iar particularii încasează costul vânzării. De aici statul s'a ales cu o pagubă și particularii cu un câștig, de trei miliarde.

La același nivel stau pagubele suferite de stat prin schimbul rublelor și coroanelor. S'a întârziat acest schimb atât de mult, în cât țara noastră a avut să sufere o adevărată invazie de ruble și coroane fără valoare din țările de origină. După ce o serie de fericiți ai soartei s'au văzut în stăpânirea unor însemnate sume de asemenea monedă, câștigată pe căi nepermise, statul a mers cu generozitatea sa încă mai departe, și le-a schimbat pe cursul de 50 bani coroana, când valoarea reală a coroanei

pe piață era de 20 bani. De aici a rezultat o pagubă pentru stat, și un câștig pentru anumiți particulari, care iarăș se cifrează la vreo trei miliarde.

Vine apoi nesfârșitul lanț de fraude de la felurile depozite, atât civile, cât mai ales militare. Nu vom ști niciodată cifra exactă a pagubelor suferite de stat dela aceste depozite, care aveau darul de a arde în preziua dării socotelilor. Numai dela depozitele dela Constanța statul a înregistrat o pierdere de o sută cincizeci de milioane, și amănunt interesant: deși aceste depozite au fost asigurate, statul nu a primit niciun ban despăgubire. Aceasta din temeiul foarte limpede, că nu există registre care să dea dovadă de cantitatea de mărfuri aflătoare în depozite. Poate că dispariția acestor registre a fost motivul incendiului. Arderea atelierului C. F. R. Grivița a adus iarăș o pagubă de vreo sută cincizeci milioane. Și ce să mai zicem de nesfârșitele permise, care au îmbogățit atâția particulari în dauna statului. De sigur e o mare lipsă, că nu avem o statistică cel puțin aproximativă a pagubelor suferite de stat, se înțelege în folosul particularilor, în timpul de după război. În lipsa unei statistici, socotim că nu cădem în exagerare, dacă evaluăm fraudele de tot felul și afacerile făcute în dauna statului, la suma de zece miliarde: această cifră e cu mult sub nivelul stării reale. Dacă de aici scădem trei miliarde, ce revin risipelor pe care le fac cei ce câștigă fără muncă, sau sumelor plătite în alte părți, rămâne cifra de șapte miliarde, care alcătuiește capitalul strâns de societățile române după război. Așa se lămurește acest paradox economic: o capitalizare fără producție. Cele șapte miliarde capital proaspăt al societăților noastre e vărsat deadreptul din veniturile statului.

Dar nu e de ajuns ca un popor să aibă priceperea de a acumula, indiferent pe ce căi, un însemnat capital național. Pentru ca acest capital să nu devină un mijloc de risipă și decadentă morală, ci să capete un rol economico-istoric, trebuie ca națiunea, care l-a adunat, să aibă priceperea și experiența, de a-l pune în valoare. Odinioară s'au priceput și spaniolii să jefuiască America și să adune un capital de câteva miliarde, dar nu s'au priceput să pună acest capital în valoare, ci l-au pierdut în folosul altora: capitalul spaniol a mers să revoluționeze Franța și Anglia, lăsând propria sa patrie în aceeași stare de înapoiere. La început nici un popor nu a avut experiența de a utiliza capitalul; aceasta a fost câștigată dela streini. Astăzi poporul, ce trece ca întruparea cea mai desăvârșită a spiritului capitalist, este cel englez. Dar trebuie să amintim că englezii si-au însușit spiritul capitalist dela streinii, pe cari au știut să-i atragă la dânsii: dela flamanzi și hughenoti. Și îndeobște toate popoarele înaintate și-au dat silința de a atrage, la începutul erei de revoluție socială, elemente streine experimentate, acordându-le foloase de tot felul.

România nu a făcut până la războiu nimic în această privință. Dar războiul veni și schimbă și aici situația cu desăvârșire. Austria a intrat în agonie, și problema emigrării a ajuns să aibă pentru ea o însemnatate vitală. Până ce însă această problemă va căpăta soluția practică, elementele muncitoare se îndreaptă acolo, unde găsesc în prezent condițiuni mai prielnice: în România. După datele pe care le avem, numai în cursul celor din urmă luni au intrat în țară peste zece mii de austriaci, în marea lor majoritate aparținând lumii muncitoare. O imigrație de elemente producătoare cu veche experiență, ce se cifrează anual la sute de

mii — oricine poate înțelege, ce neprețuit câștig economic înseamnă aceasta pentru țara noastră. Și cu toate că guvernul român, cu o nepricepere din cale afară de regretabilă, face tot ce-i stă în putință ca acești oameni să nu se simtă bine la noi, totuși apăsarea nevoei și primejdia foamei îi va sili să continue curentul emigrării, hărâzind țării noastre un noroc, pe care oamenii ei politici nu sunt în stare să-l prețuiască sau să-l priceapă. Din punct de vedere al însemnătății economice, imigrația austriacă în România poate fi comparată cu imigrația flamandă și hughenotă în Anglia, după cum și jefuirea averii publice are pentru „acumularea primitivă” a capitalului nostru aceeași însemnătate, pe care a avut-o jefuirea făcută în alte continente de națiunile apusene, în aceleași împrejurări istorice.

Astfel războiul ne-a dăruit ambele condiții ale unei mari propășiri: acumularea de capitaluri de o parte, elemente muncitoare, cu experiență, de altă parte. Și urmările nu se lasă așteptate. Aceiaș statistică, la care ne-am referit mai sus, anunță că din cele șapte miliarde ale capitalului nostru de ultima oră, donă au fost plasate în întreprinderi industriale. Și acest curent continuă cu înfrigurare. Azi fiecare bancă tinde să aibă propriile ei întreprinderi industriale, de vreme ce acest plasament e cel mai rodnic. Suntem în timpul de față în procesul unei revoluții economice cu urmări incalculabile. Nu putem prezice, într’o formă concretă, ce va ieși de aici. Dar un lucru e sigur: de aici va purcede o Românie nouă, cu totul nouă.

* * *

Rămâne deci mai presus de orice îndoială, că imensa parte a capitalului român a fost însușită din veniturile statului, pe căi ce vin în conflict cu princi-

piile de drept și morală. Dar această origină amorală o are capitalismul român în comun cu capitalismul în genere. Un asemenea început nu prejudică întru nimic rolul istoric economic, pe care e chemat să-l aibă capitalismul nostru, după cum nu l-a prejudicat nici în alte țări. De aici se vede limpede atitudinea, pe care oamenii cu judecată rece și cu priceperea faptelor economice, trebuie să o ia față de averile strânse de pe urma războiului. Se aud încă voci despre confiscarea acelor averi, deși nimenea nu mai crede în putanța realizării unei asemenea măsuri. Oricine poate înțelege însă, că a rupe din economia țării un capital cu un atât de covârșitor rol, înseamnă a săpa în ea o iremediabilă rană: pentru a repara un *furt juridic*, ar trebui să se comită un dezastros *furt economic*. Neîndoelnic, ar fi fost o faptă de înaltă valoare morală, dacă Europa ar fi găsit mijlocul, de a întoarce îndărăt avuțiile furate în alte continente. Nu știm însă ce ar fi folosit de aici Asia, Africa, America; știm însă foarte bine, ce ar fi pierdut Europa. Și tot astfel e și cu averile noastre de război: ele au intrat în patrimoniul național; smulgerea lor de aici nu ar fi un câștig, ci o pierdere pentru națiune. Lăsăm la o parte chestiunea, că cei ce au strâns aceste averi nu sunt muritori de rând, ce stau sub legi, ci fericiți ai soartei, ce stau deasupra legilor; ei fac politica, creează legile, împart dreptatea. Pedepsirea unor asemenea oameni nu poate fi decât rezultatul unei revoluții socialpolitice; pe calea obișnuită ea e exclusă. E absurd să admitem că oligarhia noastră capitalistă, care lucrează de peste patru decenii la alcătuirea unui capital național, ar consimți să ia o măsură, care ar știrbi interesele acestui capital.

Dar în vreme ce recunoaștem rolul economico-istoric al averilor strânse pe căi neîngăduite de legi

și morală, nu vrem să proslăvim opera acestor aventurieri ai capitalismului nostru și jefuitori ai banului public. Suntem, dimpotrivă, de părere, că aceste jafuri au atins o limită, pe care dacă o vor depăși, vor putea să pricinuiască dezagregarea societății noastre. Acum, după ce procesul de acumulare a capitalului nostru a găsit în atmosfera turbure a rășboiului o atât de formidabilă pârghie, trebuie ca acești aventurieri să se pună pe muncă și să-și valorifice capitalurile. România are în prezent nevoie de o mână de fier, care să reguleze viața noastră economică și să strige cavalerilor romantici ai loviturilor capitaliste: destul!

Forță și Constituție ¹⁾

Ce este o Constituție

În parlament, ca și în presă, larmă fără pildă: e lupta în jurul Constituției. Deoparte se spune că aceasta e o Constituție reacționară, de alta se răspunde că e o Constituție înaintată; unii susțin că e o Constituție rea, alții întâmpină că e o Constituție bună. Dar dintre toți cei ce-și afirmă în mod atât de gălăgios părerea, pentru sau contra, în parlament sau în presă, ș'a luat cineva în mod serios sarcina, de a lămuri publicul ce înseamnă o Constituție rea sau o Constituție bună? Ce înseamnă reacționar sau înaintat, și de ce Constituție depusă în Adunările legiuitoare merită un epitet sau altul? Pentru a da această lămurire, ar trebui să se arate rosturile sociale ale unei Constituții în genere, și rostul social specific al Constituției noastre. Aceasta însă nu s'a făcut.

În deosebi, cei ce au întunecat mai mult această chestiune sunt juriștii. Prinși în definițiile lor abstracte, lipsiți de orizont sociologic, închipuindu-și

¹⁾ Seris cu prilejul frământărilor pricinuite de proiectul actualei Constituții. Astăzi, după această vreme, nu găsim nimic de adăugat la explicarea, pe care am dat-o atunci asupra rădăcinilor sociale ale Constituției noastre.

că o Constituție trebuie să păstreze mereu caracterul, pe care l-a luat la începuturile burgheziei moderne, acești oameni plutesc în discuțiile lor în aer: ei sunt nedestoinici să ia contact cu terenul realității concrete și să înțeleagă rosturile sociale ale Constituției. Să încercăm, în câteva cuvinte, a pune această problemă în lumina ei adevărată.

Ce este o Constituție? Odinioară s'a pus și F. Lassalle această întrebare, și într'un discurs rămas clasic a dat următorul răspuns: *Constituția este expresia raporturilor de forță între clasele sociale.* Spre a dovedi această teză, Lassalle a recurs la o ipoteză ingenioasă. El și-a închipuit că la un moment dat toate legile din statele germane ar fi distruse de un incendiu, și atunci deosebitele clase sociale, în lipsa unui control al forței legale, ar veni în conflict deschis unele cu altele. Din acest conflict, dovedește Lassalle, ar rezulta în cele din urmă o legislație identică cu aceea, care a fost distrusă de incendiu: adică o legislație, care dă fiecărei clase sociale atâtea drepturi, câtă forță reală are în societate. Iar unui potrivnic, care socotea că n'ar trebui să fie așa, ci că legea trebuie să fie o expresie a dreptății, Lassalle i-a dat acest răspuns: dacă aș fi eu Dumnezeu, aș fi orânduit lumea așa fel, ca dreptul să fie expresia dreptății și moralei; dar așa cum stau lucrurile de fapt, rosturile lumii merg altfel: dreptul consfințit de lege este expresia forței.

De altfel acest lucru sare în ochi oricui urmărește procesul de naștere al constituționalismului modern cu destul simț sociologic. În dezvoltarea istorică, Constituția s'a născut ca rezultat și încheere a luptei între două forțe sociale: deoparte puterea de stat, reprezentată prin regalitate, de alta poporul, reprezentat prin burghezie. Această luptă a fost îndelungată, și s'a încheiat în Anglia cu revoluția dela 1688,

în Franța cu revoluția dela 1789. De câte ori burghezia repurta o victorie parțială în această luptă, obținea dela regi un document — o *charta* — care-i recunoștea oarecare drepturi. Celebre sunt, îndeosebi, documentele obținute de burghezia engleză în unire cu nobilimea: *magna charta*, *habeas corpus*, *declaration of rights*, care reprezintă dezvoltarea treptată a Constituției engleze, ea însăși modelul constituționalismului francez, și de aici a constituționalismului în genere.

Ce erau, de fapt, aceste documente? Ele reprezentau recunoașterea *formală* a forței *reale* a burgheziei. Când această clasă s'a simțit destul de tare, ea ș-a impus puterea în chip definitiv, în Anglia prin Revoluția Glorioasă, în Franța prin Marea Revoluție, și astfel lupta burgheziei a luat capăt: Constituția, consacrarea legală a forței ei, a devenit realitate. Din punct de vedere sociologic. Constituția e formă, prin care burghezia impune forța ei întregii societăți. Spre acest scop clasa burgheză organizează puterea de stat, așa cum cer interesele capitaliste, și acesta e rostul social al Constituției.

Se vede dar bine, că: *a*) Constituția isvorăște din ciocnirea forțelor sociale, și se înfățișează ca o rezultată a acestor forțe; *b*) că ea consacră predominarea forței burgheziei asupra celorlalte pătri sociale, și *c*) că ea trebuie să varieze conform cu variația intereselor burgheze. (Cu aceste lămuriri am scăpărat o scântee, care ne va putea lumina și caracterul Constituției elaborată de partidul național liberal. Ce este, în adevăr, această Constituție? Ea este — și nu ar putea să fie altceva — expresia raportului de forță între deosebitele noastre clase sociale, și înainte de toate expresia intereselor burgheze. Spre limpezirea deplină a caracterului acestei Constituții, ar trebui să trecem amănunțit în revistă clasele

noastre sociale, cu forța și rolul lor deosebit în actuala noastră fază de evoluție. Nu putem întreprinde aici această sarcină, pe care am întreprins-o în altă parte, ci ne mărginim la câteva indicații sumare.

Clasele sociale române și Constituția

Clasa care, în timpul de față, predomină economia și politica României, este alcătuită din reprezentanții Marelui Finanț: aceștia formează actuala burghezie română. La dreptul, e netemeinic a privi pe reprezentanții capitolului nostru financiar drept o *clasă*: ei alcătuiesc, la noi ca peste tot, o ceată restrânsă, desemnată de obicei cu numele discreditat de „oligarhie“.

Puterea oligarhiei financiare române e de dată destul de proaspătă; de fapt, greutatea brațului ei a început să o simtă toată lumea abia după războiu. De și unele din băncile noastre mari de astăzi pot fi urmărite până în al cincilea deceniu al veacului din urmă, totuși până pe la 1903 ele s'au mărginit a alimenta în deosebi comerțul, și de aceia rolul lor economico-politic era foarte redus. Abea după ce fosta „Bancă Generală“ a inaugurat și la noi politica economică a finanței imperialiste germane, de acapărare a producției industriale, s'a deschis în România era de supremație financiară. De atunci înainte și mai ales după războiu, toate băncile române mari și mici s'au avântat înfrigurate în fundațiuni industriale. Ceeace uimește, în acest proces, nu sunt într'atât rezultatele obținute până acum, cât vertiginosul tempo, în care băncile noastre subjugă industria țării. Cu fiecare lună își adaogă finanța română noi fundații industriale, așa că în vreme ce naivii

socot că suntem aproape de amurgul oligarhiei și aurora democrației, cercetătorul obiectiv al istoriei noastre sociale știe, că ne aflăm abea la începutul dictaturii oligarhiei.

Prin întinsa rețea de bănci, care a ajuns la o largă expansiune și la sate, acest mănunchiu de oameni predomină întreaga noastră viață economică; iar prin creditul acordat statului — în prezent el se urcă la vre-o 10 miliarde — financierii noștri stăpânesc și viața politică. Marea noastră Finanță se bucură deci în prezent de o îndoită dictatură, economică și politică. În fața ei nu e nicio clasă, care ar putea să o țină câtuș de puțin în cumpănă. Marii proprietari rurali, singurii cari ar fi putut duce lupta cu Marea Finanță, grupând în jurul lor toate elementele rurale, au dispărut ca clasă. Proletariatul se află abea în germene, și nu contează ca forța socială-politică. Cât privește haotica massă țărănească, aceasta înainte de toate nu e o clasă. Știm că sunt la noi de aceia, cari socot nu numai că țărănimea e o clasă, ci chiar că ea este singura noastră *clasă reală*. Dar o asemenea *teorie* este desmintită în chip crud de *fapte*. În adevăr, astăzi când se aruncă bazele legale ale României viitoare, țărănimea nu numai că nu ia parte, dar nici nu știe că se face o Constituție; mai mult încă, țărânii nu știu cel puțin ce e aceia Constituție. Se va obiecta poate, că pricina acestei nepăsări politice a păturii noastre rurale este starea ei înapoiată: când ea va fi luminată, lucrurile se vor schimba. Răspundem: nu știm ce va fi în viitor, fiindcă nu avem darul profeției; pentru orice cercetător e de ajuns a constata starea de fapt, anume că în prezent țărănimea noastră este, că forța socială politică, inexistentă, și că în toate societățile, pe care le cunoaștem până acum, a fost tot astfel. Țărănimea e o massă haotică, care

n'a stăpânit niciodată, ci întotdeauna a avut nevoie de un stăpân.

* * *

Aşa dar Marea Finanţă română nu are în prezent împotrivă nici o forţă reală. Duşmanii ei naturali, proletariatul şi agrarianismul, sunt neexistenţi la noi, iar grupările politice ce i se opun nu au nici o rădăcină în societatea noastră: ele sunt partide-fantomă, umbre fără realitate. De aceia pătura noastră financiară a alcătuit Constituţia după interesele ei specifice, adică interesele capitalismului financiar. Şi cum acesta e în prezent o îndoită forţă, de producere ca şi de organizare, Constituţia proiectată are la temelie principiul intervenţiei forţei de stat. Să admitem, în adevăr, că cei ce au elaborat Constituţia n'ar fi reprezentat Marea Finanţă, ci marea proprietate rurală. Se înţelege atunci că Constituţia lor ar fi fost cu totul alta. Naţionalizarea subsolului ar fi fost, în asemenea împrejurări, peste putinţă, căci proprietarii de pământ n'ar fi putut să-şi ştirbească ei singuri dreptul de proprietate. O asemenea reformă corespunde numai intereselor capitalismului, nu şi aceluia al proprietăţii rurale. Dar, înainte de toate, o Constituţie elaborată de elemente agrare ar fi avut o fizionomie diametral opusă. Clasa rurală nu are o industrie de apărat, nu are producţie de organizat în chip sistematic, deci nu are nevoie de intervenţia puterii de stat. Dimpotrivă, această intervenţie e văzută de elementele rurale cu neplăcere, căci aduce stingheriri comerţului de cereale şi procurării de articole manufacturate. De aceia agrarienii s'ar fi inspirat în Constituţia lor de principiul libertăţii, cum au făcut şi la 1875 în convenţia cu Austria, care era pe cale să dea o lovitură de moarte economiei nostre naţionale.

Se vede dar că actualul proiect de Constituție este alcătuit pe baza intereselor capitalului financiar. Dar tocmai cu această idee nu se poate împăca românul vremii. Cum se poate, zice el cuprins de fiori, ca o mână de oameni, o „oligarhie“, să cârmuiască această țară în mod ca și absolutist, și să dicteze până și legea ei fundamentală? Răspundem că acest lucru nu numai că se poate, dar e și foarte firesc. În momente istorice, când toate clasele cad în întunec, lăsând rolul real uneia singure, interesele acesteia se confundă cu interesele națiunii, aspirațiile ei devin aspirații naționale. În adevăr, care e problema istorică, la a cărei rezolvare lucrează în prezent Marea noastră Finanță? Ea se poate rezuma în aceste singure cuvinte: *independența economică*. E drept că toată vasta semnificație națională a acestor cuvinte nu o cunoaște decât specialistul, pentru publicul profan ele sunt vorbe fără înțeles. Ajunge însă aici a spune, că independența economică — naționalizarea capitalului și dezvoltarea industriei naționale — înseamnă emanciparea țării de sub tutela finanței și a politicei streine, și așezarea ei pe picioarele proprii. Atâta vreme, cât România nu va avea un capital național în măsură a-i satisface nevoile proprii, ea va trebui să stea mereu, în pace ca și în războiu, la ordinele finanței streine. Numai un capital național e în măsură a ne da libertatea de acțiune, deci a avea temeliile unei politici cu adevărat naționale, și în acelaș timp a avea o bună stare, care se revarsă asupra tuturor păturilor sociale. Iată de ce aspirațiile Mării noastre Finanțe sunt în toată puterea cuvântului aspirații naționale; iată de ce nu e nimic mai legitim, decât ca reprezentanții acestor aspirații să croiască Constituția țării în acest spirit, în care aspirațiile lor — și tot odată ale națiunii —

pot deveni cât mai curând și cât mai în întregime o realitate. Această Constituție, pe care cei ce vorbesc în chestiuni sociale fără pregătire, o socot drept retrogradă, e în realitate în strictă conformitate cu momentul istoric prin care trecem.

Imputările aduse Constituției noastre.

Dar să privim pe scurt întâmpinările, care se aduc acestei Constituții, și să vedem care este valoarea lor reală. Înainte de toate, se impută Constituției actuale că ea nu este expresia voinței naționale, și nu rezultă din conlucrarea armonică a tuturor forțelor sociale-politice. Ea este expresia intereselor unei singure clase, care în acest scop s'a făurit cu mijloacele violenței un parlament propriu.

Deși această întâmpinare trece drept cea mai gravă, și e cea care prinde mai mult la spiritele nepregătite, mărturisim totuși, că ne simțim revoltați de excesul de ignoranță, de care ea dă dovadă. În adevăr, în care țară din lume s'a mai pomenit, ca Constituția să fie expresia voinței naționale, și să iasă din conlucrarea armonică a fracțiunilor cu interese deosebite? Ceiace se numește, în deosebitele legislații, „voința națională“, e de fapt un simplu eufemism: acesta exprimă voința unei singure clase, a celei mai puternice. O Constituție nu iese din armonia intereselor, pe cale pașnică, ci din ciocnirea violentă a acestor interese, sub forma unei lupte, care ia de obicei caracterul revoluției. Căci e firesc ca în conflictul de interese sociale opuse, acele susținute de forțe neînsemnate să fie sacrificate în favoarea celor puternice. Și cei sacrificați nu se pot împăca cu noua situație, până ce nu dau toată măsura puterii lor de rezistență. Constituția se zemisleşte pe baricade, iar muzica ce-i salută nașterea

e șueratul gloanțelor. Natural că în împrejurările de azi e cu totul înlăturat, că lupta începută în jurul Constituției noastre ar putea duce la această descărcare violentă, cu toate că fraza și poza revoluționară nu lipsește nici de astă dată. Dar în structura societății noastre prezente nu este nici o forță, care s'ar putea opune clasei burgheze. Și ar trebui ca burghezia noastră să aibă puțină conștiință de puterea ei, și puțină idee despre decorul istoric, în care se naște o Constituție, dacă s'ar lăsa intimidată de fraza revoluționară. De altfel lupta ce se dă în jurul Constituției va avea și efectul, de a limpezi înfățișarea vieții noastre publice, arătând care sunt la noi forțele sociale reale, și care sunt forțele improvizate.

Dar se va zice poate, că nu e bine ca legea fundamentală a țării să fie expresia forței celui mai tare, ci ar fi bine să fie ecoul intereselor și nevoilor tuturor. Ei, vedeți bine, dacă părăsim terenul faptelor *cum sunt*, și ne avântăm în ținutul nebulos al faptelor *cum ar trebui* să fie, atunci ne întoarcem la vorbele lui Lassalle: dacă ași fi eu Dumnezeu, aș fi făcut lumea aceasta mai bună. Dar, vorba poetului nostru: „lumea e cum este, și ca dânsa suntem noi“. Ca cercetători obiectivi, trebuie să ne dăm silința a înțelege lumea așa cum este, lăsând sarcina de a face planuri de îndreptare altora, care n'au ceva mai bun de făcut.

Se mai impută proiectului de Constituție, ca o urmare a întâmpinării de mai sus, că el este reacționar. Căci burghezia română, așa ni se spune, este o clasă reacționară, și Constituția elaborată de dânsa poartă acelaș caracter. De aceia grupările politice dușmane opun acestei Constituții una proprie, pe care o socot înaintată și democratică.

A priori se poate spune, că asemenea imputare nu

poate avea senz. Căci este peste putință să admitem, că tocmai clasa socială, care alcătuește organul cel mai însemnat al evoluției societății noastre, nu-i înțelege interesele, deci este reacționară, pe când grupările fără rădăcini sociale înțeleg mai bine aceste interese. Trebuie să fie dar ceva strâmb în această obiecție. În adevăr, ce înseamnă măsură reacționară și măsură de progres? Cea dintâi e aceea, care înăbușă nevoile sociale, pe când cea din urmă ajută la împlinirea acestor nevoi. Dacă Constituția actuală este reacționară, ea trebuie să contrazică nevoile sociale ale timpului de față. Este în adevăr astfel? Cei ce-și închipue acest lucru pleacă dela constatarea, că constituțiile burgheze de până acum au acordat libertate absolută, câtă vreme Constituția actuală știrbește această libertate, concepând-o ca funcție socială. Dar această atitudine păcătuiește împotriva simțului istoric. S'au gândit oare autorii acestei obiecții, dacă nevoile sociale dela sfârșitul veac. XVII și XVIII, când s'au zemislit constituțiile burgheze, se mai aseamănă cu nevoile de acum? Au meditat ei, dacă ceiace era pe atunci o măsură de progres, mai poate avea acelaș caracter și în împrejurările sociale de acum? Am spus că nevoile burgheziei variază, și odată cu ele se schimbă și spiritul Constituției. Veac. XVII-XIX este perioada de dezvoltare a capitalismului industrial, care cerea libertate nestânjinită, spre a duce la ultima treaptă de dezvoltare forțele productive. Vremea noastră este însă epoca de înflorire a capitalismului financiar, care nu e numai o forță de producere, ci și de organizare, de aceea încalcă libertatea de mișcare a indivizilor, spre a putea armoniza deosebitele funcții sociale.

Să admitem, în adevăr, că s'ar privi întâmplinarea de mai sus ca întemeiată, și s'ar renunța la

mărginirea libertăților pe baza funcției lor sociale, lăsându-li-se iarăși cursul lor nestingherit, ca în Constituția croită în spiritul vechiului liberalism clasic. Ce s'ar întâmpla atunci, e limpede pentru orice cunoscător: capitalul financiar nu s'ar putea devolta, căci el nu poate trăi fără intervenția puterii centrale; independența noastră economică ar rămânea un vis, și cu aceasta țara ar deveni o colonie a străinilor; însăși baza modernă capitalistă, pe care ar urma să se desvolte o societate viitoare, mai bună și mai dreaptă decât cea de azi, ar fi sfărâmată; scurt: aceasta ar însemna înmormântarea tuturor perspectivelor noastre de viitor. Pretinsa democrație a grupărilor coalizate contra Constituției este, privită la lumină, cea mai goală reacțiune. Dar nici nu putea fi altfel din partea unor partide-fantomă, care nu au nici o legătură organică cu societatea noastră, de aceia nu sunt în stare să-i priceapă nevoile reale.

* * *

Poate că cetitorul, care a avut bunavoință să urmărească această cercetare fără vreo prejudecată, s'a putut face convingerea, că în adevăr Constituția e concepută în spiritul nevoilor vremii, că întâmpinările ce i-se aduc isvorăsc din neînțelegerea acestor nevoi, și că traducerea în fapt a unor asemenea întâmpinări ar fi un fapt reacționar. Totuși rămâne o nedumerire: de ce această Constituție are o lume toată împotrivă, și numai un mănunchiu de oameni în sprijinul ei? Nu cumva acești oameni, sub pretext de a sluji nevoilor sociale, satisfac în realitate pornirile lor de „despoți”? Căci nu pare aproape de adevăr, ca ei singuri să înțeleagă nevoile evoluției sociale, iar toți ceilalți să se înșele.

Răspundem : într'o societate modernă capitalistă „despotul“ este o invenție a fanteziei. Aici toată lumea, și înainte de toate capitaliștii, stau sub imperiul unor nevoi superioare, care-i fac să se învârtă ca roatele la car. Dar lămurirea acestui fapt, în aparență ciudat, e în realitate foarte lesnicioasă. Deseori am învederat că sufletul român național a rămas azi în urma vremii: el ș'a păstrat structura sa rurală retrogradă, și privește cu extremă dușmănie tot ceea ce e nevoe burgheză. În asemenea împrejurări, rămâne o singură cale spre a limpezi opiniei noastre publice noile nevoi: *cultura*. De cât, burghezia română nu s'a îngrijit niciodată să creeze țării cultura, care ar fi putut da puțința de a înțelege nevoile naționale. De aici dușmanul real, cu care trebuie să lupte opera ei în prezent: ignoranța. Va fi poate o pricină de stupefacție pentru istoricul viitor, că în toată publicistica noastră actuală nu este un organ de samă, care să-și fi putut lămuri obiectiv rostul Constituției de față, punând-o în legătură cu structura societății noastre. Toată critica se face din puncte de vedere rămase în urma vremii. Asemenea ignoranță este, din punct de vedere științific, scandaloasă; din punct de vedere al culturii de azi este însă explicabilă. Burghezia noastră n'a înțeles, ceea ce au înțeles alte burghezii, că nu e de ajuns să lucreze în mod viguros la propășirea socială, ci mai trebuie încă un lucru: să lumineze țara asupra operii sociale, pe care o îndeplinește, pentru ca în clipele supreme să aibă toată națiunea la spate. Corifeii burgheziei române nu șovăesc a risipi milioane pentru un succes vremelnic în alegeri, dar țin buzunările cu amândouă mâinile, când e vorba să sacrifice o sumă infimă pentru a crea condițiile unui succes statornic: luminarea poporului. Azi nimeni nu-și mai poate face iluzii: între burghezia

noastră și națiune e un zid de ghiață. La adăpostul ignoranței ori ce se spune împotriva burgheziei găsește în public o lesnicioasă crezare. Vocea sobră și cumpătată a științei se pierde în acest haos de învinuiri sgomotoase, ca o picătură de apă într'un ocean de flacări. E lucru hotărît : dacă burghezia își va putea impune Constituția actuală — care nu o interesează numai pe ea, ci și pe țară — nu o va putea face decât cu forța brută; la vre-o înțelegere a operii sale din partea țării nu trebuie, și nici nu are dreptul să se aștepte.

Politica Muncii

Nonsensul unui regim internațional de muncă.

Muncitorimea română este aproape în întregimea ei alcătuită din elemente rurale. Căci deși noi avem și o muncitorime orășenească, aceasta este alcătuită, de fapt, în imensa majoritate tot din elemente de proveniență rurală: din țărani veniți să munciască la orașe. Un proletariat orășenesc propriu zis nu avem încă: acesta este abea pe cale de naștere.

Care este starea sufletească a acestei mase muncitoare rurale, ce n'a eșit deabinelea din ideologia vechiului regim?

Felul de a munci al țăranului, precum și întregul său mod de a înțelege munca, este același ca al oricărui om primitiv, care trăiește încă din viața pasivă a culegerii roadelor pământului. Cercetările etnografice sunt, în această privință, destul de vorbitoare: omul primitiv, a cărui viață se reduce la produsele pământului, nu muncește decât sub imboldul unei nevoi prezente. Munca sa are o legătură nemijlocită cu nevoea: existența acesteia o provoacă, înlăturarea ei o face să înceteze. De aceea munca abstractă, deslegată de nevoie, și existând pentru ea însăși, este pentru primitiv cea mai

goală imposibilitate. Omul primitiv stă în cursul zilei în farniente, iar spre sară, când începe să simtă apăsarea foamei, pe vreme mai adesa vitrigă, el își caută cele necesare hranei. Căci lui nu-i poate intra în minte, să îndeplinească această muncă când este timpul frumos, de vreme ce atunci nu simte nevoie. Un asemenea om ar muri mai curând, decât să se deprindă cu munca uniformă, deslegată de orice relație cu o nevoie prezentă. Dela acest om, ce muncește pe apucate, numai când îl urnește din loc nevoea, până la omul vremii noastre, care depune o muncă uniformă de dimineată până sara, stă toată calea de milenii, pe care a străbătut-o omenirea de la barbarie la civilizație.

Muncitorimea română se află încă pe treapta primitivă a unei țări, ce abea iese din constituția economică a vechiului regim. Până mai eri românul nostru trăia într'o organizare socială, în care fiecare muncia numai cât îi cereau nevoile personale. Unde încetau aceste nevoi, înceta și imboldul spre muncă. De aici înclinarea spre indolență și contemplație, care nu este o caracteristică numai a țăranimii noastre, ci a oricărei populații crescute într'o atmosferă exclusiv rurală.

E drept că în prezent, potrivit cu procesul de lărgire a burgheziei noastre, a început și țăranimea română să muncească uniform. Dar acum ea abea își face educația în acest fel de muncă, în care nu a fost crescută. De aceea, dacă vroiți să vedeți o adevărată profanare a ministerului sfânt al muncii — temelia societăților actuale — urmăriți odată felul, cum știe țăranul nostru să depună muncă uniformă. Eram cândva în sala de așteptare a unui sanatoriu dintr'o stațiune balneară. Pe ferestrele deschise, care dădeau pe terasă, se vedea o mul-

time de peste patru sute de țărani, strânși din cele mai îndepărtate sate ale regiunii deluroase, și întrebuințați la facerea unor lucrări în beton. În așteptarea rândului la vizita medicală, în scurgerea greoaie a clipelor, cei vre-o șase inși, care ne aflam în sală, priviam de aproape pe muncitorii din fața noastră. Era o priveliște penibilă, de a urmări modul cum fiecare din ei își îndeplinea „datoria”. Acum arunca o lopată cu câteva mâni de pământ, și după aceea se apleca spre a-și lega o-pinca ; apoi arunca altă lopată cu o cantitate infinitesimală de pietriș, și se opria să-și potrivească cingătoarea ; după altă lopată își făcea țigara, și astfel mai departe. La un moment dat, un vizitator scoase ceasul, și se amuza urmărind la câte minute aruncă un țăran o lopată de pământ, în râsul tuturor celor prezenți. Nu știu dacă cinci asemenea țărani făceau treaba unui singur lucrător bun.

Caracteristic pentru felul cum știe muncitorimea noastră să depună muncă uniformă, este faptul îndeobște cunoscut, că la noi nici nu e de așteptat să se poată munci uniform, dacă nu este un bun vătav la spate, și că fiecare muncește numai atât, cât se simte supraveghiat. Indepărtați vătavul, și muncitorii se culcă : atunci încetează atât obligația internă — nevoea — cât și obligația externă — forța — care să-i silească la muncă. Și fără o *obligatie fizică* lucrătorul nostru este nedestoinic să muncească neîntrerupt ; căci adevărata bază a muncii uniforme : conștiința rolului social al muncii și deprinderea ereditară în acest senz, lui îi lipsește. Într'un compartiment de cale ferată, cel mai vorbitor și mai vioiu călător era un... lăcătuș, cu dimensiuni fizice, care indicau că-i merge foarte bine, chiar dacă n'ar fi făcut vecinilor săi revelarea, că pe el îl costă coșnița

zilnică la piață o sută cinci zeci lei.¹⁾ Omul se arăta a fi foarte călătorit. Lucrase pe diferite vapoare streine, și în acest chip cunoscuse întreaga lume nouă și veche. Dar dintre toate minunățiile, pe care le cunoscuse el în călătoriile sale, care credeți că-l minunase mai mult? Nimic altceva, decât faptul, că muncitorimea streină lucrează conștiincios, *fără ca s'o silească cineva*. „Eram odată — așa povestea el între altele — într'un șantier din Olanda. Câte odată venea veste, că s'au defectat mașinile vreunui vas pe mare. Plecam atunci câte o echipă de vre o zece lucrători, ne duceam deadreptul la vas, și *fără ca să ne silească cineva*, lucram până ce dregeam stricăciunea, și *abea după aceea* ne duceam înapoi și ne culcam"! Ei da, dacă ar fi fost lucrători români, și ar fi plecat fără vătav, ei s'ar fi culcat înainte de a începe lucrul, de îndată ce ar fi ieșit din vederea șefilor dela șantier. Cât privește vasul stricat, el putea să aștepte, că doar nu se nărue lumea...

Comparați acum muncitorimea română, care abea intră în regimul burghez al muncii uniforme, și de aceea o îndeplinește mai mult în batjocură, cu muncitorimea streină, de pildă cea engleză, care are la spate tradiția și deprinderea ereditară a câtorva veacuri de asemenea muncă, spre a vedea ce distanță este între una și alta, și ce deosebite sunt problemele, pe care le ridică politica muncii într'o țară agrară înapoiată și într'una industrială înaintată.

Dar nu numai această deosebire fundamentală între mentalitatea lucrătorului din regiunea agrară, și cea industrială, este temeiul, care reclamă un regim deosebit al muncii într'o țară abea la începutul

¹⁾ Aceasta în 1920.

dezvoltării burgheze, și o țară cu vechi tradiții burgheze. Sunt și alte temeuri, nu mai puțin serioase.

a) Regiunea agrară lucrează cu bani streini, căci fiind la începutul dezvoltării capitalismului, nu are un capital propriu, ci trebuie să și-l formeze. De aceea asemenea regiune este pusă pe picior de inferioritate față de țările industriale, căci ea pe lângă celelalte sarcini, are și pe aceea, de a plăti dobânzile banilor cu care lucrează. Și nici nu mai vorbim de neajunsurile de natură politică, care decurg din întrebuintarea unui capital străin în producția indigenă.

b) Pe lângă bani streini, țara agrară, ce abea începe să se industrializeze, întrebuintează și mașini streine, căci metalurgia proprie — ca și inexistentă la început — nu poate să-i procure mașinile necesare. Astfel, afară de dobânzile banilor împruțuți, asemenea țară mai este tributară streinătății și cu costul mașinilor întrebuintate, ceea ce iarăș o pune pe picior de inferioritate față de țările înaintate.

c) La aceste pricini de inferioritate se adaugă și o rămășiță din Evul mediu, pe care orice țară agrară o leapădă cu multă greutate: este multimea sărbătorilor. Cum că o regiune curat agrară are sărbători multe, și în deosebi în perioada de trândăvie forțată pentru țăran — iarna — este ușor de înțeles. Căci munca agrară se petrece în răstimpuri, de aceea în timpul slobod omul face sărbătoare. Dar în era de muncă uniformă a burgheziei, sărbătorile acestea nu mai au nici un rost: ele devin o piedică pentru procesul de producție, și sunt peste tot desființate. Noi, care ne aflăm tocmai în această perioadă de trecere dela vechiul regim agrar la noul regim burghez, suferim încă de această epidemie a sărbătorilor. Cine nu și poate da samă, de pildă, ce penibilă stingerire a producției aduc nesfârșitele sărbători ale

Crăciunului? Pentru țăran asemenea sărbători sunt firești, căci el nu are nimic de făcut în Decembrie și Ianuarie. Dar nu mai este tot astfel în era muncii uniforme, în care ne aflăm acum, căci aceasta nu cunoaște deosebire de sezon: asemenea întreruperi înseamnă o mare pierdere în avuția națională.

Iată dar, din punctul de vedere al regimului muncii, situația unei țări agrare față de o țară înaintată: tribut de plătit streinătății pe mașini și bani, întrerupere periodică a producției printr'un lanț de sărbători, și — ca încununare a tuturor — muncă indolentă, nesistematică, puțin productivă, din pricina mentalității încă rurale a muncitorimii. La aceste împrejurări, speciale pentru țările rurale, se mai adaogă azi împrejurările generale născute de războiu, care deși există în toate țările, au totuș un efect mai pustiitor în țările cu o muncitorime înapoiată, lipsită de frâna lăuntrică, pe care o dă un oarecare grad de cultură. Aceste împrejurări sunt: prețuirea peste măsură a muncii manuale, din nevoea apăsătoare a reconstrucției economice, și împuținarea mâinii de lucru prin pustiirile făcute de războiu, ceea ce aduce dispariția concurenței. De aici rezultatul ce se observă peste tot: muncă scumpă și superficială. Dar lăsăm aceste împrejurări generale, care sunt numai vremelnice, și de care suferă azi toată țările, spre a ne ocupa numai cu împrejurările noastre speciale, care sunt statornice într'o regiune încă agrară, cum este a noastră.

Din situația de inferioritate, zugrăvită mai sus, țările agrare au ieșit — acele care au fost în măsură să iasă, — prin două mijloace eroice: *muncă multă și consumație puțină*, redusă chiar sub trebuințele fizice. Aceasta a fost cu puțință, fiindcă lucrătorul simplu din regiunile agrare nu are trebuințele numeroase ale lucrătorului din țările înaintate. Cu

câştigul rezultat din această disproporţie între consumaţie şi muncă, ţara agrară poate plăti tributul datorit streinătăţii pentru capitalul împrumutat şi maşinile cumpărate, şi poate agonisi cu încetul şi un capital propriu, care devine apoi pedestalul neatârării şi măririi naţionale. În acest chip ţara agrară iese din înapoerie, şi se urcă la înălţimea ţărilor industriale.

Cele zise ne pregătesc a trage încheerea, la care am vroit să ajungem: că *o legislaţie internaţională a muncii, cu scopul de uniformizare a regimului de muncă în fiecare ţară, aşa cum o avem dela războiu încoace, este o absurditate.* De vreme ce condiţiile de muncă sunt deosebite după gradul de dezvoltare economică, reiese că fiecare ţară trebuie să-şi aibă regimul ei de muncă special, potrivit cu nevoile ei speciale. Când de pildă — lăsând celelalte deosebiri la o parte — lucrătorul englez produce în opt ore mult mai mult, decât produce lucrătorul român în acelaş timp, nu se poate acorda muncitorimii române regimul de opt ore de muncă. Ţara, care ar comite o asemenea absurditate — şi România o comite — se osândeşte la veşnică înapoiere şi sărăcie. Atunci când muncitorimea noastră, şi capitalismul nostru, vor ajunge o treaptă analoagă cu aceia a Angliei, se va putea acorda şi la noi un regim analog de muncă. Până atunci va fi îngăduit ţării noastre să se slujească de un regim asemănător aceluia, cu care s'a creat mărirea Angliei. Se înţelege că nimenea nu se poate gândi să se întoarcă la „sclavia engleză”: la acel regim barbar de muncă, cu care burghezia engleză a crescut mare. Dar nici de un regim de opt ore nu poate fi vorba, dacă ţara noastră nu vrea să se sinucidă. Cu opt ore de muncă pe zi nu s'a ridicat nici o ţară la civilizaţie. Ţările, care au tras o pârţie proprie pe

câmpul civilizației, nu au numărat orele de muncă. Numai după ce civilizația este formată, începe să se mărginească timpul de muncă, dar noi nu am ajuns încă acolo. Și omul înapoiat, care adoptă regimul de viață ieșit din nevoile celui înaintat, nu poate ajunge departe. Este locul de a striga și aici, ceiace-trebuie oricând românilor: „ceva mai mult simt istoric, când e vorba de a adopta o măsură politică“.

În rezumat: țările înaintate, care au isbutit să introducă în muncitorimea lor disciplina, experiența și rutina automată a muncii, pot să-și îngăduie a reduce la opt numărul orelor de muncă, și a predica acest regim și altora, ca ultimul cuvânt al civilizației. Dar extinderea acestui regim pe cale de legislație internațională, înseamnă cea mai gravă lovitură dată statelor înapoiate, și cea mai grea piatră, care li se poate arunca în calea progresului. Va fi din partea statelor înapoiate o măsură de legitimă apărare, de a se opune acestei legislații eșite din alte nevoi, decât acelea ale lor proprii.

De altfel, chiar din punctul de vedere al lucrătorilor, reducerea orelor de muncă are o rațiune numai într-o stare înaintată de cultură. Căci odată cu înaintarea experienței și deprinderii mecanice a muncii, lucrătorul produce într'un timp scurt tot atât, cât producea mai înainte într'un timp lung. Pe de altă parte, înaintarea bunei stări naționale naște și în muncitorime trebuinți superioare, de natură sufletească, pentru a căror mulțumire ea are nevoie de un anumit timp liber. Toate acestea cer imperios, pentru muncitorimea cultă, reducerea timpului de muncă. Dar lucrătorul nostru? Experiența muncii nu o are; cult nu este; alte trebuinți, decât cele animalice, nu cunoaște. Dacă totuși i se scurtează timpul de lucru, prin maimuțărirea altor țări, el

pleacă din atelier în cârciumă, unde-și cheltuește tot câștigul, și de unde iese tot sdrențuit și murdar, așa că trebuie să-l încunjuri cu jenă la depărtare de câțiva metri.

Dar aici democratul de profesie va crede că trebuie să strige: „civilizați-l! dacă lucrătorul nostru stă încă atât de jos, societatea să facă din el un om!“ Așa e, de sigur; decât pentru a îndruma opera de ridicare a unei clase sociale, cu toate instituțiile necesare, se cere un lucru elementar: avuție națională. Din sărăcie nu s'a născut niciodată civilizație. Și pentru că țara noastră să-și mărească avuția națională, muncitorimea ei trebuie să lucreze ceva mai mult decât opt ore pe zi, și ceva mai conștiincios și cu mai mult drag, decât face astăzi. Și aceasta timp de câteva generații, căci opera de civilizație nu se naște de azi pe mâne, ci este un îndelung proces istoric. Venim astfel iarăși la ceiace am zis mai sus: cu opt ore de muncă pe zi nu se crează o civilizație proprie.

b) Un regim național de muncă

Cercetările de mai sus ne-au dus la încheerea, că regimul muncii trebuie să fie *național*: el trebuie să isvorască din nevoile noastre proprii, caracteristice fazei actuale a dezvoltării noastre sociale. Și aceste nevoi cer imperios următorul lucru: educarea muncitorimii române spre muncă uniformă; crearea disciplinei muncii automate.

Am susținut altădată cu argumente științifice, că această operă de educație spre muncă s'a făcut peste tot, și trebuie să se facă și la noi, prin întrebuițarea constrângerii. Trecerea dela spiritul rural de muncă pe apucate, la spiritul burghez de muncă uniformă, nu se poate face când muncitorul nu

simte la spate greutatea forței de stat. Căci de bună voe nu trece nimenea dela munca sub apăsarea nevoei la munca abstractă, executată neîntrerupt, pentru ea însăși: aceasta cere o constrângere. Așa se explică de ce pentru muncitorimea română lucrul de samă este vătavul: cu un bun vătav se face treabă bună; cu unul „moale“ muncitorii „dorm în picioare“. Târziu și treptat, după generații de constrângere fizică, munca uniformă intră în deprinderea lucrătorilor, se transformă într-o disciplină forțată într-o disciplină automată, spontană, și atunci forța devine de prisos: ea dispare, făcând loc principiului libertății muncii. Astfel *nășterea spiritului de muncă uniformă, sistematică, fără care nu poate trăi o societate modernă, este un proces istoric îndelung, ce începe prin forță, și se încheie prin libertate.*

— Noi suntem abea la începutul acestui proces, de aceea nu ne putem lipsi de constrângere, ca principiu de educație spre muncă. O țară ca România, care abea intră în era burgheză, și totuși ar face întâiul pas în această eră cu proclamarea principiului libertății muncii, ar comite cea mai strigătoare anomalie istorică: ea ar începe evoluția deandosele și ar sămăna femeii, care ar vroi să nască deadreptul un om matur, plin de înțelepciune, nu un copil, căruia trebuie să-i facă educația spre maturitate printr-o îndelungă tutelă. Ce-i drept, a avut și România un regim de muncă obligatorie, la țară, în timpul domniei legilor zise ale tocmeșilor agricole. Dar se vede bine că constrângerea sporadică, exercitată asupra țăranimii cele câteva decenii, a fost cu totul neîndestulătoare, spre a naște deprinderea ereditară a muncii uniforme. Nevoea constrângerii există încă: forța nu s'a făcut acțiunea educatoare, spre a deveni de prisos. Ce

fel ar trebui aplicat principiul obligației față de muncitorimea noastră rurală, ca și cea urbană? Aceasta este o chestiune de amănunt. Pentru politica noastră economică ar fi însă un uriaș câștig, dacă oamenii noștri de stat ar izbuti să se convingă, că libertatea muncii este pentru țara noastră un nonsens istoric, și că *singura politică a muncii, indicată de împrejurările noastre istorice, este aceea bazată pe principiul obligației.*

De altfel acest principiu decurge, în mod necesar, din însăși structura economică socială a societății noastre. Am dovedit în altă parte pe larg, că economia noastră în faza actuală se dezvoltă pe baza tutelii forței de stat : acesta are obligația, să intervină deopotrivă atât în economia rurală, cât și în cea industrială, activând cu energie trecerea de la regimul agrar la regimul modern capitalist. Aceasta o și face forța noastră de stat, spre deznădejdea tuturor celor rămași în urma vremii, care-și închipue, că în condițiile noastre sociale de astăzi intervenția puterii de stat este un fapt reacționar.

Din aceleași trebuinți a isvorît și Constituția actuală, alcătuită în spiritul tutelii centrale asupra vieții economice sociale. În asemenea împrejurări, a mai vorbi de libertate a muncii este un nonsens. Intr'o formulare clară și precisă, articolul corespunzător din Constituție ar fi trebuit să sune astfel : *„Munca este considerată ca funcție socială; statul va reglementa regimul muncii conform cu nevoile societății“.*

De altfel trebuie să relevăm aici că însuși raportul Constituției este de părere, că formularea actuală a acestui articol, ce miroase încă a liberalism clasic, nu exclude aplicarea obligativității muncii.

Un regim al muncii în spiritul de mai sus, de și singurul salvator pentru țară, nu poate intra totuși atât de lesne în sfera realităților. Guvernul, care ar avea curajul să-l aplice, ar trebui să se simtă bine fixat în scaunul puterii, spre a înfrunta orice sguduire, și ar trebui să se resemneze a pluti multă vreme într'o atmosferă de cea mai hotărâtă impopularitate. Până atunci statul nostru, vrând să dea dovadă de „civilizație“, a aderat la convenția dela Geneva și a stabilit pe cale legală, că durata normală a muncii efective nu va putea depăși opt ore pe zi!

Să ne oprim aici o clipă. E drept că burghezia română nu a avut, și nu are încă teoreticieni îndeajuns de ruginiți la școala istoriei, spre a-i spune, că cu opt ore de muncă nu a devenit nici o burghezie mare. Dar ne întrebăm cu nedumerire: oare a pierdut burghezia noastră până și instinctul de conservare? Căci numai astfel se lămurește cum ea, prin acest regim al muncii, își împletește singură lațul, în care își poate frânge mai târziu gâtul. Cu atât mai straniu este regimul muncii, pe care burghezia noastră îl dăruiește muncitorimii, cu cât el vine într'un timp, când socialiștii germani grupați în jurul organului *Sozialistische Monatshefte*¹⁾ duc o vie propagandă pentru depășirea celor opt ore de muncă zilnică. Acești oameni vor să lumineze pe lucrători asupra adevărului „banal“, că o sporire a producției naționale nu interesează numai capitalul, cum se crede îndeobște: ea interesează în aceeași măsură și clasa muncitoarească, a cărei soartă e strâns legată de bună starea națională. Vom cădea oare noi în acest marxism vulgar, și vom privi pe lucrători ca o insulă a-

¹⁾ Noembrie 1923.

parte, cu interese izolate, ce nu stau în nici o legătură cu interesele burgheziei? Oare dacă burghezia română s'ar ruina, muncitorimea nu ar avea nimic de suferit din această ruină?

Nu numai regimul muncii de opt ore, ci însăși aplicarea sa este la noi un act de imitație, care vine deadreptul în atingere cu condițiile noastre climatice. Ne amintim un caz tipic în această privință. Drumul dela locuința noastră spre oraș ne ducea odinioară regulat, la ora șapte dimineața, în tot timpul verii, prin fața unei mari uzine din Capitală. Era o priveliște penibilă. Sute de lucrători stăteau tolăniți înaintea porții, așteptând ora opt, spre a li se da drumul la lucru înăuntru. Unii din acești oameni veniau de pe la șase și jumătate, desigur neavând altceva de făcut. Ei stăteau în trândăvie la poarta uzinii, câtă vreme era răcoare, iar după ora opt, când valuri de foc începeau să se lase de sus, intrau la lucru în preajma unor enorme cuptoare, a căror simplă vedere pe arșița verei dădea fiori. Oare s'au pierdut oamenii noștri orice urmă de dreaptă judecată? Lucrătorul englez, de pildă, poate intra la ora opt la lucru, căci soarele Angliei nu arde ca al nostru. Dar e acesta un temei, ca să facem și noi la fel? Chiar în regimul de opt ore, munca ar trebui să înceapă pe răcoare, pe la ora cinci sau șase dimineața și să contenească odată cu începerea arșiții. În timpul de față se face însă dimpotrivă: lucrătorul stă în farniente pe răcoare, și muncește pe arșiță.

Dar această priveliște insuflă reflecții și de altă natură. De ce s'a scurtat timpul de muncă lucrătorilor noștri? Căci dacă ei ar avea trebuințe sufletești superioare, nu ar veni să stea ore întregi la poarta fabricii, așteptând în farniente începerea lucrului. Odată Sombart, schițând tabloul sombru

al vieții proletariatului, arăta cum muncitorul pornește de acasă pe la ora cinci, la sunetul strident al sirenelor, și dibuește pe străzile reci și întunecate spre fabrică, pe când noi abea ne întoarcem pe coasta cealaltă. Pare că au trecut veacuri de atunci, într'atât s'au schimbat vremurile. Mai eri lucrătorul pleca la muncă, pe când noi ne întorceam pe altă parte; azi noi ne aflăm de mult la muncă, când lucrătorul, abea sculat de pe o coastă, se trăneste pe cealaltă la poarta fabricii. Și acest atentat la propășirea socială are acum consfințire legală.

Nu, nu ne putem juca cu soarta societății. Va trebui să aflăm cu orice preț un mijloc, spre a eși din acest impas, în care ne-a aruncat catastrofa războiului. Dacă e vorba de un criteriu temeinic de legiuire a muncii, acesta trebuie să răspundă și cerințelor de dreptate, precum și nevoilor vremii. Un asemenea criteriu ar fi acesta: să se pună muncitorimea noastră pe picior de egalitate cu cea din Apus, dar pentru aceasta să se aibă în vedere *egalitatea producției*, nu *egatitatea timpului de muncă*, adică: *să se ceară lucrătorului român să muncească atâtea ore pe zi, cât îi trebuie spre a produce aceleași valori, pe care lucrătorul anglo-american le produce în opt ore*. Căci a introduce și la noi ziua de opt ore după pilda Apusului, însemnă a decreta inferioritatea noastră economică perpetuă, întru cât lucrătorul român produce, în același timp, mult mai puține valori ca cel apusan. De aici nevoia imperioasă, de a lua ca criteriu de legiuire a muncii egalitatea valorilor produse în ziua de muncă. Și acest criteriu nu poate întâmpina nici o greutate practică. În adevăr, se poate stabili prin calcule tehnice cam ce valori produce, de pildă, lucrătorul american și

lucrătorul român într'o oră de muncă, de unde s'ar putea stabili câte ore trebuie să muncească lucrătorul român pe zi, ca să producă cât lucrătorul american în opt ore.

De altfel și intelectualul român muncește mai mult ca confratele său apusan, spre a produce aceleași valori, și anume tot din aceleași pricini. Intelectualul nostru nu are încă deprinderea ereditară de muncitor cu creerul, el nu are însușiri moștenite de gânditor, întrucât de cele mai deseori nu coboară din părinți intelectuali. Muncitorul român cu creerul trebuie să sape singur urmele nervoase, pe care nu i le-a transmis o serie întreagă de părinți intelectuali, cum se întâmplă cu intelectualii apuseni; de aceea munca sa este mult mai anevoioasă și mai puțin rodnică, decât a aceloră din țările înaintate. Nu ar fi de mirare, dacă s'ar dovedi că cei mai mulți dintre intelectualii noștri sunt de origine străină. Căci în munca intelectuală, ca și în cea manuală, străinii au o deprindere ereditară pentru activitate uniformă și sistematică, pe care noi nu am câștigat-o încă, ei trebuie să ne-o formăm de acum înainte. Dacă mai adăogăm la aceasta și lipsa de mijloace de lucru: biblioteci, laboratorii, etc., de care suferă intelectualul român, putem pricepe de ce el este osândit la o muncă mult mai încordată, decât purtătorii culturii apusene, și totuș rare ori poate egala valoarea produselor acestor din urmă. Este vorba, ca muncitorii noștri manuali să se deprindă a munci după aceleași norme, ca și cei intelectuali: ei trebuie să aibă în vedere egalitatea valorii produselor lor cu acele streine, nu egalitatea timpului de muncă, căci acesta — prin însăși condițiile sociale și psihologice ale muncii noastre — este în mod fatal cu mult mai lung.

Marea nenorocire pentru țara noastră este aceea

că ea trebuie să rezolve cu mijloacele democrației multe probleme, care în seria evoluției istorice au fost rezolvate cu mijloacele autocrației. De această natură este și problema muncii. Priviți „democrații” români: care din ei a avut oare tăria de suflet, să spună masselor muncitoare adevărul, că democrație înseamnă muncă, ordine și sacrificiu pentru societate? Ne temem că atunci masele ar face democratului o așa manifestare de simpatie, încât i-ar trece pentru totdeauna dorul de a se mai întoarce între ele. Dimpotrivă, democrații noștri spun muncitorilor — fie aceștia proletari sau țărani — că dacă vor să trăiască mai bine, să vină la ei. Și oricine știe, că în mintea întunecată a muncitorului român, a trăi mai bine înseamnă a trăi fără muncă. Ei da, dacă muncitorii români vor da sprijin democraților, atunci toate cele trebuincioase se vor produce dela sine, fără nici o osteneală: grădinile de pe mândrele noastre văi vor face numai pere mălăețe, care să cadă coapte gata în gura lui nătăfleață, democratul român de carieră.

O disciplinare a masselor noastre muncitoare e peste putință, câtă vreme burghezia noastră națională nu va avea tăria, de a sili pe apostolii nechemăți ai democrației noastre să se transforme în elemente utile. Istoria nu cunoaște încă un stat creat prin declamație democratică, și lingușiri aruncate unei muncitorimi inculte; statele se creează prin muncă disciplinată dela centru spre periferie. Dacă e vorba ca procesul de formație a statului nostru modern să se încheie în mod fericit, trebuie să se înlăture tot ceea ce primejduiește *disciplinarea muncii*. Aceasta e în prezent problema problemelor.

NAȚIONALISMUL

Un nume pentru două atitudini opuse față de evoluția socială.

Între cuvintele cu circulație deasă și înțeles nehotărât — două lucruri nedespărțite — locul cel mai de cinste îl ține neîndoelnic *naționalismul*. În adevăr, cu greu se poate închipui un termen cu un înțeles mai vag, chiar pentru acei ce se dau drept credincioșii curentului desemnat cu acest nume. De obicei, prin naționalism se înțelege o atitudine sentimentală, anume iubirea neamului propriu înaintea altor neamuri. Dar cu aceasta nu ajungem departe. Căci cel ce-și iubește neamul trebuie să cunoască și mijlocul, prin care se poate îndeplini binele acestui neam; el trebuie să dea sentimentului său un cuprins intelectual, să-și formuleze *un principiu social-politic*. Și aici crezul naționaliștilor se deosebește atât de radical, în cât ei se împart în două tabere adverse, care ajung să se privească între ele ca dușmane a neamului. Să se gândească, de pildă, la doi reprezentanți tipici ai naționalismului român, la C. A. Rosetti și M. Eminescu; ambii naționaliști convinși, și totuși ce prăpastie între dânsii! Se vede dar bine că nu există o *singură* concepție naționalistă, ci *două* concepții opuse: ambele au rădăcinile

lor sociale, pe care trebuie să le cunoască bine cel ce vrea să-și limpezească înțelesul fiecăreia dintre ele. Aceasta e tocmai ceia ce ne propunem a face în rândurile următoare, spre a ne lămuri asupra acestui atât de vag termin.

Naționalismul burgheziei și naționalismul reacțiunii

Cercetând obârșia naționalismului european, W. Rathenau vede în el un răsunet al revoluției sociale dela sfârșitul veac. XVIII: al emancipării masselor populare. Atâta vreme — crede Rathenau — cât aristocrația vechiului regim alcătuia clasa stăpânitoare, înfiriparea unui sentiment național era cu neputință. Căci aristocrația apusană era o pătură cosmopolită: ea vorbea în toate țările aceeași limbă cultă — limba latină — avea aceeași credință, aceleași uzanțe cavaleresti și aceeași cultură. În sânul acestei aristocrații nu se putea deci naște vre-o diferențiere națională.

Dar când masele populare ajung să dețină suveranitatea, situația se schimbă. Poporul locuiește un anumit colț de pământ, vorbește o anumită limbă, se îmbracă într'un anumit fel și este prins în anumite tradiții locale. Și de aceea, când poporul deveni forța socială hotărâtoare, se iviră și condițiile pentru nașterea sentimentului de diferențiere națională. Mai târziu concurența capitalistă, aruncând națiunile în nesfârșite conflicte, veni să ridice sentimentul național la cea mai înaltă formă. Aceasta se întâmplă în cursul veac. XIX.

Explicarea lui Rathenau e însă departe de a merge până la rădăcinile reale ale sentimentului național. E drept că ridicarea masselor populare din Apus

coincide cu începuturile de deșteptare a conștiinții naționale. Dar istoria cunoaște perioade de domnie mult mai largă a poporului, fără ca ele să aducă vreo scilpire de conștiință națională. E de ajuns a aminti democrațiile din Grecia veche, ca și acele din timpul Renașterii.

Adevărul e că *nașterea conștiinții naționale, și a sentimentului de solidaritate națională, este răsunsetul sufletesc al luptei de închegare a burgheziilor naționale europene.*

Să ne amintim că la început orice burghezie e streină: ea se alcătuește din negustorii veniți dintr'o regiune înaintată în una agricolă înapoiată. După ce însă indigenii deprind în deajuns meseria burgheziei, încep lupta împotriva cotropirii streinilor, cu scopul de a-i înlocui în toate ramurile de activitate, și a întemeia astfel o viață națională. *Această luptă împotriva dominației streine, prin plămădirea unei burghezii indigene care să o înlocuiască, este primul gest de afirmare națională, pe care-l cunoaște istoria.* Pentru întâia dată în viața popoarelor se întreprinde o grandioasă mobilizare a tuturor forțelor naționale, spre a anihila supremația streinilor, care printr'o expansiune treptată isbutesc să-și subordoneze viața de stat, primejduindu-i existența națională. Nici Antichitatea, nici Renașterea nu a cunoscut asemenea luptă de afirmare națională, și pricina e limpede. Căci atunci geniul uman nu a fost în măsură să creeze acea pârghie, prin care națiunile luptă pentru emanciparea lor de sub iobăgia streină: *industria națională.* Ele au rămas la predominarea formei inițiale a capitalului — a comerțului — în care s'a istovit toată puterea de creație a geniului antic.

Procesul de afirmare națională față de cotropirea streină începe spre finele veacului XVI, se prelungește dealungul veacului XVII — epoca sa culmi-

nantă — și se încheie în veacul XVIII. Leagănul său pe continent este Franța, iar omul care a știut să se pună în slujba sa, ca nimenea altul, este Colbert, ministrul lui Ludovic XIV. Sistemul de măsuri folosite în scop de emancipare poartă până azi numele de Colbertism sau mercantilism, ceeace în fapt nu e altceva, decât forma inițială sub care apare sentimentul național.

În dezvoltarea statelor moderne acest proces de emancipare națională alcătuiește o perioadă înălțătoare, de redeşeptare sau regenerare, și-și găsește expresia într'o ideologie naționalistă, a cărei prim articol de credință este *emanciparea de sub aservirea străină*, dreptul de a trăi prin propriile puteri ale națiunii — scurt: *neotârnarea*. La aceasta se adaugă cerința *unității și omogeneității naționale*, adică a lărgirii teritoriului național până la ultimele limite, unde trăesc frați de acelaș neam, așa că aceștia să fie uniți în acelaș organism social unitar.

Aceste articole de credință ale ideologiei naționaliste — *neotârnare, unitate, și omogeneitate* națională — sunt în acelaș timp tot atâtea elemente alcătuitoare ale statelor moderne. De însemnat este aici amănuntul esențial: ele nu sunt înfățișate drept ceeace sunt de fapt, adică drept cerințe ale înfiripării burgheziilor naționale. Acest lucru era cu neputință. Mai întâi, nici cei ce le formulau nu aveau conștiința legăturii lor cauzale cu realitatea socială; descoperirea acestui raport cauzal este abea fapta cercetării sociologice a vremii noastre. Apoi, pe atunci domnia mentalitatea raționalistă, care deducea ideile din adâncimile rațiunii umane: ideile aveau tocmai menirea, de a preface — a raționaliza — realitatea. Potrivit cu aceasta, articolele de credință ale ideologiei naționaliste trebuiau să fie privite ca produse ale rațiunii, cu menirea de a preface realitatea în senzul

lor. Așa se face că ideologia naționalistă a burgheziei, la fel cu întreaga cultură burgheză, a fost considerată ca *neistorică și revoluționară*: ea părea a pleca dela formule abstracte, care nu erau scoase din realitate, ci trebuiau să fie impuse realității.

Aceasta este întâia formă a naționalismului. Ea își are origina în acea țară, care a dus la cea mai înaltă treaptă raționalismul burghez — în Franța. În această fază naționalismul nu face deosebire între națiuni, ci le recunoaște la toate — celor mari ca și celor mici — acelaș drept de neatârnare și autodeținare. De aici marele rol al acestei prime forme a naționalismului burghez: ea a încălzit și înălțat inimile în orice națiune obijduită și sfâșiata în sine, până ce s'a putut vedea înjghebată în acelaș stat unitar și neatârnat.

După prima ridicare revoluționară a burgheziei europene, la 1789, a urmat îndelunga perioadă a încercărilor de restaurare a vechiului regim, care se prelungește până pe la mijlocul veacului XIX. În tot acest timp, când burghezia victorioasă trebuie să respingă contrarevoluția oamenilor trecutului, aceștia plămădesc și o nouă ideologie naționalistă, pe care o ridică împotriva ideologiei naționaliste a burgheziei. Insușirile noiei ideologii naționaliste trebuie deduse, și înțelese, din nevoea luptei împotriva celei vechi. Această ideologie este: a) *istorică*, din nevoea luptei împotriva caracterului pretins neistoric al ideologiei burgheze; ea afirmă anume, că dezvoltarea societăților nu se face pe cale de revoluții, înfăptuite pe baza unor formule abstracte, ci *este un proces organic, care decurge în mod lent din instituțiile tradiționale ale trecutului*. Acest caracter istoric — afirmarea că instituțiile prezentului se nasc din acelea ale trecutului, printr'un proces de modificare treptată — alcătuește însăși esența

noului naționalism. Din această pricină el mai este b) *idealist, romantic*: el idealizează trecutul — pe care ideologia burgheză îl disprețuește, înfățișându-l ca rățacit, nenatural, nerațional, barbar; de aceea noua ideologie naționalistă a reacțiunii privește instituțiile trecutului ca superioare aceloră prezente; c) ea este *religioasă*: fiindcă ideologia burgheză dă-râmă religia veche, tradițională, ideologia reacționară cearcă să o reînvie; ea este deci creștină. Noua ideologie naționalistă, istorică și evoluționistă, se zemisleşte în Germania romantică, trece de aici în Franța postrevoluționară, și în alte state europene, în care nevoea luptei împotriva burgheziei impunea întrebuintarea acelorăș arme teoretice.

Din ea se naște *spiritul istoric evoluționist*, în care este plămădită întreaga știință a vremii noastre. Astăzi, a cerceta o categorie de fapte, însemnă a urmări transformarea — „evoluția” — lor treptată dela faza inițială până la starea actuală. Cu alte cuvinte: mentalitatea noastră științifică a fost formată de ideologia naționalistă a reacțiunii.

Dacă vroim să caracterizăm pe scurt ambele ideologii naționaliste dușmane, născute din lupta burgheziei cu reacțiunea agrară, putem spune: ideologia burgheză cere în mod simplu formarea unui stat unitar național, ideologia reacționară cere însă ca acest stat să derive din tradițiile trecutului; cea dintâi poartă numele de națională, fiindcă ia ca bază a vieții de stat națiunea, însă în forma ei prezentă; cea din urmă poartă numele de națională, fiindcă ia ca bază a vieții de stat *trecutul* național; prima este ideologia partidelor liberale, a doua alcătuiește ideologia partidelor conservatoare reacționare; cea dintâi a devenit pe deantregul o realitate, întrupată în statele naționale moderne, a doua a rămas mereu un principiu teoretic, o simplă abstracție.

Cele două curente naționaliste în România.

Să vedem acum ce fel se înfățișează aceste două ideologii naționaliste în evoluția României moderne¹⁾.

Expansiunea capitalismului străin în România, după anul 1829, și alcătuirea — ca urmare a acestei expansiuni — a unor începuturi de capitalism român, a adus și pe pământul nostru ideologia naționalistă a oricărei burghezii tinere. De astă dată însă ideologia națională nu se mai desvoltă treptat, ci este transplantată din Franța în forma ei ultimă și complexă, așa cum am arătat-o mai sus. Reprezintăntă a acestui naționalism al burgheziei române în zemislire este generația noastră dela 1848, iar în fruntea acesteia stă purtătorul de cuvânt al întregii epoci: Ion Brătianu. Prin scris, prin viu graiu, ca și prin activitatea politică, acest om — o inimă mare, pe care se altoise o mare putere de intuiție a nevoilor vremii — a contribuit la răspândirea și înfăptuirea naționalismului burghez: unitate națională, organizație omogenă națională și neatârnare națională. I-a a fost dat acestui om, ca înainte de a închide ochii să poată străbate o bună distanță pe calea înfăptuirii programului său naționalist. La

¹⁾ Am spus că nu ne ocupăm aici decât de prima formă a ideologiei naționaliste, așa cum își ia naștere din nevoile burgheziei în proces de formație. Amintim numai în treacăt, că în țările înaintate naționalismul tinde să ia altă înfățișare. Acolo supremația Marelui Finante a născut ideologia națională imperialistă, care nu mai recunoaște tuturor națiunilor acelaș drept de auto-determinare, ci stabilește o singură națiune aleasă, menită a subjuga și civiliza pe toate celelalte. Dar de asemenea naționalism imperialist, așa cum a înflorit, de pildă, în Germania dinainte de războiu, nu avem să ne ocupăm aici, căci atât de departe nu a ajuns evoluția socială a României.

deplina realizare a acestui program actuala generație burgheză lucrează încă, cum vom vedea în curând.

Ar fi de prisos să ne oprim asupra altor reprezentanți ai acestei generații plină de unic avânt, cum nu se găsește decât la începuturile liberatoare ale burgheziei, căci ei au intrat în sufletul oricărui român încă din primii ani de școală. Nu putem însă trece înainte, fără a rosti numele impunător al lui Kogălniceanu, care ca profesor, scriitor, orator și om politic a lucrat la răspândirea unei ideologii burgheze caracteristice, nuanțată de un ușor și pentru timpul său prematur reacționarism, de sigur o reminiscență a peregrinării sale prin atmosfera romantismului german. Dar despre aceasta vom mai avea prilejul să vorbim în legătură cu naționalismul reacțiunii române.

După ce perioada dela 1859 până la 1866 a adus înfăptuirea unei părți din cerințele naționalismului propovăduit de burghezia noastră, s'au ridicat și la noi oamenii trecutului capul, opunând naționalismului burghez un naționalism reacționar, croit după nevoile luptei împotriva înnoirilor noastre burgheze. Acest naționalism se slujia absolut de aceleași arme teoretice, ca și acel al reacțiunii europene, și împrumutase aceste arme deadreptul dela sorginte: din Germania. De aceea el este: a) istoric, anume el afirmă că progresul social nu se realizează pe cale de revoluție, cum vroia generația dela 1848, ci printr'o modificare lentă a instituțiilor tradiționale din trecut; aceasta din pricină — și aici este esența naționalismului reacțiunii noastre — că *societatea este un organism și are o evoluție continuă*; b) el este idealist romantic: idealizează trecutul, pe care i se pare că l-a profanat generația dela 1848; și este c) religios sentimental: apără biserica de descon-

siderarea, ce crede a-i fi arătat reprezentanții burgheziei noastre. Perioada de înflorire a acestui naționalism — a doua jumătate a veacului din urmă — poartă denumirea de eră critică, fiindcă ideologia naționalistă a reacțiunii române s'a luat ființă, la fel cu cea străină, din critica așezămintelor burgheze.

Am avut altă dată prilejul să ne ocupăm pe larg cu naționalismul critic al reacțiunii române, și am arătat că purtătorul de cuvânt al acestei întregi ere este M. Eminescu: el a desăvârșit la noi ideologia naționalistă reacționară în toate laturile ei. Au contribuit la răspândirea acestei ideologii, din generația veche junimistă, în deosebi T. Maiorescu și P. Carp, din generația nouă d-nii C. Rădulescu-Motru și S. Mehedinți. D-l N. Iorga a luat ca sprijin, pentru curentul său naționalist, autoritatea lui M. Kogălniceanu, din temeiul, că acesta a formulat la noi cel întâi ideea evoluției organice, lente, din așezămintele trecutului. Cum că Kogălniceanu a fost întâiul scriitor român, care a formulat această idee, poate fi din punct de vedere istoric exact. De cât, mai întâi, Kogălniceanu nu a avut nici-o înrăurire asupra formării ideologiei naționaliste a reacțiunii române; al doilea, pentru sociolog e de puțin interes cine a emis întâi o idee, ci acel ce a exprimat-o în forma sa cea mai desăvârșită și a dat naștere unui curent: deci reprezentantul tipic al unui întreg mod de gândire. Și pentru ideologia naționalistă evoluționistă asemenea reprezentant tipic, la fel cu I. Brătianu pentru ideologia naționalistă burgheză, nu e Kogălniceanu, ci Eminescu. Kogălniceanu este, în esență, un ideolog burghez, lucrând umăr la umăr cu burghezia română.

În timpul de față, ideologia națională a reacțiunii a reputat în lumea noastră cultă o isbândă desă-

vârșită asupra naționalismului burghez. Ea este singură cunoscută, așa fel, că la ea pare a se reduce naționalismul însuși. Faptul nu poate să surprindă pe cel ce-și dă samă, că întreaga noastră cultură este opera reacțiunii, și că burghezia română n'a putut produce încă o cultură corespunzătoare, spre a impune naționalismul ei ca principiu obștesc de gândire. Mai supărător e însă pentru cercetătorul științific, că însuși naționalismul burgheziei a ajuns la cunoștința lumii noastre culte prin critica reacțiunii, așa că el trăește astăzi desfigurat până la caricatură. În adevăr, cum înfățișează reacțiunea ideologia naționalistă burgheză? Marea osândă, care se aduce la noi împotriva acesteia astăzi, într-o vreme pe care am putea-o numi sociologică, este aceeași care se aducea în Apus într-o vreme, când nu exista nici urme de sociologie: vorbim anume de osânda înstreinării de lumea concretă. Dacă ar fi să credem pe reprezentanții reacțiunii noastre, naționalismul burghez este o ideologie abstractă, care pleacă dela formule dospite de mintea omenească, frumoase în sine, dar ireale, prin care totuș vrea să revoluționeze realitatea noastră socială. Aceasta din pricină, că ideologii noștri burghezi n'ar fi cunoscut nevoile concrete ale neamului lor. D. Mehedinți merge chiar atât de departe, că privește unele din formulele naționalismului burghez ca un fel de realități abstracte, de entități metafizice, de aceia întitulează critica îndreptată împotriva lor „în contra metafizicii“.

Trebue să ne lămurim în această privință. Ni se pare straniu de a învinovăți de formule abstracte o pătură socială, cum e cea burgheză, care se ocupă cu orice pe lumea aceasta, numai nu cu abstracții. Ideologia naționalistă burgheză este tot ceeace poate fi negarea abstracției: ea exprimă, cum am văzut, nevoile celei mai reale dintre realitățile vremii: ale

capitalismului. De aceia toate punctele ei de credință au devenit pe deantregul realitate: ele sunt concretizate în actualul nostru stat național, unitar și neatârnat. Ce rost mai poate avea învinovățirea de abstracție și de înstreinare de realitatea socială, ridicată împotriva ideologiei burgheze, nu suntem în măsură să înțelegem.

Dar e locul să întrebăm: ce a realizat ideologia naționalistă reacționară din cerințele ei? O știm cu toții: nimic. Ea n'a putut modela prezentul după chipul trecutului, căci nimenea nu mai poate făptui astăzi minuni. Și ar fi de sigur cea mai minunată minune, ca instituțiile unui stat capitalist să fie modelate după chipul vechii lumi agrare, cu care capitalismul nu are nimic de împărțit, și care a murit pentru totdeauna, la noi ca ori unde străbate tăvălugul capitalist.

Întrebarea are însă și altă latură. Reprezintanții reacțiunii, întocmai ca și acei ai burgheziei, și-au făcut educația în străinătate, și au rămas toată viața streini de nevoile concrete ale țării lor. Venind în țară, ei au repetat în mod mecanic formule învățate din filosofia romantică germană, anume că *statul e un organism* și evoluiază în mod lent, din propriul său trecut. Aceasta o spuneau ei, nu doar că aveau vre-o idee de trecutul nostru național și de nevoile prezentului, ci fiindcă așa învățase dela dascălii lor germani. Cât privește nevoile reale ale societății noastre, despre acestea ei vorbeau cam ca și un orb despre culori, căci dascălii germani nu le dăduseră nici o lumină în această privință, ci numai le împărtășiseră ideea evoluției organice. Burghezia însă a avut *intuiția* exactă a nevoilor noastre sociale reale; ea și-a dat samă, că soarta țării noastre nu mai e legată de trecutul național, ci de soarta noului venit pe pământul nostru: a

capitalismului; de aceea ea a lucrat în această direcție și a creat actualul stat român, în care trăim cu toții. Statul nostru național de astăzi este forma concretă a naționalismului burgheziei române. Cât privește naționalismul reacțiunii, el a rămas mereu o formulă abstractă, care cel puțin nici nu se poate mândri de a fi națională, întrucât ea a fost învățată pe de rost din Germania: ideea de organism și evoluție organică a fost emisă întâi de Herder și Goethe, și adâncită apoi de romanticii germani. Astfel învinovățirea de abstracție și înstreinare de realitatea noastră socială, pe care naționalismul reacțiunii o aduce împotriva naționalismului burgheziei, cade cu toată strivitoarea greutate asupra sa însăși.

În timpul de față burghezia română l. crează cu unică stăruință la înfăptuirea deplină a celui din urmă punct din programul ei național: la creerea neatârării naționale. Ea duce un războiu, decât care altul mai însemnat nu a dus încă neamul nostru. Numele războiului nu spune nimic pentru profani: el se cheamă „*lupta de neatârare economică*”, și într'un studiu științific ne-am încercat a lămuri pe larg înțelesul și însemnătatea sa națională.

Să ne închipuim că în vechea Românie agrară ar fi năvălit dușmanul, și ar fi cucerit pământul nostru străvechiu, reducând pe românii de bastină în iobăgie. Atunci de sigur cea mai mare faptă națională ar fi fost recucerirea pământului nostru din mâna dușmanilor, de vreme ce stăpânirea sa era temelia vieții sociale. Un războiu de acelaș fel duce și burghezia română în timpul de față. Căci azi roata vieții sociale s'a schimbat; axa în jurul căreia se învârte ea nu mai e stăpânirea de pământ, ci stăpânirea de capital. Cel ce stăpânește astăzi capitalul, dă ordin; cel ce nu are capital, acela trebuie să se supună.

La noi însă marea majoritate a capitalului este încă în mâna streinilor, care au putința să ne impună măsurile ce le convin. Este o iobăgie ascunsă, pe care n'o cunoaște, cu suspine, decât omul de stat, și omul de știință, care și el poate să suspine la această tristă realitate, dacă pe lângă știință mai are și o inimă. Lupta burgheziei are tocmai drept țel, de a cuceri această pârghe a vieții sociale moderne, a smulge capitalul din mâna streinilor și a-l reda românilor; scurt, a recuceri România de azi pentru români. De soarta acestui din urmă episod al naționalismului burghez atârnă, dacă în această Românie de astăzi, cu care ne mândrim toți, stăpânitorii de fapt vor fi românii, sau streinii. De aceia este datoria morală a tuturor celor de meseria condeiului, de a lumina opinia publică asupra însemnătății istorice a naționalismului burghez, lăsând deocamdată în pace disertațiile despre evoluție organică; căci acestea nu folosesc nimic la imensa operă națională, a cărei înfăptuire este în curs, și de soarta căreia este legată însăși soarta existenței noastre naționale.

Naționalizarea școlii ¹⁾

Era „naționalizărilor“.

Sunt mai bine de patru decenii, de când România a intrat într-o nouă eră de dezvoltare: este era „naționalizărilor“. Ea înfățișază faza istorică de afirmare națională, menită a plămădi ceea ce alcătuiește țelul aspirațiilor noastre: o Românie a românilor. Este timpul acum, după această scurgere de vreme, de a ne întrebă ce s'a făcut în această operă națională, și ce mai rămâne de făcut.

La început, grija pionierilor marei opere a naționalizării s'a îndreptat în direcția vieții materiale. Infăptuirea unei economii naționale române, cu capital român și condusă în spirit român — iată cea dintâi și cea mai de samă preocupare a lor. Pe acest ținut opera de naționalizare a intrat într-o fază hotărâtoare. Ce-i drept, avem încă în economia noastră capital strein și reprezentanți ai intereselor streine. Dar interesele naționale s'au impus în mod deplin victorios în conducerea generală a vieții noastre economice, și aceasta arată limpede, care va fi aici sfârșitul luptei de naționalizare.

¹⁾ Vezi lucrarea cu acelaș nume („Naționalizarea Școlii“, în colecția „Cartea Vremii“, Edit. Fundației Culturale Principele Carol), care reia și întemeiază în chip științific ideea de temelie din acest studiu.

Mai prețios încă decât câștigul material, este în această privință câștigul moral: vorbim de înrădăcinarea convingerii în întreaga noastră lume cultă, că naționalizarea este singura cale de urmat în politica economică.

Fată de o îndrumare atât de îmbucurătoare a vieții materiale, cum stăm în ceiace privește viața sufletească? Avem noi sufletul național corespunzător nouilor aspirații naționale? Dar înainte de toate, avem o școală cu adevărat românească națională, care să ne plămădiască sufletele ce ne trebuie? Iată ceea ce vroim să cercetăm aici. E vorba de a afla cum e mentalitatea noastră de astăzi, cum ar trebui ea să fie, și ce fel s'ar cuveni să îndrumăm școala română, ca să ridice sufletele tinerilor generații la înălțimea nouilor noastre aspirații naționale.

Mai întâi, care este rațiunea istorică a luptei de naționalizare? Cel ce cunoaște dezvoltarea socială a României moderne poate răspunde: e opunerea față de cotropirea streinilor.

Dezvoltarea țării noastre în epoca modernă constă în două serii de prefaceri, care alcătuiesc ceea ce s'a numit pe dreptul „Renașterea Națională”. Pe deo parte stă seria prefacerilor adânci economico-sociale, pe de alta seria prefacerilor sufletești; în ambele direcții mentorii dezvoltării noastre au fost streinii. Ne-a trebuit capital pentru înjghebarea așezămintelor noastre moderne—ei ni l-au dat; ne-a trebuit oameni pentru îndrumarea economiei noastre — ei ni i-au dat; ne-a trebuit un sistem juridico-politic pentru regularea noilor raporturi sociale—ei ni l-au dat. Tot astfel și în ținutul prefacerilor sufletești: ei ne-au dat școala română, programul și materiile de învățământ, la instituțiile lor s'au format oamenii școlii noastre.

Se înțelege că nu puteam merge până la sfârșit pe această cale. Orice stat modern și-a început dezvoltarea sub înrâurirea altor state mai înaintate; dar după o asemenea perioadă de iobăgie și ucenicie la școala altor neamuri cu o cultură superioară, statele moderne au început lupta de afirmare națională, și abia prin aceasta au devenit ceea ce sunt astăzi.

O asemenea luptă de afirmare națională a început și România dela 1881, prin întemeierea Institutului Național de emisiune. Dar această eră de „naționalizare” a rămas până acum necompletă: ea s’a tărmurit la silința de naționalizare a economiei, nu și a culturii; a materiei, nu și a sufletului. Căci în ceea ce privește laboratorul nostru sufletească — școala — aceasta n’a intrat încă în domeniul faptei naționale, ea se află abea în stadiul frazeologiei naționale. În adevăr, azi nu e la noi om al școalei, care să nu vorbiască de nevoia unui învățământ românesc național. Dar cum se petrec lucrurile în practică? Aici facem ceea ce nu mai e o taină pentru nimenea: împrumutăm reformele streine. Mai eri era vorba să imităm reforma germană, apoi s’a găsit mai bună reforma franceză. Dar se înțelege că e de puțin interes ce anume reformă vom imita: esențialul este că imităm: ne îndrumăm învățământul după nevoile altora, nu după nevoile noastre.

Dar acest nonsens are rădăcini mai adânci, și urmări mai funeste. Să le vedem.

Problema istorică a momentului de față și misiunea școalei.

E îndeobște cunoscut, că dezvoltarea României moderne a fost atât de vertiginoasă, încât a trecut cu mult înaintea dezvoltării sufletești. De aici

s'a născut o prăpastie între structura noastră socială, și structura noastră sufletească: societatea a luat o formă modernă, liberală, democratică, sufletul a rămas însă într'o constituție arhaică. Asupra acestei dizarmonii între suflet și societate, care sfâșie viața noastră socială de astăzi, cultura noastră a stăruit cu un lux de argumente, care face de prisos orice stăruință.

Ne interesează însă urmările.

Este vădit că sufletul, a cărui structură vine în conflict cu structura societății, se simte prins în instituțiile sociale ca într'o haină strâmtă. Oamenii cu asemenea constituție sufletească, ce n'a izbutit încă să se ridice la înălțimea realității sociale, se năpustesc împotriva ei, o defaimă, o înfățișează ca o rătăcire și un semn de decadentă: neputând merge cu evoluția înainte, ei vor să târască societatea înapoi, la propriul lor nivel sufletesc. Aceasta este atitudinea sufletului român față de nouile noastre instituții moderne liberale. Din această atmosferă sufletească și-a luat naștere întreaga noastră cultură și literatură din a doua jumătate a veacului din urmă. Pionierii acestei mișcări culturale nu găsesc nimic bun între instituțiile sociale ale României moderne: finanța noastră, industria noastră, dreptul, viața politică, universitățile, academia — nimic nu le place acestor oameni. Asemenea instituții le par a nu fi pentru noi: ele sunt putrede, stafii fără trup, lustru fără bază, forme fără fond. Astfel ei se istovesc în „critică socială“, intitulând însăși cultura lor drept „critică“.

Ceeace a venit, apoi, să turbure încă această stare de lucruri, a fost caracterul exotic al școalei noastre. Până acum școala română a fost — și este încă — streină: ea ne-a dat un învățământ exotic, constând dintr'un mănunchiu de formule de îm-

prumut, și am arătat că până în prezent nici nu se putea altfel. Decât, asemenea formule sunt ecoul unor condiții sociale streine, și au un rost numai în țara lor de naștere. De aceea românul, care va încerca să înțeleagă propria sa țară cu ajutorul acestor abstracții exotice — și toți comitem acelaș păcat — va constata o prăpastie între ideile sale și societatea în care trăește, și se va simți strein și nenorocit în propria sa țară. Iată o pildă dintr'omie, la care ne oprim, fiindcă e de înaltă actualitate.

Toți vorbesc azi la noi de democrație reală și liberalism. Dar nimenea nu pare a-și da limpede samă, că liberalismul este produsul istoric a unei anumite faze în dezvoltarea societăților apusene, că o asemenea fază n'a existat în structura noastră socială nici odată, deci că liberalismul clasic e fals pentru condițiunile noastre sociale. Dimpotrivă, oamenii noștri se încătușază în credința, că liberalismul este ultimul cuvânt al științii, fiindcă pare a avea în jurul său aureola culturii apusene. Și acum, iată ce se întâmplă: ei încearcă să înțeleagă societatea noastră prin prisma acestei ideologii exotice, constată însă între ea și realitatea noastră socială un abis. Și atunci, în loc ca ei să osândească formula exotică — cum se întâmplă de câte ori o abstracție nu se potrivește cu faptele concrete — ei osândesc propria noastră societate, și o decretează drept reacționară și absurdă. Unul din intelectualii români — așa cum sunt intelectualii noștri de eri și de azi — adică un om cu creierul îmbâcsit de formule exotice, declara într'un cerc savant, că lui îi e groază să mai scoată capul din casă, după cele ce vede că se petrec în societatea noastră. Asemenea groază, de profundă sinceritate, e o pedeapsă bine-meritată pe care o ia acest intelectual, fiindcă n'a putut să înțeleagă cel mai limpede adevăr al științii,

anume: că nu faptele trebuie deduse din formule abstracte, ci invers, formulele trebuie deduse din fapte; că o societate trebuie înțeleasă prin teorii scoase din condițiile ei concrete, nu împrumutate din afară, unde s'au născut din alte condiții.

Oricum, această epidemie a educației noastre școlare, de a îmbâcsi capul generațiilor tinere cu abstracții exotice, ne-a aruncat într'o sinistă pseudoștiință, într'un formalism exotic, care pune între sufletul român și societatea română un abis.

Asemenea stare de lucruri se răsfrânge în mod nenorocit asupra întregii noastre vieți sociale. În mod normal, clasa stăpânitoare își conduce țara prin puterea convingerii, de aceea s'a și putut declara, că ideile dominante într'o societate sunt ideile clasei cârmuitoare. La noi însă atmosfera generală sufletească este ostilă clasei conducătoare. Românii de azi au credința, că burghezia noastră națională s'ar alcătui din streini, ce au creat societatea actuală modernă numai spre a putea exploata prin ea bogățiile țării. Urmarea e fatală: având în jurul ei o atmosferă sufletească ostilă, și neputând guverna prin puterea convingerii, clasa noastră conducătoare va fi mereu nevoită să recurgă la puterea constrângerii. Dar până când se poate merge pe această cale? Constrângerea este un mijloc de coeziune socială, care nu se poate întrebuița decât în împrejurări extreme, în cazuri de mari perturbații sociale. În viața normală însă mijlocul de guvernare și coeziune socială este convingerea. Deci dacă burghezia noastră națională nu izbuteste a convinge națiunea că instituțiile ei sociale sunt cele mai bune, că aspirațiile ei sociale sunt cele mai fericite, că întreaga masă a cetățenilor trebuie să meargă umăr la umăr cu conducătorii lor, ca un singur om — atunci, cu

atât mai trist pentru clasa noastră conducătoare, cu atât mai trist pentru țară.

Se vede dar bine, că problema istorică a momentului de față sună astfel: *adaptarea sufletească a românilor la instituțiile sociale moderne*; prefacerea sufletului nostru, astfel ca să stea în armonie cu mediul său social. Dar aceasta este tocmai problema educației. După convingerea unanimă a promotorilor pedagogiei sociale, scopul educației este „solidarizarea sufletului cu societatea”, deci adaptarea tinerilor generații la realitatea socială, în care vor trăi ca cetățeni.

Fără îndoială, acest proces istoric de adaptare a sufletului la mediu se va îndeplini și singur, în mod treptat, îndelung, prin simpla presiune a societății asupra felului de viață a oamenilor. Dar până atunci nu putem sta simpli spectatori a acestui haos social. Școala trebuie să intervină conform cu misiunea ei istorică, de a ușura și grăbi acest proces de adaptare sufletească, fără care nu poate exista viață socială normală. Aceasta e problema istorică a școlii noastre de azi: ea trebuie să creeze în tinerile generații o mentalitate în armonie cu nevoile societății noastre moderne. Aici stă problema naționalizării școlii.

Ce este și ce trebuie să fie școala

Ce face azi școala română? Aceasta o știm toți cei ce trăim în strânsă intimitate cu ea: sub apăsarea atmosferei obsteste, școala noastră face ceea ce face întreaga ambianță socială și culturală: ea face critică socială. Din lecturile de istorie, literatură, filosofie, copiii aud zi cu zi acelaș cântec, de cum intră până ce ies din școală: că făuritorii societății

române de azi au fost streini de firea neamului nostru, că din această pricină ei n'au înțeles sufletul român, ei ne-au dăruit niște instituții, care nu se potrivesc cu nevoile noastre sufletești; că aceste instituții stau tot atât de bine pe firea noastră, ca și cilindrul pe capul negrului. Mai mult, profesorii însăși, contagiați de această atmosferă critică, tratează instituțiile noastre moderne dela o sdrobitoare înălțime, cu persiflări și surâsuri de binevoitoare milă.

Cu ce idee despre societatea noastră iese viitorul cetățean român dintr'o asemenea școală? Intreaga educație școlară îl deprinde să-și desprețuiască societatea în care va trăi, și să urască instituțiile sociale, a căror aspirații ar trebui să le susțină, la nevoie chiar cu prețul vieții sale. Un asemenea cetățean nu e o pârghie de propășire, ci de dezagregare socială. Și pe când misiunea reală a școlii e de a adapta sufletele la mediu, de a le împăca cu instituțiile sociale, școala română dimpotrivă sapă tot mai adânc abisul între suflet și mediu: ea răsvrătește sistematic sufletele tinere împotriva societății noastre de azi.

Față de asemenea dezastroasă situație, care samănă bine a primejdie națională, ce fac reformele noastre școlare, ce fac oamenii școlii noastre? Ei copiază reforme streine, ne dăruiesc un material de educație, ce a isvorât din nevoile altora, nu ale noastre, și îmbâcsesc creerul copiilor noștri cu formule, ce n'au nici o legătură cu realitatea noastră socială. Asemenea materie exotică de învățământ sfârșește de a înstreina copiii noștri de propria lor țară. Cetățeanul român — opera acestei educații — este pentru totdeauna un suflet deșterat: cultura „națională”, în care l-a crescut școala, îl învață să-și desprețuiască instituțiile țării; iar formulele de import, pe care i-le vâra în creer, încetățenesc sufletul său în acele țări, care le-au dat ființă. Și așa cetățeanul

român visează toată viața să trăiască la Paris sau Berlin, dar se înfioară la gândul de a-și târî zilele într-o societate atât de oropsită, cum l-a învățat educația să-și închipuie că e aceia a noastră. După documente autentice, sunt între oamenii noștri cuști de aceia, care ar dori să trăiască mai curând ca servitori la Paris, decât ca oameni de vază în propria lor țară. Iată roadele educației noastre, ce are pretenția de a trece drept „națională“.

Oare n'a sosit timpul să deschidem ochii la această primejdie socială? Vom îngădui încă multă vreme, ca școala să ucidă sufletul viitorilor noștri cetățeni? Ne vom război mereu cu curente ieșite din alte nevoi sociale — cu realismul și clasicismul — și nu vom cânta materia de învățământ isvorită din propriile noastre nevoi?

Nu, trebuie să găsim mijlocul de a împacă sufletele copiilor noștri cu societatea noastră, de a-i face să se simtă bine în sânul instituțiilor țării lor. Și de aceia trebuie să încetăm de a le umplea capul cu un material strein, cules din reforme streine: trebuie să deprindem pe copiii noștri să meargă de-a dreptul la realitatea lor socială proprie, să o cerceteze deaproape, și să o înțeleagă prin formule create din chiar acest studiu al condițiilor noastre sociale concrete. Abea pe această cale vom găsi formula unui învățământ cu adevărat național, care să ne plămădească și sufletul român național — sufletul care ne trebuie, dar pe care nu l-am putut încă forma în școală.

Și înainte de toate, pe ce se bazează această atmosferă de scepticism, pe care o răspândește cultura și școala noastră? Pe o eresie științifică: pe tăgăduirea necesității istorice a instituțiilor societății noastre de azi. Din acest întreg cor asurzitor de

critică și persiflare socială se desprinde limpede credința, că tot ceea ce s'a făcut în România modernă se reduce la un import de forme streine, care n'au nicio bază în țara noastră, nicio legătură cu nevoile noastre. Această eresie ne indică tocmai calea, pe care trebuie să îndrumăm școala noastră, spre a desrădăcina scepticismul din sufletele viitorilor noștri cetățeni. Va trebui să creștem copiii în cultul cauzalității istorice a instituțiilor sociale, în care vor trăi ca cetățeni; va trebui să-i pătrundem de mici de convingerea necesității istorice, din care ș'au luat ființă aceste instituții. Căci e evident: pentru ca copiii să-și admire instituțiile sociale, și să se contopiască cu aspirațiile lor, ei trebuie să le cunoască și să le înțeleagă. Dar cum să le cunoască? Nu cum le dă școala azi, sub formă de persiflare: copiii trebuie să-și cunoască instituțiile țării lor în mod științific, ca rezultat al unor cauze istorice. Atunci ei vor ieși din școală cu sufletul armat într-o platoșă, de care se vor sfărâma toate persiflările cu privire la pretinsa lipsă de bază a societății de azi. Și această platoșă este cunoașterea științifică a societății române moderne în dezvoltarea ei istorică socială.

Așa dar, baza și esența unui învățământ românesc național, care să plămădească suflete române naționale, este *sociologia României moderne*. Din acest nucleu se poate dezvoltă un întreg program de învățământ național, asupra căruia nu vom zăbovi aici, de vreme ce am făcut-o în altă parte.

Dar se va zice: cum să realizăm noi un asemenea program de învățământ, pe care nu l-a aplicat încă nimenea? Noi, la fel ca oricare altă națiune civilizată, nu avem de ales decât între aceste două căi: sau realism, sau clasicism; altă ieșire nu este.

Răspundem: programul de învățământ este adaptat nevoilor sociale ale momentului istoric prezent în

desvoltarea neamului nostru. Statul român, care cheltuește pentru școală, are și dreptul de a o îndruma spre satisfacerea nevoilor sale proprii. Dar nevoea, care alcătuește *problema specifică a momentului istoric actual*, este aceasta: desrădăcinarea atitudinii sufletești ostile a cetățenilor români față de instituțiile sociale române; solidarizarea sufletului român cu societatea română modernă. Din două una: ori isbutim să realizăm această mare operă de prefacere sufletească, și atunci mergem înainte cu pași siguri; ori rămânem în mentalitatea arhaică, ostilă instituțiilor noastre moderne, și atunci ne sbuciumăm mereu în haos, aproape de primejdia dezagregării.

Spre realizarea acestei opere de plămădire a sufletelor ce ne trebuie, se va îndruma școala română numai cu un învățământ național—în felul cum l-am propus. Să lăsăm odată la o parte vorbăria despre clasicism și realism, și despre orice curent isvorât din nevoile altora: să ne gândim la un învățământ scos din nevoile noastre.

Școala română trebuie să aibă în centrul preocupărilor sale desvoltarea istorică a instituțiilor moderne române, cu scopul, de a face pe tinerii români să-și cunoască așezămintele, în care vor trăi, să le iubească și admire, și să se contopească sufletește cu aspirațiile lor. Atunci vom avea cu adevărat o școală națională, în măsură a ne plămădi suflete naționale: e realizarea a ceea ce am numit „naționalizarea școalei“.

Înțeleasă astfel, naționalizarea școalei devine o parte întregitoare a acelui proces de afirmare națională, în care a pășit România dela întemeierea Institutului național de emisiune. Naționalizarea economiei ne va da instituții moderne naționale române; naționalizarea școalei ne va plămădi mentalitatea

modernă națională, corespunzătoare acestor instituții. Naționalizarea vieții materiale se întregește astfel în acelaș proces cu naționalizarea vieții sufletești.

Insemnătatea națională a acestei opere școlare.

Mai mult decât oricând, săvârșirea acestei opere școlare e acum pentru noi o condiție de viață. În adevăr, marele act al Unirii a ridicat politicei noastre de stat nu mai puțin marea problemă a unificării. Și se înțelege că opera de unificare trebuie să meargă în două direcții: o unificare materială, care va strânge toate provinciile alipite în acelaș organism economic, și o unificare sufletească, care va împreuna pe toți cetățenii României Mari în acelaș cuget.

Despre unificarea materială nu avem a ne îngriji. Ce-i drept, ea întâlnește uriașe piedici, căci nouile provincii gravitează încă spre centrele economice, de care au fost despărțite. Totuș putem fi liniștiți: politica noastră de stat a dat dovezi că e destul de tare, sigură și conștientă, spre a deslega această problemă.

Dar unificarea sufletească, fără care nu poate exista un stat național? Cu ce mijloace vom împreuna noi toți cetățenii români în acelaș fel de a gândi?

S'a crezut că acesta e lucru foarte ușor: unificarea sufletească se va face prin unificarea școlară. Vom introduce în toate provinciile aceleași școli, cu aceleași clase și secții, și vom realiza astfel unificarea dorită.

Desigur, o asemenea unificare *formală* este lesnicioasă. Întrebarea e însă: ne va da ea și sufletul național unitar, care ne trebuie? Avem serioase temeiuri să ne îndoim. Școala de azi plămădește un suflet, care pulzează în toate fibrele de ostilitate față de

așezămintele noastre sociale moderne. A face unificarea spirituală a tuturor românilor în asemenea atmosferă sufletească-culturală, e un adevărat păcat național: aceasta înseamnă a crește cetățenii României Mari așa fel, ca ei să se întâlnească în același dispreț față de instituțiile noastre sociale. Mai e nevoie să stăruim asupra grozăviei unei atare perspective? Și totuși pare că ne aflăm pe acest pământ.

Dacă urmărim publicistica din provinciile alipite, aflăm din ea mereu același cântec: că instituțiile noastre — a „regătenilor“ — sunt inferioare, că noi nu suntem pregătiți sufletește pentru ele, că la noi totul e decăzut și putred, etc. Acestea toate sunt, pe cât de triste, pe atât de sfruntate neadevăruri istorice. Un neam ca al nostru, care a străbătut în nouă decenii calea dezvoltării moderne, pe care alte neamuri au străbătut-o în tot atâtea veacuri; care a făcut saltul brusc dela regimul medieval la regimul modern, fără a sucombă în această vertiginoasă prefacere: un asemenea neam a dat pildă de o vitalitate unică; nici el nu poate fi decăzut, nici instituțiile, cu care a săvârșit asemenea faptă, nu pot fi inferioare.

Totuș, cine e de vină că noii noștri cetățeni întonează asemenea cântec: de unde l-au aflat ei? De nicăiri, decât din propria noastră cultură, ce se intitulează cu mândrie pe ea însăși „critică“. Spre a ne cunoaște, noii cetățeni ai României Mari s'au adresat culturii noastre: au întrebat pe poeții, pe criticii și pe cugetătorii noștri, cine suntem noi. Și aici ei au făcut bine, căci într-o stare normală de lucruri, mijlocul de a cunoaște un popor este cultura, pe care el a produs-o. Ce au aflat însă noii noștri cetățeni din cultura noastră despre noi înșine? Această o știm cu toții: poeții le-au spus că la noi totul e putred, e „monedă calpă“; criticii

le-au arătat că instituțiile noastre sunt stafii fără trup, și că esența lor este „neadevărul“; cugetătorii i-au învățat că sufletul nostru se potrivește cu nouile instituții tot atât de puțin, ca și sufletul negrilor din colonii cu civilizația europeană, care li se dăruiește. Cu alte cuvinte, noii cetățeni români vorbesc în publicistica lor limba, pe care au învățat-o dela noi înșine: e limba disprețului față de așezarea socială în care trăim.

Ce am făcut noi până acum, pe calea școalei sau a culturii, ca să împiedecăm răspândirea unor asemenea dezastroase eresii sociale: am îndrumat noi școala pe baza unei culturi sociale științifice, care să dea tinerilor generații adevărul adevărat asupra instituțiilor noastre sociale? Nu am făcut-o, dar e clipa supremă, spre a o face.

Aceasta este opera, pe care am numit-o „naționalizarea școalei“.

PARTEA III

Compendiu

1. Scopul și structura cărții

Scopul acestei cărți este să prezinte o imagine de ansamblu asupra evoluției științei și tehnologiei în ultimii cincizeci de ani. Structura cărții este împărțită în două părți principale: prima parte prezintă evoluția științei, iar a doua parte prezintă evoluția tehnologiei. În prima parte sunt prezentate evoluțiile în fizică, chimie, biologie și medicină. În a doua parte sunt prezentate evoluțiile în inginerie, informatică și comunicații.

În prima parte a cărții sunt prezentate evoluțiile în fizică, chimie, biologie și medicină. În fizică, sunt prezentate evoluțiile în mecanică, electrodinamică, relativitate și fizică cuantică. În chimie, sunt prezentate evoluțiile în chimie organică, chimie anorganică și chimie fizică. În biologie, sunt prezentate evoluțiile în botanică, zoologie și fiziologie. În medicină, sunt prezentate evoluțiile în anatomie, fiziologie și farmacologie. În a doua parte a cărții sunt prezentate evoluțiile în inginerie, informatică și comunicații. În inginerie, sunt prezentate evoluțiile în mecanică, electricitate și electronică. În informatică, sunt prezentate evoluțiile în calculatoare și sisteme de operare. În comunicații, sunt prezentate evoluțiile în telecomunicații și rețele de comunicații.

Cooperație română? ¹⁾

Locul cooperației în cadrul dezvoltării capitalismului

Între numeroasele neajunsuri culturale și rătăcirii politice, la care ne-a dus obiceiul nostru de a importa teorii exotice, și de a privi realitatea noastră socială cu ochii doctrinarilor străini, trebuie să punem și născocirea poveștii despre o așa zisă „cooperație română”. Un filosof grec de mare renume își întitulase opera sa: „despre natură, sau despre ceea ce nu este”. În părerea sa, a vorbi despre natură în-

¹⁾ În activitatea noastră publicistică am avut prilejul, de a lua pe larg atitudine față de toate doctrinele politice dușmane. Renunțăm însă de a mai înprospăta aici discuțiile privitoare la doctrinele agrare reacționare: cea conservatoare, care a murit deabinelea, și cea ce s'a zis țărănistă, care nu a trăit niciodată. Ne mărginim numai a ne limpezi atitudinea față de doctrinele exotice, importate de peste hotare cu pretenția, de a avea și la noi un interes de actualitate: doctrina cooperatistă și cea socialistă revoluționară. Dacă socotim că trebuie să dăm acestor doctrine o atenție, pe care n'o merită nici pe departe cele dintâi, pricina e că ele exprimă o tendință de viitor, nu jalea după trecutul rural, deci sunt pârghii de progres, nu de reacțiune. De aceea aceste două doctrine pot avea și la noi un rol, nu însă în momentul de față: vremea lor n'a sosit încă. Aceasta e tocmai ceea ce vroim să lămurim mai sus.

de camătă. În această primă formă el este pur distructiv, anume, el e blestemul proprietarilor de pământ, mari și mici. Pe aceștia cămătarii îi încurcă în datorii, și pe urmă îi expropriază de pe pământurile lor. Popoarele, ce nu sunt în stare să plămădească forme mai înalte ale capitalismului, ci rămân la aceste forme distructive, se dezorganizează și cad în ruină. Astfel întreaga lume greco-romană ne dă pilda tipică a unei societăți agrare, distrusă de formele inferioare ale capitalului.

Dar popoarele moderne din Apus s'au arătat mai bine înarmate în această luptă. Incepând de prin veacul al XI, în urma Cruciadelor, au de suferit și aceste popoare pustiirile capitalului inferior; în cele din urmă însă geniul lor fu în măsură să creeze o formă superioară de capital: un capital constructiv, care a venit să plămădiască din ruinile vechilor societăți agrare edificiul actual al societăților moderne burgheze.

Cea dintâi treaptă, în această operă constructivă a capitalismului, este nașterea băncii moderne de stat, ca organizare oficială și rațională a creditului. Banca vine să acorde tuturor celor amenințați de cămătărie un credit eftin, smulgându-i astfel din ghiarele cămătarilor. De la nașterea băncii creditul nu mai e distructiv, ci constructiv; nu ruinează pe cel împrumutat, ci îl ridică; nu-l desparte de mijloacele de producție, ci îl ajută să și le păstreze; scurt: pe când cămătăria, ruinând pe individ, îl prefăcea într'un naufragiat social, și de aici într'un factor de dezorganizare, banca vine să-l ajute a rămânea un element social folositor.

Această luptă între formele inferioare ale capitalismului și formele sale superioare; între creditul particular dezorganizat și creditul oficial organizat; între capitalul distructiv și capitalul constructiv,

scurt: între *cămătărie* și *bancă*, se găsește în orice țară la începuturile capitalismului modern, și dă pecetea sa specială acestei faze de dezvoltare. *Aceeași luptă între două forme capitaliste dușmane vom găsi-o încă și la noi, și ea alcătuiește — cum se va vedea — nucleul, pe care s'a brodat basmul despre o „cooperație română“.*

Altă particularitate a acestei lupte, care merită să fie reținută, este următoarea: capitalul distructiv de camătă este aproape peste tot mănuit numai de evrei, pe când capitalul modern de bancă este inaugurat de indigeni. De aceea lupta formelor superioare ale capitalismului împotriva formelor inferioare, se petrece pretutindeni într-o atmosferă de feroce antisemitism. Evreul este urât peste tot în faza primitivă de dezvoltare a capitalismului, și este urât nu în calitate de evreu, ceeace nu ar avea sens, ci în calitate de mănuiitor al unui capital de distrugere. Acest lucru ne va pune iarăși în măsură, să înțelegem unele atitudini antisemite ale așa zisei „cooperații române“.

De fapt, banca nu este în dezvoltarea ei istorică într'atât o formă constructivă, cât un mijloc de pregătire a adevăratei opere constructive a capitalului. Rolul specific al băncii este mai mult *preventiv*: ea oprește cariera distructivă a capitalului inferior, punând la îndămâna celor amenințați credit efitin și astfel *previne* căderea vechilor producători în stare de proletariat.

Abea capitalul industrial, cea mai înaltă între formele capitalului, începe opera de construcție reală. Tuturor vechilor producători, cari au fost ruinați și proletarizați, industria le pune la dispoziție mijloace de producere, și le dă putința de a redeveni oameni folositori societății. De aici opera grandioasă a industriei moderne: toate clasele pro-

letarizate, care altfel ar fi devenit un factor de dezorganizare, ca în lumea antică, se transformă sub influența industriei în adevărata clasă producătoare, temelia societăților moderne și speranța timpurilor viitoare.

Odată însă înfiripată, industria devine la rândul ei blestemul celeilalte clase producătoare a vechiului regim: a meseriașilor. Pe aceștia concurența capitalistă, care aruncă pe piață mărfuri mult mai eftine, îi distruge ca producători independenți, și-i *proletarizează*. S'a crezut o vreme, că sub regimul industrial meseriașii independenți sunt sortiți în totalitate unei pieiri sigure. Dar cercetări întinse, sub formă de numeroase monografii, au venit să dovedească că sunt o serie de meserii, care se mențin și sub cea mai puternică dezvoltare industrială. Atât numai e sigur: în țările industriale, meseriașii dispar ca clasă socială de samă. Acei meseriași însă, care sunt ruinați de concurența fabricilor, nu rămân declasați, ci sunt înglobați ca muncitori în producția industrială capitalistă: ei pierd numai calitatea de producători neatârnați.

Așa dar la capătul dezvoltării capitalismului întâlnim, cum s'a zis, proletarizarea generală a muncitorilor. Și acești muncitori proletari duc la început o viață, care samănă bine a tragedie și cere un talent de romancier, spre a fi descrisă în toată sinistra ei goliciune. Proletariatul industrial este tocmai terenul de obârșie, pe care s'a zemislit mișcarea cooperatistă. Primul pas, spre a veni în ajutorul acestei lumi sărace, nu putea fi decât crearea unui mijloc de aprovizionare eftină cu lucrurile necesare. Aceasta însă nu se putea face, decât suprimând intermediarii între producător și consumator, și cu aceasta și profitul încasat de agentul intermediar: de negustor. Asemenea operă s'a înfăptuit

prin *cooperativele de consum*; ele desființează forma de obârșie a capitalului — capitalul de comerț — dând puțința consumatorilor de a se aproviziona direct dela izvoarele de producție.

Transiția dela cooperativele de consum la cele de producție, și de aici la cele de credit, era indicată prin însăși firea lucrurilor. Căci era firesc ca consumatorii, asociați în cooperative, să cerce a-și produce ei singuri lucrurile necesare, organizându-și totodată și institute de credit, și anume ambele pe aceleași baze cooperative. Acestea sunt lucruri prea cunoscute, spre a stărui pe larg asupra lor. Destul numai a aminti, că acesta e modul în care s'a înfăptuit geneza cooperației în acea țară, în care mișcarea s'a născut deplin spontan — în Anglia—și că cele trei categorii de cooperative aveau rolul de a desființa cele trei forme de capital, care au luat naștere în dezvoltarea istorică: capitalul de comerț, de industrie și de bancă. În acest chip cooperația apărea ca baza unei noi organizații sociale, în care încetează conflictul între capital și muncă, de vreme ce proletarii se prefac în producători independenți.

Se ridică aici întrebarea, care e menită a face trecerea către „cooperația” română: cum se prezintă geneza istorică a cooperației în statele cu o dezvoltare capitalistă întârziată? Istoria dovedește, că aceste state se arată mult mai bine înarmate contra pustiirilor capitaliste, nu numai sub raportul cooperației, ci și în multe alte privințe. Pricina e limpede: statele întârziate sunt în măsură să se folosească de experiențele celor înaintate și să înlăture multe suferințe. Astfel, când se ivesc urmările pustiitoare ale capitalismului asupra vechilor clase producătoare, acestea cearcă să se salveze pe calea cooperației: aici cooperația reia rolul social al cre-

ditului organizat de stat. Din această nevoie s'au născut cooperativele de credit din Germania, care trec ca model în această materie: ele trebuiau să înlăture primejdia proletarizării, dând meseriaşilor, dar mai ales țăranilor, mijloace de credit. Un rol analog joacă pentru meseriaşi cooperativele de producție din Franța, țară cu o dezvoltare industrială mai anemică. Aici deci cooperația are un caracter *preventiv*: ea vine să prevină căderea producătorilor independenți în proletariat, câtă vreme esența cooperației engleze este tocmai tendința potrivnică, de a ajuta celor căzuți în proletariat să redevină producători independenți. Cu alte cuvinte: în țările cu dezvoltare industrială târzie sau anemică, cooperația îndeplinește acelaș rol preventiv — deși cu alte mijloace — pe care l îndeplinește și capitalismul organizat sub forma creditului de stat. Această apropiere este esențială, spre a pricepe confuziunea, din care a ieșit credința într'o „cooperație română“.

Și acum să trecem la această chestiune.

Desvoltarea capitalismului român și perspectivele cooperației în România

Desvoltarea capitalismului începe în România, ca peste tot, cu formele inferioare și distructive. Tratatul dela Adrianopol (1829) atrage Principatele române în relațiuni comerciale cu Apusul și aruncă germenii capitalului de comerț pe pământul nostru. Odată cu aceasta se desvoltă în mod firesc și cămătăria, care urmează începuturile economiei bănești ca umbra. Efectele distructive ale acestui capital inferior se pronunță mai întâi asupra proprietății rurale mari, singura ce era în ființă pe atunci. După cum am relevat deseori, sub asaltu-

rile cămătarilor vechea proprietate mare este ruinată numai în vreo trei decenii. De la 1864 capitalismul impune și alcătuirea proprietății mici de pământ, ca expresie a nevoilor circulației mărfurilor, și astfel încep să se pronunțe efectele cămătăriei și în acest domeniu al proprietății rurale. Dar aici efectul a fost cu mult mai slab.

Paralel cu acest proces de ruinare a proprietății rurale, dar ceva mai târziu, începe procesul de distrugere a meseriilor noastre vechi. El se petrece tot sub concurența producției industriale, decât la noi această industrie nu era indigenă, ci streină: prin agenții veniți la noi, fabricile streine își aruncau produsele lor eftine pe piețele române, concureau și ruinau vechile noastre meserii.

Concurența industriei streine a fost în toată puterea cuvântului distructivă: între 1875—1885 ultimele resturi ale vechilor meserii române sunt desființate, iar meseriașii vin să îngroașă rândurile birocrației oficiale, spre alarma oamenilor de stat. Prin distrugerea proprietății rurale mari, și a vechilor meserii, capitalismul inferior surpă însăși temeliile vechii societăți agrare române.

De însemnat este că acești mănuitori ai capitalului nostru distructiv sunt streini, în deosebi evrei, de astfel cum e peste tot la originile capitalismului. Dar înainte de toate este esențial amănuntul, că toți acești agenți streini ai expansiunii capitalismului european în țările române, au la spate sprijinul oficial al politicei de stat a țării lor de origină. Cel ce scapă acest fapt din vedere, se osândește a înțelege foarte puțin din desvoltarea României moderne. Capitalism strein la noi înseamnă și ordinele politicei streine, ce-i stă la spate.

Se înțelege că față de efectele pustiitoare ale

acestui capitalism strein destructiv, s'a impus și în România crearea unui capitalism superior constructiv, care să stavilească după putință ruina vechilor producători. Acest capitalism are la noi aceleaș însușiri ca pretutindeni, adică : a) îmbracă forma inițială a băncii, anume a băncii întemeiată cu capital indigen și condusă de elemente indigene; b) se înfăptuește cu sprijinul politicei de stat, întrucât oprirea ruinei sociale este un interes de stat; și c) se desvoltă potrivit cu felul desvoltării carierii distructive a capitalului inferior.

Inceputul acestei serii îl face „Creditul Funciar Rural“ (1873), care trebuia să vină în ajutorul celor întâi și mai greu amenințați de capitalism : a marilor proprietari. Dar funcționarea sa este greoaie, până ce „Banca Națională“ (1881) vine să reguleze circulația monetară, și să modernizeze raporturile de credit. De atunci desvoltarea capitalismului nostru bancar național capătă un punct de plecare sigur și pornește în mers statornic, la început lent, mai târziu vertiginos. La 1881 se întemează creditele agricole, a căror efecte sunt mediocre, iar de pe la 1898, pe baza unor începuturi sporadice de inițiativă particulară, începe expansiunea capitalismului bancar oficial și la sate. Apoi, dela 1900 până în prezent, asistăm la o grandioasă eflorescență a acestui capitalism, atât la sate cât și la orașe. Instinctul de conservare și afirmare națională își dăduse și la noi roadele.

Cu desvoltarea acestei noi serii capitaliste se pronunță și în țara noastră acea luptă, care caracterizează începuturile oricărei desvoltări burgheze, și face puntea de trecere dela faza primitivă la faza modernă a capitalismului. Vorbim de *lupta între capitalismul modern constructiv, și capitalismul in-*

ferior distructiv; între creditul particular strein, și creditul român organizat pe baze de stat; între capitalul disolvant sprijinit de politica statelor capitaliste streine, și capitalul organizator sprijinit de politica statului român. Istoriceste, se știe că în această luptă învinge în cele din urmă capitalul național, care înlătură sau absoarbe pe cel strein. Una din însușirile acestei lupte, la noi, este că ea se deslănțue într-o atmosferă de antisemitism, întru cât mânuitorii capitalismului inferior sunt în imensă majoritate evrei. Altă însușire este aceasta: întregul nostru capitalism național bancar, de altfel ca și acel industrial mai târziu născut, este opera partidului liberal, singurul care a priceput *instinctiv* rosturile istorice ale dezvoltării capitalismului român, și s'a pus în slujba acestei cauze, contopindu-și rațiunea sa de a fi cu rezolvarea acestor probleme. Când se afirmă astăzi părerea devenită banală, că capitalismul nostru — sub care se înțelege pe nedrept numai capitalismul liberal — este o improvizație artificială a politicei de stat, se uită prea ușor aceste fapte elementare: *a)* că nu există capitalism, la spatele căruia să nu stea o politică de stat; *b)* că capitalismul român nu începe la 1880, cu capitalismul liberal, ci e de origină mai veche: capitalismul liberal e numai o fază în dezvoltarea generală a capitalismului român; și *c)* că meritul istoric al partidului liberal e de a fi luptat să înlocuiască un capitalism inferior, strein și susținut de politica streină, cu un capitalism superior, român și susținut de politica română. Tocmai prin aceasta partidul liberal ș'a contopit dezvoltarea sa cu însuși procesul de dezvoltare a României moderne.

Să privim acum îndărăt, și să tragem încheerile în ceea ce privește „cooperăția română“. Precum reiesă din cele zise, ramificațiile capitalismului nostru

bancar la sate — băncile populare — au fost luate drept întreprinderi cooperative, de unde s'a născut credința în existența unei cooperații în țara noastră. Mai mult : cum creditul român, organizat sub formă de bancă, are rostul istoric de a distruge creditul cămătăresc, de natură aproape exclusiv evreească, s'au găsit și oameni, care să învâluie așa zisa cooperație română într'o atmosferă de sentimentalism național; în ochii lor cooperația are menirea națională, de a salva elementul țărănesc de acapararea economică a elementului evreesc. Cu alte cuvinte, caracterul antisemit al finanței noastre naționale a fost extins și la ramificațiile ei rurale, botezate drept cooperație.

Pricinile, care au sedus spiritele fără pregătire economică-istorică solidă să comită această eroare, adică să ia o mișcare capitalistă bancară drept una cooperativă, sunt, după cele zise, clare. Anume, *a)* banca luptă împotriva efectelor distructive ale capitalului inferior, și are un caracter preventiv : oprește căderea producătorului în proletariat; acelaș rol îl joacă și cooperația rurală de credit ; *b)* banca noastră populară s'a născut din inițiativa particulară ; politica de stat a venit numai în urmă să sprijine și să lărgiască această mișcare : la fel s'a născut și cooperația. Această dublă asemănare, în origina și rolul social, a făcut lesne băncile noastre populare să apară drept cooperative rurale de credit.

Dar cei ce se făceau vinovați de această eroare uitau un lucru foarte simplu : ei uitau locul istoric deosebit, pe care-l ocupă banca și cooperația în cursul dezvoltării treptate a capitalismului unei țări. Este drept că atât banca, cât și cooperația de credit, sunt forme pe care le ia instinctul de conservare națională a unui popor, în lupta sa împotriva capitalului distructiv. Dar banca este forma, pe care

această luptă o ia în faza de tinereță a capitalismului, pe când cooperația apare abea în faza de maturitate. Și nu e greu de înțeles cauza. În adevăr, în faza de zemislire a capitalului, când acesta îmbracă numai forme inferioare, o națiune nu poate scăpa de primejdia pieirii, decât mobilizându-și întreaga energie și putere de viață împotriva dușmanului de moarte. Astfel geniul popoarelor creează o nouă formă de capital, o formă opusă, constructivă, pe care apoi o ridică împotriva forme destructivă, spre a-i paraliza efectele funeste. Iar după ce capitalismul pășeste pe această cale de la forma inferioară disolvantă la forma superioară constructivă, ceea ce în România s'a înfăptuit prin plămădirea capitalului bancar liberal; după ce capitalul constructiv are la rândul său o carieră destul de lungă, spre a-și arăta efectele educative asupra sufletului masselor, născând aici îndoitul spirit de independență și solidaritate—abea după această îndelungă prefațare istorică vine și cooperația rurală de credit, pe baze create de capitalism, spre a relua în sferele vieții rurale, în proporții mult mai modeste, rolul preventiv de obârșie al băncii. A lua băncile noastre populare drept cooperative de credit, înșamnă a confunda problemele pe care trebuie să le rezolve un om între 10—20 ani, cu acelea pe care el trebuie să le rezolve după vârsta de 40 ani. Problemele, ce se ridică în intervalul de la 10 la 20 ani, au o însemnatate vitală pentru individ; dacă acesta nu le poate rezolva, se prăbușește în neant: acelaș rol îl joacă banca în desvoltarea popoarelor pe baze capitaliste. Dimpotrivă, de la vârsta de 40 ani înainte omul are de rezolvat alte probleme: el concentrează într'un tot roadele existenței sale, spre a alcătui astfel baza existențelor ce vin, spre a face puntea de trecere de la el la alții. Acelaș rol îl joacă co-

operația: ea apare după maturitatea capitalismului, pentru a înjgheba cu elementele plămădite de acesta puntea spre o nouă formă de viață.

Se vede dar bine, că e de prisos a mai întreprinde o analiză directă a structurii băncilor noastre populare, spre a învedera că acestea nu sunt decât întreprinderi capitaliste. Am făcut acest lucru pe altă cale, și pe singura cale științifică: am desfășurat privestea evoluției capitalismului român, și am arătat că în actuala noastră fază de evoluție problemele, ce se ridică în fața noastră, nu pot fi rezolvate decât pe cale capitalistă. În asemenea fază, o mișcare cooperatistă este exclusă, ca și o mișcare socialistă.

De altfel, structura capitalistă a băncilor noastre populare nu mai e acum o taină: ea a fost stabilită și pe calea analizei directe. D-l V. Madgearu a relevat pentru întâia oară acest lucru, și acum în timpul din urmă d-l A. Galan—cel mai distins dintre scriitorii noștri cooperatiști— a adus date decisive. Iată câteva din precizările sale. „Din totalul membrilor pe 1923, de 876 mii, numai o minoritate de 234 mii deținea 392 din 472 milioane (lei), adică peste $\frac{3}{4}$ din întreg capitalul social”. Sau încă mai limpede: socotind numărul societărilor cu mize mai mari de două mii lei, se vede că „aceștia, în număr de 69.553, adică numai 8 la sută din totalul membrilor pe 1923, dețin nu mai puțin de 46 la sută din întreg capitalul social”. Cum în aceste cooperative răspunderea este limitată la capitalul subscris, rezultă „că o minoritate de mai puțin de 6 la sută, care deține aproape jumătatea capitalului social, este moralmente și de fapt stăpâna băncilor populare și-și poate subordona interesele imensei majorități

de peste 94 la sută, care are mize sociale mai mici sau este formată din debitori nesocietari¹⁾.

Ceeace înseamnă: *băncile noastre populare sunt asociații de capitaliști*, nu de muncitori cari ar lupta la desființarea intereselor capitalului.

În fața acestei situații, autorul crede totuș că aceste întreprinderi trebuiau să fie cooperative, și că sunt cauze, cari le-au falsificat acest caracter, prefăcându-le în întreprinderi capitaliste. Din expunerea noastră s'a putut vedea însă, că așa zisele noastre „cooperative” nu puteau să fie, decât ceeace sunt: asociații capitaliste. De altfel o realitate „falsificată” este, din punct de vedere științific, un nonsens: realitatea trebuie cercetată și explicată așa cum este. Iluzia despre falsificarea realității se naște numai atunci, când omul privește faptele cu ochelarii unei teorii scoase din cărți. Atunci se poate întâmpla să rezulte o dizarmonie între fapte și teorie. În fața unei asemenea dizarmonii, omul de știință — care știe că o teorie e valabilă numai atât, cât se potrivește cu faptele — aruncă teoria și făurește alta în armonie cu faptele, pe care le cercetează. Cu alte cuvinte, omul de știință se închină înaintea faptelor, și extrage din acestea teoriile sale abstracte. Temperamentele sentimentale însă, cărora frumusețea teoriei le stă mai mult la inimă, decât urătenia faptelor reale, se fixează în doctrină și de aici se năpustesc împotriva realității, pe care o învinovătesc că e „falsificată”, și de aceea se silesc să o modeleze în conformitate cu doctrina. Numai acestei procedări sentimentale, cu totul neștiințifice, se datorește povestea despre o cooperatie română, care deși nu

¹⁾ Din excelenta schiță: „Situația și origina cooperatiei în România Mare” (în colecția „Problemele cooperatiei române”, editura revistei *Pagini Agrare și Sociale*, 1925).

există, totuș i-se cere să existe, fiindcă așa impune doctrina. Aici nu se cere nimic altceva, decât ca realitatea noastră socială să-și schimbe felul ei de a fi, spre a salva doctrina împr mutată din cărți streine.

Se ridică însă aici întrebarea ultimă: dacă e adevărat, că până în prezent nu a existat, și nu a putut să existe o „cooperatie română“, nu ar putea ea să existe de acum înainte? Dacă țara noastră se află încă în faza de luptă împotriva capitalismului distructiv, nu ar putea această luptă să fie întreprinsă *de la început* cu mijloacele cooperației, nu a băncilor capitaliste? Dacă acest lucru e cu putință, atunci cooperația nu ar mai trebui să aștepte și la noi faza de maturitate a capitalismului: ea s'ar naște de pe acum, și ar ucide monstrul — capitalismul — încă în fașă, fără a-l mai lăsa să crească mare, și să-și împlinească toată cariera pustiitoare, pentru ca abia atunci să intre în viață și să pornească lupta împotriva sa. Am avea deci și aici un fel de reeditare a poporanismului: o sfortare de a „*ocoli capitalismul*“, de astă dată cu mijloacele asociației cooperative.

Din punct de vedere teoretic, răspunsul ar putea fi afirmativ: s'ar putea imagina o mișcare cooperatistă într-o țară agrară ca România, după cum s'a putut imagina posibilitatea unui socialism într-o țară agrară ca Rusia. În practică însă, ne temem că cooperația în România va împărtăși încă multă vreme soarta socialismului din Rusia; adică: oricâte sfortări ne vom da să întemeem cooperative, în cele din urmă ne vom trezi că ajungem tot — la capitalism. Adevărul e că cooperația, la fel cu socialismul, nu se poate plămădi decât pe o bază capitalistă deplin dezvoltată, și cu elemente născute de capi-

talism, cum s'a arătat dela început. Și nu e vorba într'atât de elemente economice — de capital bănesc — ceea ce s'ar putea închipui fără multă greutate; latura esențială este elementul sufleteșc, și anume: spiritul de libertate, de independență, și mai ales de muncă solidară. E o neertată iluzie, când se crede că s'ar putea face cooperație cu țărani abea ieșiți din iobăgia feodală, în mod firesc lipsiți de acele calități sufletești, în care se plămădește cooperația. Căci aceste însușiri rezultă dintr'o dezvoltare capitalistă seculară: ele se nasc treptat, prin educația aspră, nemiloasă, adesa teribilă, pe care realitatea capitalistă o exercită asupra sufletului masselor. Asemenea educație sufletească a masselor nu poate fi improvizată nici prin discursuri, nici prin propagandă, nici prin școală: ce n'a făcut Rusia bolșevică pe acest teren, ce imensă propagandă, și totuș în zadar. Sufletul masselor nu poate fi educat de cât la o singură școală: aceea a realității. Și această școală pregătitoare a temeliei sufletești a cooperației — școala producției capitaliste — nouă ne lipsește încă. Când dezvoltarea de fapt a societății noastre o va aduce în ființă, atunci se va naște și cooperația română de la sine, fără să mai fie nevoie de a o zemisli cu legi sau decrete. Căci cooperația este sămânța, pe care o aruncă capitalismul în mod firesc în faza sa de maturitate. Dar de această fază suntem încă în România destul de departe. Până atunci, problema istorică a momentului de față, de care atârnă soarta țării noastre, este una singură: dezvoltarea capitalismului român național.

NOTĂ. — Ideile călăuzitoare din studiul de mai sus — împărțirea capitalului în distructiv și constructiv, și ostilitatea între capitalism și cooperație — au fost viu conbătute de d-l prof. Gh. Tașcă în conferința sa despre „*capitalism și cooperație*“, din ciclul organizat de Institutul Social

Român, la Fundația Carol, în anul 1926. Am cea mai înaltă idee despre competența economică a conferențiarului, totuș sunt silit să revin cu noi amănunte, spre a-mi îndreptăți punctul de vedere.

Mai întâi, trebuie să mă apăr de învinuirea, că aș fi autorul clasificării de mai sus a capitalului. Dacă aici poate fi vorba de o învinuire, ea trebuie ridicată împotriva altor economiști, și înaintea tuturor împotriva lui Marx și Sombart.

În ceea ce privește capitalismul dezvoltat în Antichitatea greco-romană, putem privi drept lucru stabilit, că el nu a avut decât un rol distructiv. Aceasta reiese cu prisosință din cercetările clasicilor istoriei vechi: a lui Th. Mommsen, Ed. Meyer, R. v. Pöhlmann. Cât privește naționalitatea mănuitorilor acestui capital, nu cunosc în această privință ceva mai vorbitor, ca cercetările lui Glotz asupra muncii în vechea Grece. Acest scriitor nu a venit cu statistici, ci a făcut ceva mai bun: el a stabilit, cu o uimitoare răbdare, numele celor mai de samă case de bancă, de comerț și industrie, arătând astfel că aceste întreprinderi erau conduse de streini.

Capitalismul modern a fost iarăși distructiv la început, cum reiese din monumentalele lucrări ale lui Sombart. Iar cu privire la rolul streinilor în dezvoltarea sa, există o întinsă literatură, cu pasionante polemici, în care strălucesc nume ca Weber, Sombart, Brentano. E drept că toată această literatură asupra capitalului distructiv și a rolului streinilor în mănuierea acestei forme de capital, este scrisă din întâmplare în limba germană, care nu se bucură de simpatiiile d-lui Tașcă. Dar acesta nu e un temei, ca să trecem peste o întreagă perioadă istorică din dezvoltarea capitalismului. În adevăr, dacă facem abstracție de formele distructive ale capitalului, ne osândim a înțelege puțin din istoria economică, și a nu înțelege nimic din începuturile capitaliste. Căci e lucru clar: capitalismul, ca să întemeieze o nouă formă de societate, trebuie să disolve vechea societate agrară, pe care o găsește la nașterea sa în ființă. Și el îmbracă forme speciale când disolvă, spre a se ridica la alte forme, când construște: formele disolvante sunt comerțul și cămăta, importate și mănuite totdeauna de steini, iar formele constructive sunt banca și mai ales industria. Cel ce nesocotește acest fapt, transformă în enigmă o întreagă serie de probleme din era de disolvare a vechiului regim, înainte de toate, decadența vechilor aristocrații agrare.

Venim acum la țara noastră. Am încercat să dovedesc că și capitalismul român a început cu forme disolvante, mănuite de streini, ca și în alte țări. D-l Tașcă întâmpină însă față de această vedere, că nu există decât capital național și constructiv. Ei bine, dar când un Jacob Marmorosch — spre a lua o pildă dintr'o mie — vine la 1847 din Pesta, cu un capital de 30 mii lei de la o bancă magheară, și întemeează la București o bancă proprie, era acesta capital național? Dar pe atunci nu exista în România, nu zic capital național, dar nu exista ceva mai simplu: monedă națională. Și ca Marmorosch e întreaga legiune de streini, ce roesc pe atunci în țara noastră, în deosebi dinspre Polonia și Ungaria.

Operațiile acestui capital de import aveau un caracter distructiv: rolul lor istoric stă în disolvarea vechiului nostru regim agrar, în ruinarea — în chipul arătat — a vechilor clase sociale. Dar d-l Tașcă întâmpină și în această privință, că rolul capitalului nu e decât constructiv. Căci, zice d-sa, sapa și hârlețul nu distrug decât atunci, când pui degetele dedesupt; altfel ele construiesc.

Din nenorocire pentru această minunată glumă, nici distrugerea degetelor nu e un fapt economic, nici sapa și hârlețul nu sunt capital în perioadă istorică, de care ne ocupăm noi. Sapa și hârlețul devin capital numai într'o epocă târzie, când întrebuințarea lor poate aduce profit unui antreprenor. Dar la acest stadiu, al întreprinderii capitaliste în agricultură, nu s'a ridicat economia română nici acum. În această privință d-l Garoflid a scris în mod decisiv.

Adevărul e, că dacă primii noștri capitaliști ar fi venit de peste hotare la noi, cu sapa pe umăr și hârlețul în mână, ei ar fi fost cu totul nedăunători. Dar au venit, în fapt, cu cel mai formidabil mijloc de distrugere socială: cu *capitalul bănesc*. Cu acesta au dat asalt vechiul regim agrar român, pe care l'au ruinat în scurt timp. Desigur că boerii români ar fi fost destul de fericiți, dacă din acest asalt al cămătarilor streini ar fi ieșit numai cu degetele sfărâmate. Dar li s'a sfărâmat ceva mai prețios pentru situația lor socială — moșiile — și cu aceasta ei au dispărut ca clasă din arena vieții publice.

Dacă ași avea darul inspirației poetice a d-lui Tașcă, care știe să înobileze cu perle literare proza economiei politice, m'aș referi la o operă literară de mare valoare: la romanul d-lui Sadoveanu: „Venea o moară pe Siret”. Minunat descrie aici autorul procesul de decădere a vechiei

boerimi române. Căci drama care se joacă acolo între boerul Filoti, samsarul Șapsa și cămătarii dela Iași, desfășurată în mic întreaga vastă priveliște a ruinii boerilor noștri sub asaltul capitaliștilor streini.

Cred deci că sunt în drept a încheia, că și la noi, ca peste tot, capitalismul a început cu forme inferioare, disolvante, importate de streini.

Nici ostilitatea între capitalism și cooperatie nu intră în vederile d-lui Tașcă. E drept, că de astă dată d-sa e cu atât mai dispus să-mi erte „eroarea“, cu cât constată că chiar scriitori ca Vandervelde și Kautsky — cu care nu mă rușinez să stau alături — au căzut în aceeași rătăcire. D-l Tașcă nu găsește nici o deosebire între capitalism și cooperatie, intru cât în ambele domnește acelaș mod de producere. Cel mult s'ar putea releva această diferență, căreia d-sa nu-i dă mare însemnătate: cooperatia nu urmărește profitul, ca societatea capitalistă, ci numai satisfacerea trebuințelor.

Dar această deosebire e totul. Căci socialismul urmărește acelaș lucru: nici el nu vrea să schimbe producția creată de capitalism, ci numai să-i dea altă orientare: în locul producției pentru profit, el vrea să introducă producția pentru satisfacerea nevoilor. Dacă dar cooperatia, care urmărește acelaș țel, nu luptă împotriva capitalismului, atunci trebuie să ajungem la încheerea paradoxală, că nici socialismul nu se opune capitalismului.

Ce înseamnă, în adevăr, să zici că cooperatia desființează profitul, dar nu desființează capitalismul, câtă vreme capitalismul însuș se reduce la goana după profit? Aceasta înșamnă a susține cam acest lucru: cooperatia nu distruge capitalismul, numai capul i-l taie, încolo îl lasă teafăr¹⁾.

1) Aceste observații au fost înserate, ca răspuns, în conferința mea despre „Desvoltarea capitalului național“, care urma în ciclul Institutului imediat după conferința d-lui Tașcă. Cred însă mai nimerit a le reda aici, după sensul studiului, la care ele se referă.

Socialism reacționar și socialism revoluționar

Socialism reacționar

S'a făcut adesa constatarea — am făcut-o noi înșine altă dată — că socialismul român este expresia unei mentalități rurale reacționare, care nu are din socialismul revoluționar decât frazeologia. Totuș în publicistica noastră se vorbește mereu de socialismul și socialiștii români, ca și cum aceștia nu s'ar deosebi întru nimic de acei ce poartă acelaș nume în streinătate. Adevărul e că noi n'am avut niciodată, nu avem nici acum, mai mult încă, nici nu putem avea în împrejurările economico-sociale de azi un socialism revoluționar. Ceeace la noi trece drept mișcare socialistă, este în realitate o formă particulară a mișcării generale de reacțiune, care se îndreaptă împotriva îunoirilor sociale aduse de burghezia română.

Spre a limpezi pe deplin această chestiune, vom privi-o acum într'un cadru mai larg: vom cerca să deosebim formele reacționare și formele revoluționare, pe care le ia socialismul în decursul dezvoltării societăților. După cunoștința noastră, nici unul din istoricii socialismului — nici Adler, nici Beer sau Kautsky, cu atât mai puțin Pöhlmann — nu au

spus ceva clar în această privință. Pentru noi români asemenea lipsă este destul de gravă. În adevăr, pentru popoarele apusene, ce trăiesc în societăți industriale dezvoltate și au în față o mișcare revoluționară, socialismul reacționar nu mai are decât interesul unei probleme istorice. Dar pentru românii de astăzi, care se află încă în faza agrară și trebuie să lupte din răspuțeri cu valurile mișcării reacționare, chestiunea socialismului reacționar împărtășește soarta altor probleme înmormântate de mult în Apus: ea are un interes de actualitate.

Să privim deci această chestiune de aproape, și să vedem ce sunt, de fapt, acei ce mănuesc la noi fraza revoluționară, și se dau drept oameni ai viitorului.

* * *

Meritul lui Marx, așa declară Sombart în una din vechile ediții ale popularei sale scrieri asupra socialismului și mișcării sociale, e de a fi dovedit că socialismul urmărește capitalismul ca umbra. Oriunde se naște capitalismul, apare și urmarea sa firească: mișcarea socialistă. Lucrul e clar. Socialismul — s'a zis cu bun temei — este problema sărăciei. Dar părăghia care sfășie societatea în două tabere dușmane, una restrânsă de bogați și alta numeroasă de săraci, este capitalismul. Acesta turbură liniștea seculară a societăților agrare, distruge viața lor patriarhală și îngreunădește la un pol al societății bogății uriașe — Milhaud arată că Rockefeller mănuește 26% din venitul total al Statelor Unite — și la celălalt pol neantul unei mizerii fără nume. Dar tocmai fiindcă socialismul este totdeauna fiul nedorit al capitalismului, însușirile sale atârnă pas cu pas de însușirile celui din urmă. Căci se înțelege dela sine: cum e tatul, așa și pruncul.

Capitalismul însă străbate în cursul dezvoltării sociale două mari faze istorice: una în care predomină capitalul de comerț; alta în care predomină capitalul industrial. În lumea veche greco-romană, ca și la începutul timpurilor moderne în Apusul european, întâlnim întâia fază a capitalismului; cea din urmă, care e produsul specific al civilizației europene moderne, se pronunță pe la sfârșitul veacului XVIII și ajunge la maturitate abea pela mijlocul celui următor. De atunci temelia vieții sociale este capitalul industrial, fie că el păstrează libera inițiativă, cum e în a doua jumătate a veacului XIX, fie că o trece Marii Finanțe, cum e în zilele noastre.

Capitalul de comerț e forma primitivă, în vreme ce capitalul industrial e forma târzie și matură a capitalismului; comerțul se dezvoltă pe ruinele societăților agrare, a căror baza este proprietatea comună—în totul sau în parte—de pământ; la rândul ei, industria ne duce mai repede decât credem spre desființarea proprietății individuale și înlocuirea acesteia cu proprietatea colectivă a capitalului. De aceea putem stabili următoarea schemă generală a evoluției sociale: comunism agrar primitiv — capitalism comercial—capitalism industrial—colectivism viitor ¹⁾. Cu alte cuvinte, capitalismul distruge la început, sub forma comerțului, vechea orânduire comunistă agrară, spre a crea la sfârșit, pe calea industriei, bazele unii orânduirii sociale în care, ca și la început, nu mai există proprietate individuală a mijloacelor de producție. Și așa era capitalistă se încheie acolo, de unde a pornit: la o formă de so-

¹⁾ Luăm aici termenul „colectivism“ într'un înțeles larg, spre a desemna prin el o organizare socială, în care predomină proprietatea colectivă a capitalului.

cietate, desigur mult mai înaltă ca cea primitivă, totuși cu aceeași bază de organizare. Capitalismul reconstruiește la moarte, ceea ce a distrus la naștere.

✓Faptul, că atât la punctul de plecare, cât și la punctul de sosire a capitalismului stă o orânduire comunistă, e de neapărată însemnătate pentru înțelegerea istoriei socialismului. Ca și zeul Janus din mitologie, socialismul se prezintă în cursul dezvoltării sale cu două fețe: cu una cată îndărăt, spre comunismul agrar, cu alta privește înainte, spre colectivismul viitor. Și de fiecare dată are socialismul un caracter deosebit. Un socialist polonez, răpit prea de timpuriu cercetărilor sale, Kasimir de Kelles Krauz, credea a descoperi în socialism o „lege a retrospectiei”; el vroia să zică prin aceasta, că în formularea idealului socialist privirea îndărăt, spre comunismul străvechiu, joacă un rol hotărîtor. Reținem acest atât de vorbitor termin — retrospectie — căci el caracterizază în chip foarte fericit o întreagă perioadă de dezvoltare socialistă, pe care noi socotim că suntem în drept să o privim ca o perioadă de reacțiune. ✓

* * *

Dealungul dezvoltării istorice a capitalismului, în ambele sale faze, apare mereu umbra sa nedespărțită: mișcarea de protestare împotriva sărăciei și neegalității — socialismul. Decât, socialismul ce se făcea în faza capitalismului comercial — atât în lumea antică, cât și în cea modernă — are un caracter aparte; el se deosebește limpede de socialismul revoluționar, născut în a doua jumătate a veacului XIX, adică în faza de predominare a capitalismului industrial. Pricina stă în însăși deosebirea celor două forme ale capitalismului.

Mai întâi, capitalismul comercial are un rol distructiv: el disolvă vechiul regim rural, prefăcând proprietatea de pământ în capital bănesc. Prin împrumuturi cămătărești, el ruinează deopotrivă pe marii și micii proprietari, în deosebi însă pe acești din urmă: țăranii sunt alungați în turme de pe vechile lor pământuri, care vin să rotunjască latifundiile plutocrațiilor de dată proaspătă. În schimb, capitalismul de comerț e nedestoinic să construiască o nouă orânduire socială. De aceea societățile, ce nu se pot urca peste el, cad în ruină. Așa s'a prăbușit lumea greacă, apoi cea romană și în urmă cea bizantină.

Se înțelege că victimele acestor pustiiri — țăranii ajunși în starea de proletariat, la care se adaugă și nobilii ruinați — pornesc o violentă mișcare de împotrivire față de noii cîmpitori. Paralel cu această mișcare practică începe și o mișcare teoretică, susținută de tot ceea ce e mai distins în intelectualitatea acestor vremuri. Această reacțiune, în latura ei practică și teoretică, alcătuește ceea ce trece drept mișcare socială și socialism în epoca de înflorire a capitalismului comercial.

În lumea greacă, țăranii care se răsculau împotriva plutocrației aveau mereu această îndoită lozincă: „desființarea datoriilor” și „reîmpărțirea pământului”. Ei vroiau deci să ruineze pe capitaliști și să restabilească vechea egalitate agrară, păstrând însă de astădată proprietatea privată. Cu alte cuvinte, ei doriau egalitatea, dar nu cu posesiunea colectivă, ci cu posesiunea individuală a pământului. Mișcarea lor e deci curat reacționară sau — pentru a întrebuița fericita expresie a lui Krauz — retrospectivă: ea năzuește să distrugă capitalismul, și să reînvie vechea stare egalitară, a cărei amintire stăpânește încă spiritele.

! Acelaș caracter are și socialismul teoretic grec, care s'a găsit cea mai desvârșită expresie în Platon. Teoriile socialiste din aceste vremuri poartă pecetea mentalității agrare, de aceea se ridică împotriva *plutocrației* și a *constituției democratice* ieșită din nevoile capitalismului. Tendința lor este: desființarea economiei bănești, restabilirea constituției agrare, reîntoarcerea la simplitatea arhaică a economiei naturale. Cu alte cuvinte, și socialismul teoretic este „retrospectiv”: el privește îndărăt, către comunismul agrar primitiv, pe care ar vrea să-l reînvie desființând odiosul capitalism și constituția sa politică.

Intr'un singur oraș grec a avut acest ciudat „socialism” sau ca să-i zicem pe nume, această mișcare de reacțiune împotriva capitalismului, o isbândă vremelnică: în Sparta. De aceea acest oraș a și fost idealul mult invidiat al tuturor reacționarilor greci, căror le era peste putință să se împace cu noua ordine capitalistă. Autorul acestei reacțiuni este legendarul Lycurg. Dacă e să vedem poveștile lui Plutarh despre acest legiuitor, el a restabilit egalitatea posesiei de pământ în așa fel, că primblându-se odată, în timpul recoltei, pe ogoare, și văzând la aceleași distanțe stivele de aceiași mărime, a trebuit să exclame, că aceștia nu mai sunt cetățeni, ci frați. Spre a face cu neputință invazia economiei bănești și cu ea a capitalismului, Lycurg a introdus monede de fier de așa enormă mărime, că spre a transporta o sumă derizorie trebuia un car cu boi. Se înțelege că în asemenea împrejurări, dezvoltarea capitalismului era peste putință și constituția agrară rămânea la adăpost de orice primejdie. Chiar dacă poveștile lui Plutarh nu au toată rigoarea istorică, ele arată însă îndeajuns cam

de ce spirit era însufletit „socialismul“ sau cea ce noi luăm drept socialism în lumea veche.

Un socialism de aceeași natură apare în Apusul european prin veac. XVI—XVIII, adică în acea perioadă, când capitalismul comercial din nou venit pe lume își arată toată puterea sa de pustiire asupra regimului agrar. Toate statele înaintate suferă atunci de convulziunile mișcărilor țărănești, care pornesc încă de prin sec. XIV; Franța, Anglia, Germania au cunoscut deopotrivă asemenea revolte rurale, unele mai grave decât altele. Peste tot țărani se ridică împotriva relelor privilegii de invazia capitalismului, și cer restabilirea vechiului regim rural egalitar. Ei nu vor să mai tolereze neegalitățile sociale, căci Dumnezeu a făcut pe toți oamenii deopotrivă.

În același timp se înfiripează o vie mișcare teoretică, care e dusă în același spirit și cu aceleași țeluri. O bogată literatură de fabule socialiste, de așa zise „romane de stat“, își ia acum ființă. Toate aceste romane fac o critică amară a neajunsurilor sociale, și arată cum ar trebui să fie organizat statul ideal. Sub toată diversitatea lor, miezul rămâne comun: ele au ca model vechiul comunism agrar și se întâlnesc în credința, că baza statului este producția agrară, care trebuie să asigure egalitatea producătorilor.

* * *

/ Socialismul, care întovărășește peste tot perioadele de înflorire ale capitalismului de comerț, este o reacțiune a claselor rurale împotriva burgheziei; el poate fi caracterizat în chipul cel mai nimerit ca un *romantism rural*. În toată această mișcare, practică și teoretică, factorul hotărâtor este amintirea trecutului distrus de capitalism—„retros-

pectia“/ Dar amintirea trecutului se prefacă în chip firesc în idealizarea trecutului. Așa se naște legenda antică a vrâstei de aur: fondul ei social este vechiul comunism agrar, pe care plutocrația l-a șters din cartea vieții, și care acum apare închipuirilor fascinate în culori paradisiace/Anumite sărbători periodice vin să întrețină între oameni amintirea vie a acestui strălucit trecut. Ele poartă numele de *Saturnalia*, sau *Cronia*, după zeul Saturn (Cronos la greci), sub a cărui oblăduire se crede că a înflorit vrâsta de aur a omenirii. La asemenea sărbători toate legile și obiceiurile ieșite din nevoile plutocrației sunt suspendate, așa că muritorii au prilejul de a gusta încă odată deliciile vremelnice ale unei vieți de libertate și egalitate a tuturor.

Astfel distrugerea din rădăcini a capitalismului, și restabilirea egalității din vrâsta de aur, devine acum idealul tuturor desmoșteniților societății. De aceea socialismul acestor vremuri are un caracter profetic — el făgăduiește reîntoarcerea paradisului pe pământ — iar socialiștii joacă rolul de apostoli. Creștinismul însuși — arată Beer după Pöhlmann — este expresia unei asemenea ideologii, provocată de imensele pustii ale plutocrației romane: el este forma, sub care apare socialismul reacționar în imperiul roman. Iar pe la începutul timpurilor moderne, când aceleaș neajunsuri sociale dau naștere unei mișcări analoage, reacțiunea socialistă îmbracă un caracter religios creștin, și între purtătorii ei nu lipsesc clericii.

Pârghia, ce aduce în ființă această mișcare socialistă, este miseria rurală, cea mai strigătoare anomalie, pe care o pricinuește capitalismul atât cât se mărginește la faza comercială. Priveliștea țărilor ruinată și proletarizată, care suferă de foame, în vreme ce ea e singura producătoare din toată

perioada capitalismului de comerț, naște o atmosferă de covârșitor sentimentalism rural, ce găsește în mișcarea spiritului de atunci un puternic răsunet. Mila de țăran, dragostea de pământ, credința în superioritatea morală și socială a muncii câmpului, este ceea ce însușește socialismul sec. XVI-XVIII, și străbate deopotrivă mișcarea socialistă din lumea veche.

Ca încheiere putem spune: *orice mișcare socialistă, care are ca principal obiect de preocupare miseria țăranimii, este semn al unei perioade de înflorire a capitalismului comercial, când nu există alt proletariat, decât acel rural.* Dar mișcarea socială a acestui proletariat, ca și teoriile socialiste în care ea își găsește răsunet, este romantică reacționară: ea tinde la distrugerea prezentului burghez și reînvierea trecutului agrar. Asemenea socialism se naște și rămâne în sferele utopiei. /

Socialismul revoluționar

Sărăcia și neegalitatea este — cum s'a zis — ceea ce a dat naștere dealungul vremurilor mișcării socialiste. Și de aceea socialismul atârână în orice timp de caracterul capitalismului, căci acesta e cel ce plămădește clasa săracă după chipul și asemănarea sa.

Desmoșteniții capitalismului comercial sunt țăranii proletarizați, la care se adaogă și vechea aristocrație ruinată. De aceea frământările acestor elemente agrare în decadentă alcătuiesc obârșia și cauza socialismului, pe care l'am numit reacționar.

Dar când capitalismul trece la faza industrială, țăranii proletarizați sunt atrași spre orașe și absorbiți în uzine. Astfel se naște proletariatul industrial mo-

dern, noua clasă desmoștenită, ale cărei frământări dau de acum mișcării sociale o nouă întorsătură.

În adevăr, este vădit că proletariatul orășenesc se putea resemna tot atât de puțin cu soarta sa, pe cât s'a putut resemna vreodată o clasă săracă: el a început lupta de emancipare, mai întâi haotică, apoi bine organizată. Aceste frământări au găsit un răsunet firesc și în mișcarea spriritului, unde întâlnim o întreagă serie de încercări de a legitima cu dovezi științifice aspirațiile clasei proletare. Noua mișcare socială, în latura ei practică și teoretică, alcătuește socialismul revoluționar modern. De astă dată țărănimea cade pe un plan secundar, și noile doctrine socialiste nu se cam pricep ce să facă cu dânsa. În adevăr, pentru socialismul zilelor noastre, țărănimea e un punct din cale afară de gingaș.

Cum că mișcarea prilejită de nouii desmoșteniți nu mai e reacționară, ci revoluționară, aceasta decurge din însăși natura capitalismului, care-i dă ființă. Pe când capitalismul de comerț e distructiv, cel industrial e constructiv; unul distruge societatea agrară, pe care o găsește în ființă, celălalt construște din ruinele acesteia alta nouă, care-i ia locul: societatea industrială democratică. Și încă noua societate se află ea însăși într'un proces de prefacere, la capătul căruia — pe cât se poate desprinde din starea actuală — stă tocmai orânduirea visată de desmoșteniți: un regim de proprietate colectivă a capitalului. De aici privirea viguroasă spre viitor a noiei mișcări.

Deși tragedia socială a claselor sărace e sorgintea, din care s'au plămădit totdeauna aspirațiile socialiste, totuș în sferile teoriei legătura între socialism și proletariat e destul de proaspătă: cel ce a făcut-o pentru întâia dată e Marx, și aici stă contribuția sa specifică în istoria socialismului.

Dar Marx nu se mărginește a arăta, că suferințele muncitoare e ceea ce-și găsește răsunet în mișcarea socialistă. Aceasta ar fi fost puțin, și nu ar fi putut nici pe departe să-i asigure în mișcarea proletară uriașul rol, pe care l-a jucat în vremurile noastre. De fapt, contribuția sa specifică e cu mult mai îndrăzneată: el atribue proletariatului o misiune revoluționară proprie. Anume, după Marx, *muncitorimea are misiunea istorică de a înfăptui revoluția socială, din care va eși societatea socialistă*. Cei ce suferă, apar în această concepție ca autorii societății, în care nu va mai fi suferință.

În adevăr, nimic mai seducător și mai simplu! Căci cine oare ar fi mai chemat să pună capăt suferințelor sociale, decât însăși clasa care suferă? Mântuirea ta dela tine! Cu drept cuvânt socialismul marxist a putut fi desemnat ca „socialism proletar“.

Să vedem însă, întâi, ce fel întemeiază Marx această vedere; apoi, ce zice experiența asupra ei.

Am arătat ¹⁾ că Marx cearcă să întemeieze cariera revoluționară a proletariatului, cu elemente de gândire împrumutate dela liberalismul clasic: în această privință, el e copil credincios al timpului său. Întâiul și cel mai de samă element al construcției marxiste, este *individualismul anarhic* al burgheziei.

Pentru Marx, individualismul burgheziei este un fapt evident prin el însuși, de altfel cum e totdeauna punctul de plecare al oricărui sistem de gândire. În concepția întemeietorului socialismului „științific“, anarhia apare ca însăși esența societății burgheze.

¹⁾ Vezi partea privitoare la socialismul marxist din cercetarea asupra *Neoliberalismului*, pag. 81 în acest volum.

Astfel din această anarhie — „libera concurență” — el deduce crizele periodice ale capitalismului și apoi catastrofa finală, din care burghezia nu se va mai putea reculege. Atunci începe rolul revoluționar al proletariatului: el înlătură pe capitaliști, se face stăpânul mijloacelor de producție și întreprinde opera de organizare: ora întâi a societății socialiste a sunat.

Pentru înfăptuirea acestei mari opere revoluționare, proletariatul este educat și pregătit de către însăși societatea burgheză. Căci pe măsură ce producția capitalistă înaintează, ea se *concentrează* tot mai mult în câteva întreprinderi uriașe, care ruinează și desființează pe cele mici. Acest proces de *concentrare capitalistă* are un îndoit efect: pe deo parte, el strânge la un loc proletariatul în masse imense, pe care le disciplinează și le deprinde la muncă comună; pe de alta, slăbește puterea clasei capitaliste, micșurându-i mereu numărul, spre a o reduce în cele din urmă la câțiva capitaliști. Atunci e de ajuns a înlătura acești nababi și a încredința întreprinderile lor conducerii proletariatului, pentru ca ordinea socialistă să răsară gata, crescută în sânul ordinii burgheze.

Al doilea element al construcției marxiste, împrumutat iarăși de la liberalismul clasic, este *internaționalismul*. Se știe că vechiul liberalism era cosmopolit: el nu făcea deosebire între națiuni, ci numai între indivizi. Națiunea apărea acestei doctrine ca ceva ireal: după ea, elementele sociale reale nu sunt națiunile, ci indivizii, care în mod firesc se înfățișază în orice națiune la fel. Căci între ei domnește peste tot aceeași discordie: o aspră și nemiloasă „luptă pentru viață”. Scurt: liberalismul ridică limitele dintre națiuni, ne mai lăsând în loc decât indivizii, pretutindeni în aceeași luptă unii cu alții.

Această trăsătură cosmopolită trece și în concepția lui Marx despre proletariatul revoluționar. În adevăr, socialismul „științific” susține, că muncitorii se află peste tot în aceeași situație: ei au de dus aceeași luptă împotriva asupritorilor, de aceea sunt legați printr-o solidaritate internațională de interese. Deci și aici limitele dintre națiuni dispar, spre a nu lăsa în loc decât indivizii în luptă unii cu alții. Atât mișcarea proletară, cât și revoluția socială ce trebuie să o încununeze, sunt înfățișate ca evenimente internaționale.

Aceasta e doctrina. Ce spun însă faptele în această privință? E de însemnat, că dezvoltarea socială s'a însărcinat să răstoarne ambele elemente ale construcției marxiste. Azi s'a dovedit cu prisosință, că *nici burghezia nu e anarhică, nici proletariatul nu e internațional*. Am arătat pe larg în cercetarea asupra neoliberalismului, că acum burghezia se află în proces de organizare. Cu alte cuvinte, *revoluția socială—organizarea producției—nu se înfăptuește în mod brusc, prin acțiunea unei singure clase, ci e un proces lent, de dezvoltare inerentă a capitalismului, care va cuprinde o întreagă perioadă istorică*. Capitalismul se supraviețuește singur, în mod treptat, prin propria sa dezvoltare. Ceea ce însemnă: proletariatul nu are de împlinit nici o misiune proprie revoluționară.

Tot atât de șubredă s'a dovedit și solidaritatea internațională a proletariatului, și cele mai triste experiențe le-a făcut, în această privință, însăși țara de naștere a lui Marx: Germania. Cum s'a observat cu melancolie, proletariatul acestei țări, în tragica situație de după războiu, nu se poate scurge nicăiri. Căci sub apăsarea muncitorimii indigene, care se teme de o concurență din afară, guvernele iau peste

tot măsuri împotriva invaziei lucrătorilor streini. Cel mai netolerant se arată proletariatul american.

Ce mai rămâne deci din socialismul revoluționar, dacă ținem samă de aceste lecții ale faptelor? Înainte de toate, un lucru se impune cu puterea elementară a evidenței: „socialismul proletar“ a lui Marx rămâne, cu toate conceptele sale, de domeniul istoriei. Socialismul revoluționar nu e o cauză proletară, ci o cauză a societății întregi, fiindcă revoluția socială nu este fapta proletariatului, ci se îndeplinește singură, peste capul clasei muncitoare, prin legile proprii ale evoluției capitaliste și prin *conlucrarea organică a tuturor claselor sociale*.

Și așa mișcarea proletară, și revoluția socială, pe care le-a asociat doctrina marxistă, le-a disociat acum experiența. Muncitorimea își va urma cu vigoare lupta ei legitimă pentru crearea unei soarte omenești; dar revoluția socială—aceasta stă dincolo de puterile și priceperea ei. De aceea socialismul revoluționar rămâne ceea ce am zis altă dată: o *atitudine teoretică* față de prefacerile sociale, adică convingerea, că evoluția socială duce treptat la o orânduire, în care dispare proprietatea privată a capitalului.

Dacă punem în paralelă, după cele zise, ambele forme ale socialismului, deosebirea între forma reacționară și cea revoluționară este vădită: socialismul reacționar vrea să distrugă capitalismul, spre a restabili în locul său un regim rural egalitar; socialismul revoluționar, dimpotrivă, privește capitalismul ca o necesitate istorică, ce are rolul de a plămădi el însuși viitorul regim egalitar; cel dintâi are o atitudine negativă, cel din urmă o atitudine pozitivă față de capitalism.

Fără îndoială, este și o asemănare între aceste două forme de socialism, ceea ce și lămurește că de obicei nu se face nici o deosebire între ele. Anume, și una și alta tinde la întemeierea unui regim democratic egalitar. Dar pe când socialismul reacționar vede modelul acestui regim în trecutul agrar comunist, și vrea să distrugă capitalismul, spre a reînvia în locu-i *democrația rurală* nimicită de acesta, socialismul revoluționar tinde la o *democrație industrială*, care se naște din însuș sânul capitalismului. Pentru cel dintâi desvoltarea capitalismului e o primejdie de moarte, pentru cel din urmă e o condiție de viață. Scurt, cele două forme ale socialismului sunt produsul a două perioade istorice deosebite, și poartă în ele pecetea specifică a timpului lor.

„Socialismul“ român

România a avut o veche mișcare socialistă cam de aceeaș vrâstă cu Junimea—o coincidență destul de vorbitoare; ea s'a ofilit însă repede, spre a da loc mai târziu unei noi mișcări, care împărtășește azi aceeaș soartă.

Caracterul socialismului, ce s'a făcut și se face la noi, trebuie înțeles din însuș caracterul capitalismului nostru. De la tratatul din Adrianopol, care ne-a târât în vultorea vieții capitaliste, și până în prezent, capitalismul ce s'a desvoltat în România este rezultatul raporturilor noastre de schimb cu străinătatea. Forma sa predominantă este comerțul, iar funcția sa istorică stă în disolvarea vechiului regim agrar, a cărui clase sociale—boierimea și țărănimea, le-a dus treptat la ruină. Se înțelege că în asemenea împrejurări, trebuia să se producă și la noi acelaș fenomen, care se naște peste tot în perioada de di-

solvare a regimului agrar: vorbim de acea mișcare de reacțiune, pe care o cunoaștem de aproape din lumea antică, și dela începutul timpurilor moderne. Și în adevăr, dela 1864 până la 1907 avem în mod periodic, cam la zece ani, răscoale țărănești, iar paralel cu această mișcare a păturii rurale, intelectualii noștri, ei însăși de proveniență rurală, pornesc o vie campanie teoretică împotriva năvălitorilor capitaliști, și a așezămintelor aduse de dânsii. Această campanie poartă numele de „critică“, este începută de Junimea, continuată de naționalism, și alcătuește întreaga noastră cultură în perioada capitalistă. Aceeasă atmosferă de sentimentalism rural, de romantism cultural și ură împotriva înnoirilor burgheze, pe care am cunoscut-o în alte părți în împrejurări sociale analoage, se naște și la noi și străbate întreaga noastră mișcare a spiritului în toate laturile sale.

Socialismul român este o formă particulară a acestei reacțiuni rurale împotriva burgheziei: el e o nuanță deosebită a criticei generale, care e îndreptată împotriva societății capitaliste române de către intelectualii noștri, crescuți în atmosfera și mentalitatea rurală.

Critica, pe care o face socialismul român, nu prezintă în fapt nimic nou; atâta doar, că e îmbrăcată în frazeologie marxistă. Altfel socialismul nostru, cel vechiu ca și cel nou, acel propoveduit de Nădejde și cercul său, ca și acel apărat mai apoi de școlarii lui Gherea, este de aceeași părere cu reacțiunea: a) că burghezia română nu a respectat condițiile noastre reale; b) că din această pricină așezămintele burgheze nu au la noi un conținut propriu, și sunt lipsite de orice trăinicie. Scurt, existența unei burghezii române pare socialiștilor noștri o simplă anomalie.

Acum, se înțelege că și socialismul trebuie să facă critică, căci el însuș e răsunetul unei crize sociale. Dar critica, pe care o face socialismul revoluționar, pornește dela un principiu hotărît, și urmează o metodă precisă; ea privește așezămintele sociale ca tot atâtea necesități istorice, ce-și iau ființă dintr'un anumit conținut social, și au de îndeplinit o anumită funcție în cadrul evoluției sociale. Nimic din aceasta în critica socialistă română: pentru ea burghezia noastră e o plantă exotică, o formă deșartă și mincinoasă, ce duce o viață parazitara. Tocmai de aici strălucește cu elementară evidentă întreg spiritul reacționar al socialismului român. Pe când pentru socialismul revoluționar burghezia e o necesitate istorică, menită a plămădi în sânul ei societatea viitoare, pentru socialismul român societatea noastră burgheză e un complex de forme goale. Se înțelege că asemenea societate nu poate plămădi nimic, deci nu are o funcție istorică; nu mai rămâne, decât ca ea să fie ștearsă din cartea vieții. Iată reacționarul rural în carne și oase: aici frazeologia marxistă servește numai ca o mască, ce acopere ura împotriva invaziei burgheziei.

Toate acestea lămuresc pe deplin, de ce socialismul român se teme de oligarhia noastră financiară ca de necuratul, scuipă și-și face cruce, de câte ori îi rostește numele; în schimb însă pierde de dragoste după elementele reacționare — țărănimea și reprezentanții ei politici — cărora le atribue un mare rol democratic.

S'a tăgăduit dese ori puțința unei mișcări socialiste în condițiile noastre sociale. Față de asemenea îndoeli, C. Dobrogeanu-Gherea a crezut că trebuie să ia atitudine într'o cercetare destul de amănunțită, ce poartă titlul: „*Socialismul în țările înapoiate*“. Pe cât se poate desprinde ceva din obișnuita vor-

bărie a autorului, el susține aici: *a)* că legăturile noastre cu capitalismul strein au făcut din România o țară producătoare de marfă, și *b)* că, prin urmare, țara noastră prezintă „un tip de dezvoltare capitalist” supus „acelorași legi sociale, care guvernează și societățile înaintate capitaliste”. Deci, fiind o țară capitalistă, România dezvoltă în sânul ei și condițiile, din care își ia naștere socialismul.

Observăm, înainte de toate, că dacă e adevărat că evoluția socială a României e supusă acelorași legi, ca și aceia a societăților capitaliste înaintate, atunci nu poate fi adevărat ceea ce susține autorul chiar în aceeași scriere, cât și în alte scrieri ale sale: cum că societatea burgheză română s'ar dezvolta deandosele, în mod anormal, dela forme la conținut, conform unei așa zise legi a evoluției țărilor înapoiate. Căci din două una: ori dezvoltarea burgheziei române urmează o lege specială, ori ea e supusă acelorași legi, ca și burgheziile înaintate; ambele la un loc nu pot fi adevărate. Trecem însă peste acest ingrat amănunt. Căci cel ce ar căuta în scrierile lui Gherea claritate, consecvență, și mai ales disciplină de gândire, ar da dovadă că nu are noțiunea valorii timpului.

Privitor la năzuința sa de a găsi o bază socială pentru socialismul revoluționar român, Gherea are neîndoelnic dreptate, când susține că România e o țară capitalistă, producătoare de marfă. Dar el pare a uita, că dezvoltarea capitalismului străbate mai multe etape istorice deosebite, și că faza, în care se află acum capitalismul român, nu se potrivește de loc cu aceia, în care se află capitalismul din țările apusene. În România capitalismul are încă forma predominantă comercială, în Apus el s'a ridicat de mult la forma industrială; ceea ce însușește evoluția de până acum a capitalismului român, este disolvarea

vechiului regim agrar, tragedia rurală, mizeria țăranimii; ceea ce dă pecetea proprie fazei actuale a capitalismului apusan, este năzuința de organizare a forțelor de producție. Potrivit cu aceasta, socialismul ce se face la noi se reduce în realitate la o simplă reacțiune agrară, care respiră în totul atmosfera sentimentalismului și romantismului rural, pe când socialismul apusan are forma limpede revoluționară, cu o vădită antipatie față de păturile rurale.

Socialismul român trebuie demascată drept ceea ce este, în însuș interesul viitoarei mișcări socialiste, care va începe și la noi, când dezvoltarea capitalismului național îi va crea baza. În adevăr, ridicându-se împotriva burgheziei noastre, cu convingerea, că aceasta ar fi lipsită de rădăcini istorice, socialismul nostru luptă împotriva putinței însăși a unei mișcări socialiste revoluționare. Căci condițiile acestora nu-și pot lua ființă, decât din sânul capitalismului. Din fericire socialismul nostru e destul de anemic, spre a însemna vreo primejdie pentru capitalismul național; el vine numai să turbure atmosfera socială, întărind critica negativă a elementelor reacționare.

Un socialist ardelean a avut cândva o vorbă fericită. La aprecierea puțin măgulitoare, făcută de un parlamentar asupra socialiștilor noștri, el a răspuns că „fiecare țară are socialiștii, pe care-i merită”. E vădit că socialiștii români sunt copii ai mediului lor social, și că mentalitatea lor se modelează inconștient după condițiile sociale culturale, în care trăesc. În atmosfera generală copleșitoare a unei culturi romantice reacționare, care îndrumază și educația oficială în acelaș spirit, e absurd numai a crede, că s’ar putea ridica o generație de socialiști cu spirit revoluționar. În această privință, socialiștii noștri nu puteau să fie, decât așa cum sunt.

Dar dacă s’ar ivi și între socialiștii români spirite

stinghere, cu o cultură și un simț istoric deosebit, calea acestora e limpede: ei vor sprijini burghezia națională, și vor lupta împotriva elementelor agrare reacționare. Căci acestea, împotrivindu-se desvoltării capitalismului, sunt deopotrivă dușmane burgheziei, ca și socialismului. Și în aceeași direcție va trebui îndrumată și mișcarea muncitorească: într'un spirit de reforme practice, cu o atitudine de ostilitate față de elementele reacționare, și de prietenie față de burghezia națională. Cum că muncitorimea streină luptă împotriva burgheziei, aceasta nu va înșela pe cel ce privește situația cu destul simț istoric. Căci acolo capitalismul a ajuns la deplină maturitate, pe când la noi el se află încă în faza copilăriei. Burghezia noastră trebuie ajutată să se întărească și să-și îndeplinească rolul istoric — nu din simpatie: cine oare între cer și pământ ar putea avea simpatie pentru burghezie? — ci din conștiința limpede, că nu poți tăia planta, înainte ca ea să arunce sămânța, nici înăbusi burghezia, înainte ca ea să plămădească baza timpurilor ce vin: capitalismul.

A D A O S

Un cuvânt de lămurire

Materialist?

Cu prilejul conferinței despre „*origina și formația burgheziei române*“, pe care o redăm în fruntea volumului de față, revista „*Ideea Europeană*“ (An. VI, No. 164), a publicat următoarea dare de samă:

„Sedintă sărbătorească la „Fundăția Carol“. Vorbind despre formația burgheziei române, d. *St. Zeletin* s'a dovedit încă odată gânditorul de rasă, pe care ne-am deprins a-l cunoaște din „*Arhiva*“. Suverană stăpânire a literaturii, precizie, claritate, excepțională îndemânare în mănuierea metodei, și — fapt nou — o cuceritoare vervă *interioară*, care nu isvorăște din debitul verbal, ci din dialectica gândirii.

Interesul continuu și amuzat, cu care publicul, îngrămădit ciucure în aula „Fundăției“, a întovărășit pe vorbitor, se datorește numai în parte îndrăsnelii, prospețimei de cugetare și totalei lipse de prejudecăți în materie de „adevăruri“ a d-lui Zeletin. Cea mai bună parte a succesului a fost făcută de simplitatea sugestivă și, am zice, aproape scamatoricească, cu care conferențiarul a izbutit să deslege, în fața unui public de-adreptul „bluff-at“, cele mai com-

plicate probleme de evoluție ale societății noastre. Auditoriul a trăit la unison, contagioasă „voluptate a generalizării”, de care era stăpânit conferențiarul. D. Zeletin este primul mare spirit rectilin al culturii noastre; și nu ne sfiim a afirma că metoda și doctrina d-sale are toate calitățile, ca să reediteze în țara noastră răsunătorul succes obținut — în altă ordine a speculației—de cartea lui Büchner: „Forță și Materie”.

Mărturisim că spiritul de neobișnuită sinceritate, care se desprinde din întreaga dare de samă, făcu asupra noastră o impresie adâncă. Totuși apropierea de filosoful materialist Büchner era o surprindere foarte neplăcută. Ea venia să întărească legenda — care ne insuflă o extremă repulzie — despre „materialismul” cercetărilor noastre. Sub această impresie am trimis revistei (Anul VI, No. 166) următoarea întâmpinare ¹⁾:

Onorată Redacție,

Nu fără emoție am cetit rândurile, pe care „*Ideea Europeană*” le-a închinat conferenței mele asupra originii și formației burgheziei române. Astăzi, când în dările de samă — oricât de mari ar fi cuvintele, în care ele se îmbracă — străbate de obicei prozaicul spirit al meseriei, sau acel încă mai prozaic al obligației, cuvinte ca acelea ale „*Ideei Europene*”, deopotrivă de sincere, calde și grele, ies din cadrul

¹⁾ Trebuie să relevăm că autorul dării de samă, d-l N. Ionescu, ne-a comunicat după citirea întâmpinării, că în gândul său apropierea de Büchner nu se referă la concepția materialistă, ci la modul de gândire: la deprinderea de a urmări, neșovăelnic, o ordine de idei în serie lineară, până la cele din urmă consecințe.

obișnuit. Dacă cercetările mele asupra României moderne vor avea în cultura română ceva din rolul, pe care li-l prezice această revistă, o bună parte din merit o va avea ea însăși.

Și iată că caldele cuvinte îmi desleagă în mod prematur limba, și mă silesc la o confesiune, căreia am crezut și cred că nu i-a venit timpul.

Sunt câțiva ani, de când mi s'a pus pe frunte stigmatul de gânditor materialist. S'au scris chiar copioase studii împotriva materialismului în genere, ca și a materialismului economic în deosebi, crezându-se că prin aceasta se ruinează temeliile gândirii, și mai ales ale detestatei mele metode. N'aș spune adevărul, dacă aș pretinde că asemenea legendă întreținută cu o vădită intenție de discreditare, nu mi-a pricinuit unele momente de nervositate. Dar am lăsat lucrurile să-și urmeze cursul, știind că odată legenda se va distruge singură.

Conferența mea însă pare a fi avut un efect hotărâtor în această privință. D. Rădulescu-Motru, ale cărui cuvinte au altă greutate, decât acelea ale scriitorilor de meserie sau de ocazie, mi-a împărtășit impresia, că a ascultat „cea mai desăvârșită metafizică materialistă a culturii noastre”. Aprecierea sa a contagiât și pe alții, cari cu greu cunosc din metafizică altceva, decât doar numele. Și acum, ca încununare, „*Ideea Europeană*” vine să pună în paralelă cercetările mele cu acea carte, care a alcătuit atâta vreme biblia materialismului german — „*Forță și Materie*” a lui Büchner — prezicându-le un răsunset analog în cultura noastră. Cu aceasta, „materialismul” meu, vestit din acel cerc, în care se grupează întreaga noastră mișcare filosofică, multă, puțină, câtă o avem, riscă să primească o consacrare.

În această apreciere se vede tot abisul, care nu rareori se deschide între felul cum un gânditor se

înțelege pe el însuș, și felul cum începe a fi înțeles de alții. Adevărul e că cercetările mele sociale intră în cadrul unui întreg complex de gândire, și alcătuiesc o simplă celulă în acest tot. Am fost și sunt în filosofie un incorigibil romantic: un romantic din temperament, nu din capriciile lecturii; din harul naturii, nu din acel al cărților. Sângele elenic, pe care nu fără fiori îl știu pulsând în vinele mele, mi-a creat sălașul sufletesc în templul uman al filosofiei romantice germane, ea însăș plămădită în spiritul și pe temeliile elenismului. De aceea natura mi se prezintă ca rezultat al unei serii continue de evoluție *spirituală*, ce palpită în infinite unde, fiecare din acestea având la locul și la timpul ei *un rol necesar*. Pentru mine existență întâmplătoare, izolată, este simplă absurditate: orice făptură din univers are, în modesta ei sferă de activitate, un rol necesar de împlinit, fără care însăș existența totului ar fi știrbită. *În cadrul acestui determinism spiritual al universului, determinismul social, pe care-l aplic, este o simplă parte întregitoare.*

E drept că am intrat în panteonul idealismului romantic pe porțița materialismului marxist, el însuș clădit pe miezul sufletesc romantic al evoluției continue.

Dar când din templul romantic mi-am aruncat privirile îndărăt, spre porțița materialistă, care mă condusese înăuntru, a trebuit să mă înfior la aparența ei sbârilită. Fapt este că marxismul, sub raport filosofic, se clădește pe cea mai mare grosolanie, pe care o cunosc în istoria filosofiei: el a luat materia ca esență a lucrurilor, însă i-a dat o lege de origină și natură sufletească: aceea a evoluției seriale romantice, sub forma ultimă dată de Hegel. Această stranie împerechere, a unei legi spirituale cu un substrat material, este o concesie fă-

cută atmosferei materialiste a timpului. De la asemenea ciudățenie n'a avut marxismul decât daune, și cea mai mare e aceea, că s'a închis pentru totdeauna intrarea în templul moralei și al religiei, acolo, unde sufletul omenesc își găsește liniștea reală și — ultimă.

Mi-am zis: acum e marea problemă de a desmaterializa marxismul, a-l readuce la origină, prinzându-l în cadrul unei concepții spiritualiste a lumii. Teoretic, această problemă este de mult rezolvată pentru mine și doarme în foile manuscriselor...

Anul 1914 mă smulge din sfera acestor meditații. De trei ani de zile, practicând cea mai strictă „higienă cerebrală“, eram absorbit în străinătate în armonizarea propriilor mele gânduri. Părea că ajunsesem atunci la un sfârșit și astfel, întors în țară, trimisei o primă rază în lume. Rezultatul nu a fost tocmai înălțător.

După încheerea războiului sosesc la București. Mă gândesc să reiau firul publicității filosofice, și anume de astădată în mod mai sistematic, urmând geneza însăși a gândirii mele. Mă adresez „*Ideei Europene*“ cu un volum, care conținea cele dintâi încropiri de idei, în aparență fragmentare, în realitate însă altoite pe un fond unitar. Revista ia prin publicitate obligația să editeze volumul. Dar după ce publică o selecție, care-mi pricinuisese adâncă nemulțumire — căci se omitea sistematic ideea unificatoare, fără care celelalte pierdeau rațiunea de a fi — mi se dă binevoitorul sfat, de a renunța la publicarea volumului: ceeace merită să vadă lumina zilei, așa mi se spune, s'a publicat în revistă. Sforțările mele, de a găsi editor în altă parte, dădură pe deantregul greș. Ba încă un editor își exprimă părerea, că lucrarea mea era o simplă glumă!

Natural că lupta pentru idei n'a fost niciodată

presărată cu roze. Asemenea adversități, dacă nu mă derutară cu totul, mă scoaseră totuș din lumea abstracțiilor, și mă făcură să chibzuesc în mod mai matur asupra situației. De obicei noi, spiritele de cabinet, avem păcatul de a ne istovi în cunoașterea de noi înșine, și de a vroi să tragem lumea după noi. Se întâmplă însă ca lumea să nu încline a ne împlini pofta, ci să ceară să o înțelegem pe ea însăș, așa cum este, și să-i dăm ceea ce o interesează. Mă hotărîi deci și eu la acest suprem sacrificiu: să renunț deocamdată la orice activitate filosofică, să cunosc societatea noastră așa cum este, și să încerc a'i da ceva din ceea ce o interesează. Cu aceasta împlineam și o arzătoare dorință, pe care o simțisem pe front, unde, cu carabina la umăr, vedeam societatea noastră năruindu-se ca un castel de carton.

Eram până atunci cu totul înstreinat de țară. Ca toți tinerii noștri formați în streinătate, nu aveam idee de caracterul real al societății române, deși socoteam că aceasta nu are nici o taină pentru mine. Astfel, în primele momente, spectacolul ce mi se desfășură înainte fu cu adevărat dezolant. Intreaga noastră cultură, de pe la jumătatea veacului din urmă până în prezent, mi se descoperea ca o vastă jonglerie cu formule exotice nedigerate. De altfel, ce se putea aștepta într'o perioadă de formație, când atât marfa, cât și ideea, este lucru de import, când deci abisul între producția streină și asimilarea indigenă nu e decât firesc? Mai ciudat părea însă, că de acest păcat se făceau vinovați tocmai acei cari, în fața istoriei, și-au legat numele de protestul împotriva importării de formule goale. Incepând cu T. Maiorescu, spiritul limpede, olimpic, în fața căruia îmi voi pleca totdeauna fruntea; trecând prin Dobrogeanu-Gherea, acel tip de agramat, pe care numai

aplauzele unei galerii indocte l-au impus ca gânditor, spre oprobriul culturii noastre în fața timpurilor ce vin; poposind la d. C. Rădulescu-Motru, singurul nostru gânditor sistematic, în al cărui creier toate razele izolate ale acestei culturi s'au concentrat, ca într'un puternic focar, spre a se așeza pe o temelie unitară, psihologică și filosofică — peste tot găseam numai formule științifice goale de conținut științific. Nici un moment însă nu mi-a venit în minte ideea, de a mă porni pe acuzații: pasiunea mea este să explic, nu să acuz. Căci încă odată: în mentalitatea mea nu poate exista nimic din întâmplare; tot ce există, are de împlinit un rol necesar. Ce rol are de împlinit această stranie cultură? Iată întrebarea.

Intru acum în al cincilea an, de când sunt absorbit în această nouă direcție. Peste tot m'am mișcat pe un teren virgin, în unele părți a trebuit să fac dubla meserie, de cercetare și de sinteză. Dar în cele din urmă am isbutit să ies la lumină: dezvoltarea României moderne s'a prefăcut, în cercetările mele, în serii lineare de evoluție, în care fiecare nouă treaptă apare cu rolul ei necesar. Ideea continuității, cu care se jonglează la noi de atâta vreme, devenea în sfârșit o realitate și pentru cultura noastră. Și se vede bine că a fost tocmai această priveliște, ceea ce a entuziasmat pe scriitorul *Ideeii Europene*, făcându-l să mă califice de „primul mare spirit rectilin al culturii noastre”. Din parte-mi, nu făceam altceva, decât a proceda în cultura română cum procedam de multă vreme în filosofia generală.

Din complexul de cercetări, pe care l-am acumulat în acest nou domeniu, nu a putut ieși până acum la lumină, decât o parte. Totuș se vorbește de pe acum despre ele cu totul altfel, decât se vorbea de cele filosofice. A trebuit să se repete și aici fabula cu țăranul la expoziția de pictură... Pentru mine

însă rolul lor este de mult încheiat: eu m'am împăcat sufletește cu această țară. Fie ca aceste cercetări să aibă și asupra altora un analog efect salutar: să ajute românii vremii, cari de atâta timp trăiesc în ceartă cu ei înșiși, să se regăsească pe sine, să se recunoască pe sine.

Și acum? Problema dezvoltării civilizației noastre moderne este pentru mine „ein überwundener Standpunkt“. Orice nou an, pe care mi-l absoarbe ducerea acestor cercetări la ultimele lor concluzii, îmi pare un adevărat furt asupra operei de gândire, care mă așteaptă, despre care n'am pierdut încrederea, că se va naște, va nimeri calea către suflete, și va restabili adevărul. Până atunci însă, iată-mă ajuns în publicistica noastră, din gânditor spiritualist romantic, un economist marxist, ba chiar și un grosolan filosof materialist. Când mă gândesc bine, mi se pare că nu am meritat această soartă.

Editura „PAGINI AGRARE ȘI SOCIALE“

București

Strada N. Gulescu No. 2

1927

Tipografia CARTEA MEDICALĂ
B-dul Elisabeta, 5.—Telefon 83/68

Prețul 120 lei